

BHARAVI'S
KIRATARJUNIYAM

Canto XI

With the commentary of Mallinatha

EDITED BY

SARADARANJAN RAY, M. A.

Vidyavinode, Siddhanta-Vachaspati.

Late Principal, Vidyasagar College.

AND

KUMUDRANJAN RAY, M A Ph. D.

Bhishagjotishacharyya,

WITH

Analysis, Translations, Anglo Sanskrit Notes,

Test Questions, metre-notes &c. &c.

(Fourth Edition)

Published by—

M. Ray, M. A.,

336 Vivekananda Road. Calcutta-6

Agents—

Sans, Pustak Bhandar

38 Cornwallis St, Cal-6

Printed by—

F. C. Ghosh

Ānnapurna Press

33D, Madan Mitra Lane,

Calcutta-6

PREFACE TO THE FIRST EDITION

In July last my father tol me to write out this book on the model of our Kirat, I, and indeed gave me some valuable suggestions of notes on the matter. But owing to his illness and subsequent death its publication has been delayed. Now I think it my first duty to finish this book and thereby discharge the trust set on me by the illustrious dead. My melancholy satisfaction of completing this book will be rewarded if the readers are benefited by it.

It is unnecessary to say about the poet Bharavi after what has been accounted of him in our introduction to canto I, XIII etc. Bharavi's grand majestic style combined with healthy ideas has rendered this canto a masterpiece ; several of the slokas here on the transitoriness of the world touched in the वेदभौ and पाञ्चालो model have won great fame for our poet [See Sls. 12, 13, 20, 31 &c]. Mallinatha has aptly said of Bharavi — “नारिकेलफलसञ्चितं बभौ भारवेः” ।

The author will be much obliged if any of his esteemed readers will kindly point out errors and deficiencies to him to be rectified in the next edition.

CALCUTTA,
May, 1926

}

KUMUDRANJAN RAY.

INTRODUCTION

We have shown in canto I that poet Bharavi flourished in some 497 A. D. Internal evidence, prove this, also it shows the poet was a man of somewhere in south west coast of India. and was a saiva to the very core of his heart (See Canto 1).

In canto I, we have seen that while leading their lives *incognito* in the Dwaitavana, Yudhishthira sent a forester spy to know all about Duryodhan's new government and the attitude of the subjects under him. The spy returned and stated what he saw under the benign rule of the new ruler Duryodhana. Thus delivering the required message the forester (spy) retired and then Draupadi in an appealing speech exhorted Yudhishthira to take back their lost Kingdom without observing the contract (of "न सम्यपरिचक्ष्य चम ते' &c. Canto I. St. 45) Bhima charmed with Draupadi's speech also appealed to his elder brother not to bide time. Yudhishthira however, pacified him with solacing words— (canto II). At this juncture, Vyasa came and advised Yudhishthira to send Arjuna to Indrakila mountain Range to seek Indra's power by penance, 'or without divine grace victory over the Kurus was not possible. According to Arjuna inspired with Vyasa's initiation in Yoga, retired to the said mountain (canto III) and by his severe penance—penance that withstood all external temptations—easily pacified Indra.—(canto IV—X). Indra highly pleased with his son's (Arjuna's) penance appeared before him in the guise of an old sage (see canto XI. sl. 2)

Here begins the story of canto XI.

Analysis of Canto XI

Indra's speech (sls. 2—36)

Indra appearing before Arjuna as an old ascetic said that —renunciation and salvation (सुक्ति) are best of all, experiences of sensar are transitory and painful often —these are to be avoided and penance should be continued in this salubrious Himalayan site with full control over the senses that are doors of miseries, further desires for worldly prosperity are bars toward attainment of knowledge (तत्त्वज्ञान), his sword however showed that Arjuna's तपस्यार्था was not for Salvation but for some object of gaining victory; he should however give up all desires that are our enemies and be engrossed in सुक्तिपथ। Indeed तपस्या for killing others is always to be condemned. So also Arjuna is to give up use of weapon and be engaged in asceticism.

Arjuna's reply (Sl. 37—80)

He says that Indra's speech is admirable and wholesome no doubt, but it is inconsistent in his case. He was Dhananjaya, the son of यथा and has come for penance here at Vyasa's advice to ameliorate their present state to which they are driven by playing at Dice of their eldest brother, and to wipe out the insults meted on them and their wife by Duryodhana's party, who turned to be their enemies. Without taking revenge on enemies (he said) he can't stick to salvation; —they are great, who repay insults and can spiritedly dominate over his race His brother also depend on him for victory. Thus with power gained by asceticism he will fight out enemies or die here; indeed Arjuna will seek after the supreme soul (i e., सुक्ति) after killing enemies and not before, thus his aim is for revival of वैश्वदेवी, so he takes to penance in such a military dress.

Sl. 81-82

Indra then discloses his true nature to Arjuna and clasps him quite delighted, and then advises him to please Siva by penance ; Indra then disappears.

[N. B.—Here Indra made such वैराग्यजनक speech to Arjuna, to test and know his internal spirit, but knowing Arjuna's determination to kill the enemies and being satisfied with his strength of mind and dutifulness, hints at his victory by advising him to win Siva's favour in such a way here through तपस्या]

KIRATARJUNIYAM

किराताजुनोयम् ।

एकादशः सर्गः

- *Indra approaches Arjuna's hermitage*

अयाम्निर्गन्धिसर्गाश्च जितेन्द्रियतया तथा ।

आजगामाश्रमं जिष्णोः प्रतीतः पाकशासनः ॥ १ ॥

Prakasika:—अथ पाकशासनः जिष्णोः आश्रमम् आजगाम [Indra ~~came~~
to Arjuna's hermitage]. Did he come to fight Arjuna?—
प्रतीतः आजगाम [No ; he came pleased with Arjuna]. ~~Did he~~
take a pleasure ?—तया जितेन्द्रियतया प्रतीतः [I
damsels to divert Arjuna's mind from
easily withstood this temptation , her
with his selfrestraint]. Perhaps Ar
self' for the time being to win over I
तया जितेन्द्रियतया [No ; this self retrai
Arjuna (निरसर्गात्) ; again it took a deep
his sole aim was to wreak vengeance
Kurus (अमर्षात्)] 1,

Prose.—अथ पाकशासनः (इन्द्र'), तथा अमर्ष
प्रतीतः (इष्टः) सन् जिष्णोः आश्रमम् आजगाम । १ ।

K. B. Kirat—1.

Eng.—Then the chastiser of the demon Paka (i.e. Indra) came to Arjuna's hermitage, pleased as he was with his self-restraint of his, due to his anger for enemies, and due to his nature. 1.

Beng.—अनन्तर पाकराक्षसेर शान्तिा ईल्ल, शत्रुेर प्रति ५ । ११ हेतू एवम् स्वभावहेतू उज्जुनेर सेई जितेन्द्रियताय हृष्टे हईया, आश्रमे आसिजेन ।

Expl.—See Prak

Malli.—अद्येति—‘अद्य’ अप्सरसा प्रतिप्रशान्तानन्तर १ ‘पाकशासन’ पाक नाम कश्चित् राक्षस तस्य शासन. इन्द्रः [नन्द्यादित्वात् लुप्र प्रत्यय २] ‘तया’ अप्सरसुखान् श्रुत्वा ‘अमर्षात्’ द्वेषदृष्ट्यात् ‘निमगात् च’ ‘जितेन्द्रियतया’ या जितेन्द्रियता दया आगन्तुकालागन्तुकोभयविषहेतुकया ३ ‘प्रतीत’ दृष्ट. सन् [“स्थीति दृष्टे प्रतीत” इत्यमर’ ४] ‘जिष्णो’ अर्जुनस्य [“जिष्णे शक्ते धनञ्जय” इत्यमर’ ५] ‘आश्रमम्’ आश्रमम् । अत्र अमर्षनिमर्षयो जितेन्द्रियताहेतुक रुचिकरम् अपि—इति काव्यसिद्धि’ १६ ॥ २ ॥

Notes on Mallinatha.

after the departure of the अप्सरस् । २. The ३ after शास owing to its inclusion in the नन्द्यादि of both kinds of causes, internal and external ४ says प्रतीत means renowned and pleased. ५ According to Mallinatha, जिष्णु means Indra and Arjuna. 6. The fifth is clearly suggested, for here anger and nature as the cause of self-restraint appear beautiful.

CHARCHA

मर्षात्—द्वेष + चञ् भावे = मर्ष = toleration. न मर्षं अमर्षः १. १, anger, नमर्षत् । तस्मात् । हेतो र्ममी । Arjuna's wrath was for destruction of his enemies. Again for this he is to war

restraint &c Thus the poet says—his
restraint was due to his nature (intolerance) for enemies.

निमगात्—निस्त्रयते इति नि+सृज+ञ्ज भावे=निमर्गं nature.
हेतो प्रभौ । Arjuna was also self-restrained by his
nature (निमर्ग) ।

जितेन्द्रियतया—इन्द्रस्य इद् लि गम् इति इन्द्र+घ=इन्द्रिय senses,
न्द्रयम् अनेन, बहु । जितेन्द्रियस्य भाव इति जितेन्द्रिय+तल्=जितेन्द्रियता
state of a self restrained. श्या । करणे श्या ।

आजगाम—आ+गम्+लिट् यल (अ) । Nom. पाकशासन' । [गच्छति
अ, अगमत्, गमिष्यति] ।

जिष्णो—जयतीति जि+गृह्,=जिष्णु । Here जिष्णु is a name of
for he is to gain जय । तस्य । शेषे षष्ठौ related to आश्रमम् ।

आश्रमम्—आश्रम्यन्ति अस्मिन् इति आ+श्रम+ञ्ज अक्षि करणे आश्रम
हागे, तम्, obj. of आजगाम ।

प्रतोत.—प्रति+इ+क्त कर्त्तरि=प्रतोत. delighted, pred, to
न । In sense of प्रतोति cf. “अनुकर्मा प्रतोतश्च प्रदाताथा-
जा ।”

पाक &c—शानयतीति शान+णिच्+लुक् कर्त्तरि (नन्द्यादि)=शासन'
of ser. पाक the name of a demon, brother of Vritra. पाकस्य
शास । कर्मषष्ठ्या समास । पाकशासन is a name of इन्द्र । Cf, “पाक
जन्तुः . . . , तव नाम विमुक्तं मे शासनत्वाच्छरेद्दं पाकशासनात् शक्रः
रत्नमपतिर्बिम्बु ॥” Malli's derivation is perhaps with णिच् as
adopted by Bhanuji He says ‘शासयति । शासुषुनुशिष्टौ । णिजन्तात्
नन्द्यादि ज्ञात लुक् ’ । But शासि does not appear in the नन्द्यादि list.
Nor strictly speaking that is an open list (आकृतिगण), though
some commentators wish so Hence it is better to say

शास्त्रोति शस+लुट कर्त्तरि बाहुलकात्=शासन, restrainer. Rest as above. Or—शास+लुट भावे=शासनम् restraining. पाकस्य शासनम् restraining of Paka इतत्—। तदस्य अस्ति कर्त्तव्यत्वेन इतिपाकशासन+अच मत्वर्थे=पाकशासन ।

9. Voice —पाकशासनेन .....प्रतीतेन .. ..आश्रम आजग्मे ।

2. *Arjuna saw Indra,*

मुनिरूपोऽनुरूपेण सूनुना ददृशे पुरः ।

द्राघीयसा वयोऽतीतः परिक्लान्तः किलाध्वना ॥ २ ॥

Prak —(स) अनुरूपेण सुनुना पुर ददृशे [Arjuna as a qualified son, had the privilege of seeing Indra before him] Did not Arjuna recognise him at his very sight? —वयोतीत' मुनिरूप (स) [No ; Indra came to him in the guise of an old sage] Is that all?—द्राघीयसा अध्वनापरिक्लान्त . किल [He seemed as if fatigued by a long journey] 2,

Prose—वयोतीत ('वय' यौवनादि 'अतीत' तोषं 1. e. वृद्ध.) द्राघीयसा अध्वना परिक्लान्तः किल मुनिरूप (स इन्द्र) अनुरूपेण सूनुना पुर' ददृशे । २

Eng.—He, in the guise of a sage, old and as if exhausted by a long way 1. e journey, was seen before him by his deserving son, 2

Beng—परिगतवया (अर्थात् वृद्ध), दीर्घ पथ भ्रमणे येन परिश्रान्त एवं मुनिवेषधारी সেই ईन्द्र उदय घोष्य पुत्र कर्त्तक समुत्थे दृष्ट हईलेन । २ ।

Expl—See Prak.

Malli.—किम् इन्द्रः निरुपेयैव आगत ? न, इत्याह 1 । मुनिरूप इति । मुनिः रूपम् इव रूपं यस्या सः 'मुनिरूप.' मुनिवेषधारी इत्यर्थ. स इन्द्रः 'अनुरूपेण'

दशेन्द्रदानवीर्येण इत्यर्थः 2 सुनुना' पुत्रेण अर्जुनेन 'पुरः' अथ 'ददृशे' दृष्ट ।
 • भूतः ?—'वयोऽतीतः' अथः यौवनादिकम् प्रतीत, वृद्ध' ["द्वितीया श्रित—"
 वृत्ता ना द्वितीयासमास 3] 'द्राघोयसा' अनिदीर्घेण ["प्रियस्थिर" इत्यादिना
 दीर्घशब्दस्य द्राघादश 4] 'अध्वना' अध्वगमनेन इत्यर्थे 'परिक्लान्तः' परिश्रान्त
 'किल' इति अलौकिके ["किल सम्भाव्यवाचयो' । हेत्वर्थचोरकीके च" इति
 ५ - द्र 5] वृद्ध इव दूराध्वश्रान्त इव स्थितः इत्यर्थः 6 । ['इव' इति पाठे
 र ६ 7] ॥ २ ॥

Notes on Malli.

1. Did Indra come in his own form? The poet says
 2. The sense is, one to whom appearance was deserv
 3. रथा तत्पुरुष in वयोऽतीत' comes by "द्वितीया श्रितातीत—"
 (archa). 4. द्राघ is ordered in place of दीर्घ' by the rule
 "प्रियस्थिर—" (char). 5 According to Hemohandra किल means
 probability, news, cause, disapproval and falsehood. 6.
 'It sense is, he was like an old one fatigued by a long
 journey. 7- The meaning would have been obvious had
 the reading been 'इव' (in place of किल) here ।

CHARCHA

सुनिरूपः—रूपम् dress. सुने रूपम्. इ तत । सुनिरूपमिव रूपमस्य
 ५ --। Qual. सः (पाकशासन.) । Here in the compound सुनिरूप
 the उत्तरपद '—रूप' disappears by the varttika "सप्तसुपमान-
 पदं. उत्तरपदलोपस्य वक्तव्य"—A compound with a word in the ७मौ
 or denoting उपमान leading in it, may enter into a बहुव्रीहि,
 but then the उत्तरपद disappears Qual सः understood. Malli's
 सुनिरूपमिव रूपं यस्य is enumerative or explanatory and not the
 ६ real वाक्य of a समास only. For भाष्य has—उद्ग्रहणमिव मुखमस्य ।

2. अनुरूपेण—रूपमनुगतं इति अनुरूप equal, प्रादितम् । तेन । Qual. सुनुना । In this sense of अनुरूप, cf. “तस्यामात्मनुरुपायामात्मजन्म” सुनुसुक.”—Raghu Arjuna was a worthy son of Indra. hence appearance before him was fit

3. दृश्ये—दृश + खिट् ए कर्मणि । Was seen, Nom सुनु । Agrees with उक्तकर्म—‘स’ understood. [पश्यति, अपश्यत् द्रष्टृत्, अद्राचोत्] ।

4. पुर—पूर्वाभिन् देशे इति पूँ + डि (७मी) + असि स्वार्थे = पुर front. अव्यय, Qual दृश्ये । The rule for असि and पुरादेश here is “पूर्वाधरावाचामसि पुर—अवचैषाम् ।”

5. द्राघीयसा—अतिशयेन दीर्घमिति दीर्घ + इयसन् = द्राघीयस longer तेन । Qual. अघ्वना । द्राघि is ordered in place of दीर्घ when इउ, ईयसन्, follow The rule is ‘प्रियस्थिरस्फिरोरु बहुलगुरुद्वटप्रदीर्घन्दारकाणां प्र स्थ अघ्वन् द्वि गर वधिं वपद्राघिनन्दा’ ।

6. वयोऽनीत—अति + इ + क्त कर्त्तरि = अनीत past वय is youth etc. वय अनीत इति वयोनीत one past youth &c, रतत् by the rule “द्वितीयश्रितानीतगतात्त्वफप्राप्तापन्नै—A द्वितीयान्त word may enter into तत्पुरुष compound with श्रित अनीत &c Qual. स ।

7. परिक्लान्त—परि + क्लम + क्त कर्त्तरि = परिक्लान्त. fatigued. परि implies intensity, परि = परित । Qual सः ।

8. किल—An अव्यय meaning here unreality (अलीक) । See Malli. He was not really fatigued but looked so only.

9. अघ्वना—अघ्वन् way Hence secondarily it here means ‘walking a way’ i. e. journey. See Malli “अघ्वना अघ्वगमनेन” । तेन । करणे तथा ।

10. Voice.—अनुरूपः सुनुः ..वयोनीत ..परिक्लान्तं सुनिरूपं तं ददर्श ।

3' *Indra disguised as a matted sage*

जटानां कौर्णया केशैः मंहत्या परितः सितैः ।

पृक्तयेन्दुकरैरङ्गः पर्यन्त इव सन्ध्यया ॥ ३ ॥

Prak. —What of muni ?— जटानां सङ्ख्या (उपलक्षित) स' [Muni had lots of matted hair]. What kind of hair he had ? परितः सितैः केशैः कौर्णया जटानां सङ्ख्या (उपलक्षित') [His series of matted locks were of white hairs, for he was old]. Any parallel ? इन्दुकरैः पृक्तया सन्ध्यया (लक्षित) अङ्गः पर्यन्त इव स. [Yes, imagine dusk marked by white beams of the moon The sage looked just like this]. 3

Pros e—परितः सितैः (शुभै) केशै कौर्णया जटानां सङ्ख्या (उपलक्षितः) स. इन्दुकरैः पृक्तया (पृक्तया) सन्ध्यया (उपलक्षित.) अङ्गः पर्यन्त इव (स्थित) दृश्ये ।

Eng.—He, marked by series of matted locks covered all over with white hairs, was seen like the end of day (i. e. dusk) characterised by evening united with moon's rays 3.

Beng—नक्षत्रदिके शुभकेशे व्याप्त जटा मयूह द्वारा उपलक्षित सैह (सुनिरूप) इन्द्र, इन्दुकिरणयुक्त मङ्गाकर्तृक उपलक्षित दिनान्ते इव दृष्टे इन्द्रादिभिर । ३ ।

Exyl.—See Park.

Mall.—अथ अतुभिं. इन्द्र विधिनष्टि, जटानामिति' 1 '—परितः सितै केशै कौर्णया आसया 'जटाना ३, ५' समूहेन उपलक्षितः अतएव 'इन्दुकरैः' इन्दुकिरणैः. 'पृक्तया' युक्तया 'सन्ध्यया' उपलक्षित. 'अङ्गः पर्यन्त.' दिनान्त इव स्थितः । तस्य अपि परिणतवपत्वात् षड्वीपमानत्वं, जटानां सङ्ख्या इतुक्तत्वात् सन्ध्यासाम्यम् २ । ३ ।

Notes on Malli

1, Now he describes Indra by the four slokas beginn-

ing with अग्रनाम &c. 2. His comparison with an old ore is from his maturity ; similarity with evening is inferred from अटानां संहत्या &c.

CHAROHA

- 1 अटानाम्—अटा matted looks. तासाम्। श्रवे इष्टौ, rela to संहत्या ।
2. कौण्ठ्या—कृ + क्त कर्मणि = कौण्ठ scattered, covered, स्त्रियाम् टाप ; तथा । Qual. संहत्या ।
3. कौण्ठे—अनुक्ते कर्त्तरि श्या । The verb is in कौण्ठ्या ।
4. संहत्या—सम् + हन् + क्तान् भावे = संहति collection (समूह) । श्या । उपलक्षणे श्या by the rule “इत्यङ्गु त लक्षणे” ।
5. परित—परि implies 'intensity'. ततः तसिः । Adv. Qual the क्रिया in कौण्ठ्या ।
6. पुक्त्या—पृच + क्त कर्मणि = पुक्त united, स्त्रियाम् टाप । तथा । Qual सन्ध्याया ।
7. सन्ध्याया—उपलक्षणे श्या । See संहत्या above.
8. इग्दु &c—कर rays. इन्दो. करः, इतत्— । तौ । अनुक्ते कर्त्तरि श्या ।
9. चक्र—चहन is day, तस्य । श्रवे इष्टौ, related to पर्यन्तः ।
- 10 पर्यन्त. —अन्तं परिततः इति पर्यन्तः end, प्रादितत—। उपमान of स' ।
11. Voice—... (उपलक्षितं) त ... पर्यन्तम् इव (स्थितम्) दृश्ये ।
10. Remark—Unless pervaded by the white rays of the moon, dusk naturally is brown. Thus we find in Kalidasa :
“ललाटोदयमाशुषं पञ्चवर्णित्वपाटला ।
विभती चैतरोमाङ्गं सन्ध्याय विभिन्नं नवम् ॥”

ईकादशः सर्गः

4. *He is also compared to a lake.*

विशदध्रुगच्छन्नवल्लिनापाङ्गलोचनः ।

प्राक्षीयावततिस्नानपक्षायाञ्ज इव क्रुदः ॥ ४ ॥

[N B. —M m's reading seems to be वल्लिनापाङ्ग and not पाङ्गलोचनः. See 'charcha'].

Prak —What else of Indra ? प्राक्षीयावततिस्नानपक्षायाञ्ज इव क्रुदः इव ... was like a lake where there were lotuses with their petals pale through frost]. Wherein lies the comparison ? विशदध्रुगच्छन्नवल्लिनापाङ्गलोचन' [His eyes were like lotuses. The inkles in the corner of the eyes were so many petals. These rendered pale by his grey eye-brows compared well to petals made pale through frost]. 4.

Prose.—विशदध्रुगच्छन्नवल्लिनापाङ्गलोचन. सः प्राक्षीयावततिस्नानपक्षायाञ्जः इव दृश्ये ।

Eng.—He having his eyes with wrinkled corners encircled by white pair of eyebrows, was like a lake having lotuses with their petals rendered pale by collections of frost, 4.

Beng—उल्लङ्घ्यद्वारा व्याप्तं च वनिगहितं अपाङ्गविशिष्टं लोचनवृक्ष-
हिसममूहं चारा स्नानपक्षविशिष्टं पद्मवृक्ष इन्द्रेण तत्र दृष्टं दृष्ट्याहिलेन । ४

Expl.—See Prak.

Malli.—विशदति । पुनश्च 'विशदध्रुगच्छन्नवल्लिता (? ना) पाङ्गलोचनः' विशदति-
तपाङ्ग, रीत्य भ्रुवुगेन छन्दे वल्लितापाङ्गि (? वल्लिनापाङ्गि) वल्लितप्रान्ते लोचने
स. तद्योक्तः ["अपाङ्गी-निन्दयोरन्वी" इत्यमरः । पानादित्वात् लोचनदिपूर्वेण
[(? न) प्रत्ययः] 'प्राक्षीयावततिस्नानपक्षायाञ्ज.' प्राक्षीयावयव्या हिमसंघट्ट्या
नपक्षायाणि क्लान्तदक्षानि अस्मानि यच्चान् स 'क्रुदः इव' स्मृतः ॥ ४ ॥

Notes on Malli.

1. According to Amara, अर्पांग means 'corners of eye'. Here the affix is न by the rule "लोमादिपामादि—" (char), १० बलि is of the पामादि class, [The affix after पामादि words is न बलि taking न becomes बलिन and not बलित। Hence Malli's reading seems बलिनापांग and not बलितापांग here. Thus the reading in Malli's "लोमादिस्त्रेण वलचप्रत्यय" is a copyist's slip. The correct reading should be "लोमादिस्त्रेण नप्रत्यय" (see char)]

CHARCHA

1. विशद &c. विशद is clear, hence white. कृद (भ्वादि) + क्त कर्मणि = कृन्न covered, or कृद (चुरादि) + णिच्, क्त = कृन्न or कृदित। बलि wrinkles. स बलि अनयो, इति बलि + न (मत्वर्थीय) = बलिनौ having wrinkles. अर्पांग is नेत्रप्रान्त। विशदं भूयुगमिति कर्मधा— विशदभूयुगेन कृन्ने, इतत—। व लनौ अर्पांगौ यथो, बहु—। विशदभूयुगच्छन्ने बलिनापांगे लोचने अस्य, निपदबहु। Qual. स or इन्द्र understood. बलि takes मत्वर्थीय न by the rule "लोमादिपामादिपिच्छादि श न-इलच्" words of the लोमादि class take श, those of the पामादि class न and those of the पिच्छादि class इलच्। Thus बलि being of the पामादि class takes न (मत्वर्थीय) and become बलिन। Hence Malli's reading here seems to be बलिनापांग &c.

2. प्राक्षिया &c.—अव + तन + क्तान् भावे = अवतति: collection स्त्रे + क्त कर्त्तरि = स्नान pale पक्षाश here means petals. अपसृजायते इति अप + जन + क्त कर्त्तरि = बल lotus. प्राक्षिय is snow, dew, प्रक्षियानाम् अवतति: collection of snow, इतत, तथास्त्रालानि इतत। प्राक्षियावततिस्नानानि पक्षाशानि एषाम्, बहु। प्राक्षियावततिस्नानपक्षाशानि अजानि यत्किन्, बहु। Qual. इदः। Such condition of lotuses of a lake is possible in the morning only.

3 ऋट.—उपमान of स or इन्द्र ।

Voice— ••लोचन पनाशात्र ••ऋट इव स्थिरम् ददर्श ।

Remark.—Here the things compared are—Indra (we say Indra's face) and lake, eyes and lotuses, wrinkles corners of eyes and lotu-petals, white eyebrows and reflection of frost (dew)

5 *Indra comes supported on a stick* १ १ १ १

आमक्तभरनौकाशैरङ्गैः परिक्रमैरपि ।

आदूनः सदृग्दृष्ट्या इव प्रायो यष्ट्या अवलम्बितः ॥ ५ ॥

Remark.—स प्राय यष्ट्या अवलम्बितः [He wholly supported himself on a stick] Was he weak then?—परिक्रमै अपि (च) आमक्तभरनौ-
-अङ्गै (उपलनित) [His limbs were few and thin and look-
-ing emaciated, hence the necessity of a stick] How is
-it?—सदृग्दृष्ट्या इव प्रायो आदूनः इव [Just think of a glutton
-who cannot keep himself in check unless backed by a
-wife similarly he (Indra) could not keep him straight
-with help by a stick]. 5

उपमेयः परिक्रम अपि आमक्तभरनौकाश अङ्गै (उपलनित) स आदूनः
-इव (सदृग्दृष्ट्या इव प्रायो यष्ट्या अवलम्बित (दृष्ट) ।

Eng.—He (Indra) with emaciated limbs and like one
-burdened limbs, was seen wholly supported by a
-stick just as a glutton is supported (i.e., protected) by a
-wife 5

Beng.—অতিক্রম ও ভারাক্রান্ত ব্যক্তির তুল্য ভারবৎ অঙ্গে উপ-
-ত ইন্দ্র, ঔদরিক যেমন সংকলত্রধাবা রক্ষিত হয় তদ্রূপ ঐষ্টী কর্তৃক
-ই দৃষ্ট হইয়াছিলেন । ৫ ।

Expl.—See Prak.

K R. Kirat—2.

Malli.—आसक्तेति—पुनश्च 'परिक्रशे' परिचोभे अपि 'आसक्तभरनाकाशे' भाराक्रान्तसदृशे सभारवदृग्दुःखभवद्भि इत्यथ ["इक काशे" इति दीर्घं 1] 'अङ्गि' उपलक्षित, काश्यांत लघूनि अपि स्वाङ्गानि स्वयं वोढुमभयर्थे इत्यथ । एतए 'आद्रान' औदारिक, ["आद्रान. स्यात् औदारिके विजिगोषाविजिजिते" इत्यमर आङ्पूर्वांत दीव्यते क । "च्छो गूडनामिके च" इति ऊटादिग । "दिवोऽन्व- गोषायाम्" इति निष्ठानत्वम् 2] सत्पृच्छिग्या' अनुकूलत्वतरेण 'दव, प्राथ' प्रान् 'यष्ट्या' अवलम्बनदृग्णेन 'अवलम्बित' धारित न तु स्वशय्या इति भाव ॥ ५ ॥

Notes on Malli

1 दीर्घं in नोकाश 19 guided by the rule "इक काशे" (An ७ संगं ending in इ, उ, or ऋवर्णं becomes long when काश follows

2 According to Amara 'आद्रान means a glutton' ar one devoid of conquering spirit' आद्रान' is derived with added to आ+दिष । ऊट comes in place of व of दिव by the ru "च्छो —"(Malli) Again त of क् after the root दिव is change into न, when meaning a desire not to conquer, by the ru "दिवोऽन्विविजिगोषायाम्" ।

CHARCHA

1. आसक्त—&c —आ+सञ्ज+क्त कर्त्तरि=आसक्त attached भरत् । अ+अच कर्त्तरि=भर burden. आसक्त' भर (burden) अस्य, one whom a burden is attached, वर—। आसक्तभरेण तस्य इति आस भरनोकाश', a नित्य समास of the तत्पुरुष class निभ, नोकाश etc meaning तुल्य and placed as उत्तरपद. of "स्वरुत्तरपदत्वमो निभनिकाशसङ् प्रतौकाशोपमादय" । तै. । Qual अङ्गे ।

2. परिक्रशे —कृश+क्त कर्त्तरि—कृश thin इति अन्विगमिन कश्या प्रादितत—। तै. । Qual, अङ्गे. । Note, though कृश+क्त gives इ still परि+कृश+क्त will give परिक्रशित., the rule being "अनुपस

कृत् नोवक्त्रगोत्राधा.—when not preceded by any उपसर्ग—कृत् (फल+क), लोव, कृत् etc are irregularly formed with कृत् ।

3. आदूतन—आ+दव+कृत् कर्त्तरि=आदूतन a glutton For grammar here see Mall and notes thereon उपमान of स ।

4. सद् etc —गृहिणी is wife सती गृहिणी, रर्भधा—। पुंवद्भाव here comes, by the rule “पु वत् क्तमघारथनातोयर्दे गोत्रेषु” । तथा । अन्ते कर्त्तरि श्या ।

5. प्राय —An अव्यय meaning almost ‘always’ । उ, mostly. See “प्राय प्राच्येषु”—Mall. Adv Qual अवलम्बित । उप “प्राय सर्वा भवति”—Megh

6 यज्ञा—अनुक्ते कर्त्तरि श्या ।

7 अवलम्बित —अव लम्ब+कृत् कर्मणि—अवलम्बित supported Pred to स or इन्द्र under त्वात् । A lean and thin one is supported by a stick from slips and falls, whereas a glutton is saved whereas a glutton is saved from awkward position (i e. kept in check) by a good wife.

8 Voice— उपलक्षितं त आदूतन सद्गृहिण्येव...यथा अवलम्बित दर्शनं ।

6. *Indra was all glory though disguised.*

गूढोऽपि वपुषा राजन् धाम्ना लोकाभिभाविना ।

अंशुमानिव तन्वभ्रपटलच्छन्नवियहः ॥ ६ ॥

Prak.—लोकाभिभाविना धाम्ना राजन् (स दृष्टेः) [Indra was seen shining in his all-pervading glory] Was he not disguised वपुषा गूढः अपि राजन् (He was disguised no doubt But his inborn glory almost revealed itself). any parallel —तन्वम् पटलच्छन्नवियह अंशुमान् इव [Just imagine the luminous sun having

its body covered by light clouds, This covering cannot rightly conceal the sun, His radiance almost comes out through this covering Hence the resemblance] 6.

Prose — वपुषा गूढ अपि तन्वमपटलच्छन्नविग्रह (अन्यनेघावृतमूर्ति) अशुमान् इव (सूर्य इव) लोकाभिभाविना घास्ता राजन् (स दृष्टं) ।

Eng — Though disguised in body he was shining by his all pervading splendour like the sun with his disc covered by light clouds

Beng — शरीरे प्रच्छन्न इति घास्तं अलमेवामुत्सृज्य शर्योर श्वाय उद्गुण्जगद्वापी तेषु लोपामान् दृष्टे उच्यते । ७ ।

Engl — See Prak

Mall — गूढ इति—'वपुषा गूढ अपि' प्रच्छन्नम् अपि इत्यर्थ [प्रकृत्यादिभ्य उपसंख्यानान् ततोया] 'तन्वमपटलच्छन्नविग्रह' लोकाभ्युत्थान्तरितमूर्ति 'अशुमान् (सूर्य) इव, लोकाभिभाविना' लोकव्यापिना 'घास्ता' तेजसा ['घास्तं राज्ञो गूढं देहं स्थानं जन्मप्रभावयो' इति दमस्त 1] 'राजन्' दीप्यमान दृष्टं इति पूर्वैर्ग सम्बन्ध ॥ ६ ॥

Notes on Malli

1. Hemchandra says, घास्तं mean, rays room, body place, birth and majesty

CHARCHA

1. गूढ — गूढ + कर्त्तरि = गूढ disguised, Qual, स or इन्त understood. It is said that Indra appeared before Arjuna disguised, See sl 2

2. अपि — An अव्यय implying गर्हा (dis-regard), Notwithstanding his disguise (गर्हा) he shone (राजन्) । "गर्हासमुच्चय-शङ्काप्रसन्नावनास्वपि" इत्यमरः ।

3 राजन्—राज + लट् स्थाने शब्द = राजन् shining, Qual स । राजति ते, रराज रेजि &c

4 वपुषा—प्रकृत्यादित्यात् तृतीया । See Malli, Or करणे श्या ।

✓5. धाम्ना—Here धामन् means 'majesty' (प्रभाव), तेन । करणे तृतीया ।

6 लोक &c —लोक world, लोकम् अभिभूतवान् इति लोक + अभि + भू + णिनि कर्त्तरि भूते = लोकमभिभवन् over-powrer of the world उपपद तत्— We avoid लोकमभिमवति &c for अभि + भू usually takes णिनि in the 'past' tense, of 'अभिभावो भूते' इति वामन । वन । Qual धाम्ना ।

7 अगमान्—अ ग् + अय, ते सन्ति अग् इति अ ग् + सत्पु = अगमान् sun, उपमान् of स ।

✓8 ताभ etc —अभ cloud, पटन 14 समुद्र । अभ्रणां पटनम् इतत्— तन् अभ्रपटनम् कर्मधा, Or तन्नि अभ्रणि, कर्मधा । तेषां पटलम्, इतत् । तन्मभ्रपटलन इत्त covered by light cloud-, उतत् । नाट्यं विशद (मर्त्ति) अस्य, वत्त । Qual, अगमान् । Indra was वपुषा गट्, similarly sun was अस्रपटलगट् ।

9) Voice, गट् राजन् विशदम् अगमन्तामव त दृश्यं ।

7. *Indra agitated the hermitage*

जरतीमपि बिभ्राणस्तनुमप्राकृताकृतिः ॥ ७ ॥

चक्रागक्रान्तलक्ष्मोकः मसाध्वममिवाश्रमम् ॥ ७ ॥

Prak—आश्रम समाध्वममिव चकार [Indra made the hermitage of Arjuna as if concerned] Whence this concern ? आक्रान्तलक्ष्मोकः स [He over-powered even the glory लक्ष्मी of the hermitage, Hence the hermitage was as if agitated], Indra was old

how had he glory enough to overpower the hermitage's
जरती तनु विभाण अपिअप्राकृताकृति स [He was old no doubt. But
even in the old body of his he had a supernatural glow,
powerful enough to subdue all other glories Hence the
agitation of the hermitage] 7

Prose — जरती तनु विभाण अपिअप्राकृताकृति (अतएव) आक्रान्तल लोका
स आश्रमं समाध्वस चकार इव । ७ ॥

Eng — Though bearing an old body, he of supernatural
stature (hence) overpowered of (other) glories made the
hermitage—glory as if overpowered and concerned

Beng — जीर्ण शीर्ष शरीर शरण करिया ओ अमानुषाकृति सुतवाः
मर्कशोभा (Or — आश्रम शोभा) विनाशी सेई ईन्द्र आश्रमके येन मनुष्य
करियाछिलेन । १ ।

Expl — See Park

Mall. — जरतीमिति—'जरती जीर्णा ["जानी जीर्णा जरतीपि" इत्यमर ।
"उगितश्च" इति डीप 1] 'तनु' शरीर 'विभाण' दधत् 'अपि', 'अप्राकृताकृति'
अप्राकृता (? ती) अलोकमापान्या आकृति मूर्ति यस्य 'स' इन्द्र, आक्रान्ता अभिमूर्ता,
लक्ष्मी आश्रमशोभा येन 'स' आक्रान्तलक्ष्मीक' [एकवचनान्तपञ्चमीशब्दीत्तरपदवद्
ब्राह्मी "उर प्रभृतिथ कप्" इति नित्य कप, एकवचनीत्तरपदस्य व लक्ष्मीशब्दस्य उर
प्रभृतिषु पाठान्, "शपादिभाभा" इति विकृत्याश्रयणे तु द्विवचनवचनीत्तरपद इति
षिविक 2] 'आश्रम समाध्वस इव चकार । तेजस्विदशनात् भय भवति, तत् तु न
दुःखजनक, तस्य अमानुषत्वात् इति सूचयितुम् इवगळ् ॥ ७ ॥

Notes on Mall:

1 Anara says जीर्ण, जीर्ण and जरत are synonymous,
Here ज takes अट in the past sense Then डीप comes in by
the rule "उगितश्च"—words formed with affix that drop उ or

वृ take डीप in the feminine 2 When there is बहुव्रीहि of the word लक्ष्मी in the singular number then कप् 'always' comes by the rule "उर प्रथित्य कप्" । In the उर प्रथित् class we have singular लक्ष्मी, hence when कप् is optional in a बहुव्रीहि compound after it by the rule 'विधादिभाष', dual or plural लक्ष्मी should be taken as the उरप्रपञ्च । Hean comes at the sight of a powerful one but that was not regrettable for his superhumanity—to indicate this, the word इवतु उच्यते

CHIARCHA

1 जरतस -ज + अतोत् अन् (ओणा) = जरत old. तत स्त्रियाम् डीप -इति जरतो । ताम् । (Qual तदन ।

2 अपि-अन्त्य implies गर्हा । See sl 6

3 विभाष -भृ (जुहोयादि) + लट् ध्याने शानच् कश्चि-विभाषण wearing Qual म । "कवमिषाय क्रियाफले अक्मनेपदम्" इति शानच् । See also विभाष (भृ + शानच्) in canto III, sl 1

4 अप्राकृता & ; —आ + क्त + क्तिन् भावे = आकृति stature, प्रकृति is nature, तत आगत इति प्रकृति + अण = प्राकृत natural, ordinary तत स्त्रियाम् डीप (for ib is अणन्त) इति प्राकृता । न प्राकृती अप्राकृतो, न जतम् — । अप्राकृतो आकृतिरस्य, वह- । प वटभाव । (Qual म, Malli's अप्राकृता should rather be अप्राकृतः । प्रकृत + अण will also give प्राकृतो in form

5 चकार-क + लिट् गन (अ) । Nom, म । करोति-करुते, कारयति-ने, अकरोत-अकरुत्, अकारयति-अकृत ।

(आक्रान्त & ; --आ + क्त + क्त कर्मणि = आक्रान्ता overpowered लक्ष्मी is beauty, glory. आक्रान्ता लक्ष्मीरनेन इह- । कप् comes by the rule "उर प्रथित्य कप्" । (Qual, म । Malli takes लक्ष्मी to mean आशमशोभा, but better take it to mean शोभा in general, Indra was superhuman (अप्राकृताकृति) hence as he overpowered all other glory (शोभा) he also overpowered आशमशोभा । If the उच्यतेपद लक्ष्मी here be in dual or plural then कप् is optional

by "शेषादिभाषा" (see Malli & notes thereon), of, "इह • पुमान् • लक्ष्मीरिति एकवचनान्तानि पश्यन्ते । द्विवचनवद्भवचनान्तेभ्यन्तु 'शेषादिभाषा' इति विकल्पेन कपः"—Ishattoji,

7 समाध्वंसम्—साध्वंस इत्यस्य, fear तत्र महत् वक्तव्यं मानं समाध्वंसम्, बहु by the rule 'तत्र सप्ततितुष्यथोमे' । तस्मात् । Quid आश्रयसमा । महत्साध्वंसम् is also correct by "वीपसर्जनम्" ।

8 आश्रयसमा—आश्रयस्थिति जना अस्मिन् इति आ + श्रय + घञ अघिकरण = आश्रय hermitage, तस्मात् Obj of चकार ।

9 इव—An अश्रय implying उत्प्रेक्षा (surmise) here. The आश्रय was not really concerned but seemed so for Indra's supernatural stature and power.

10 Voice अभिज्ञान • आकृतिना लक्ष्मीकेण तेन आश्रयं समाध्वंसं चक्रे ।

8 His sight filled Arjuna with affection

अभितस्त्रं पृथासृनुः स्नेहेन परितस्त्रं ।

अविज्ञातिऽपि बन्धा हि वन्नात्प्रज्ञादते मनः ॥ ८ ॥

Prak—पृथासृनु स्नेहेनपरितस्त्रं | affection filled Arjuna | To whom was this affection due? तस्मात् अभितस्त्रं स्नेहेनपरितस्त्रं [This affection was evidently for Indra] Was not Indra even then a stranger? बन्धौ अविज्ञाति अपि वन्नात् मनः प्रज्ञादते हि [Even if a friend is not recognised in relation, our mind naturally becomes inclined towards him, This is natural Hence Arjuna felt affection for disguised Indra] 3

Prose—पृथासृनु तस्मात् अभितस्त्रं (इन्द्र लक्ष्मीकेण) स्नेहेन परितस्त्रं (आश्रय) । बन्धौ अविज्ञाति अपि वन्नात् मनः प्रज्ञादते हि । Or हि बन्धौ अविज्ञाति प्रज्ञादते ॥ ८

Eng.—The son of Pritha (Arjuna) was pervaded by affection towards him (Indra), Indeed the mind forcibly rejoices at a friend though not recognised. 8.

Beng—इन्द्रके लक्ष्य करिया (देगिया) पृथापुत्र अर्जुन सेहकतृक आच्छादित हईलेन । वक्र, 'ईनि वक्र' एठिभावे ज्ञात ना हईलेण, मन वास्तविकई सावेगे ताव प्रति आह पित इय । ८ ।

Expl —See Prak.

Mall.—अमित इति—'प्रथाम्नु' अर्जुन 'तम्' इन्द्रम् 'अमित' त प्रति 'सुनेहेन परितरुव' तदगोचरेण प्रेम्ना पथ्यावत । [स्वयानि कर्मणि लिटि । 'स्वतश्च स योगाद् ई गुण' इति गुण २] ननु अज्ञातकर्मस्मादेशोपस्य तस्य इन्द्रं कथं स्नेहीदय ? इत्यत आह—अविज्ञात इति—वक्त्रा मुहूर्ति 'अविज्ञाने अपि वक्षु अयम् इति अज्ञाने अपि 'वलात् वारुतमत्तावशात् एवमन प्रह्लादादेरि' स्निह्यति इत्यय ॥ ८ ॥

Notes on Malli

- 1 Covered up (perverted) by affection relating to Indra,
- 2 In संतप्तम् we have कर्मणि लिटि after कृ । The root takes गुण by the rule "अपठ—" (Malli) 3 How can there be advent of affection on Indra as he (Arjuna) did not know the particular relation—on this he (poet) says अविज्ञाने अ

Chrecha

- 1 आमित—प्रथमम् अयम् अपि वक्षु, 'तो वा तस्य, तव स्वान्तसि, इति अमित । Adv Qual, परितरुव ।
- 2 वक्र—Refers to Indra क्या in connection with अमित by the particle "वक्रितं परित मन्व्यात्कपादाप्रतियोगेण" ।
- 3 प्रथाम्नु—प्रथाम्नु (प्र), दात । उक्तं कर्मणि रसा ,
- 4 स्नेहेन—भिद्ध + घञ भावे = स्नेह affection, तन । अनुते कर्त्तरि तथा ।
- 5 परितरुव—परि + कृ (स्नादि) + लिटि ए कर्मणि । परि implies 'intensity,' कृ न meaning 'to cover' (आच्छादन) is उभयपदोः परि + कृ also means 'to conceal' of "स्वलात् परितरुव"—'Bhatti' स्त्रुणु ते, अस्तुयान्-अस्तुत, अस्त्वानि अस्तुत अस्तुत ।

6 ✓ अविज्ञाने—वि+ज्ञा+क कर्त्तृणि=विज्ञात known in relation, अविज्ञात, नञत्वं। तस्मिन्। (Qual वस्यो।

7 ✓ वस्यो—भावे एतौ by the rule "वस्य चभावेन भा लज्जणम्"।

8 ✓ वक्तव्ये—व्यक्तं वि कर्त्तृणि एतौ। वक्तव्ये—वक्तव्ये। (O—एतौ प्रसो।

9 प्रदादति—प्र+दाट्+स्वादि। दाट् लृट् लृट्। प्रदादति।

10 हि—'हि ईजाववधारण'। 'हि' means 'to' and 'Confirmitly', also see P. 10-0 above

11. V 10—सह गण परिस्मार मनसा पर्यायते।

12 Remark—The mind naturally rejects even at the sight of an unrecognised relation, Thus we find Rama in Bhavabhuti's Uttaracarita overpladdened at the sight of Kusa even when the relation is not known (cf, "अत्रादगात् सह इव मित्रो देहज. सहसमार ७६) Similarly the mind resents at an enemy even if he is not recognised as such, also cf विमल कल्पवीभवच्च चेत कथयत्येव हिरेषिण रिपु वा" Kuat XIII, 6

9 Hospitality by Arjuna—Indra speaks

आतिथेयोमथामाद्य सुतादपचिति हरिः ।

विश्वस्य विष्टरे नाम व्याजहारिति भारताम् ॥ ६ ॥

Prak—हरि इति भारती व्याजहार [Indra uttered the following word]. When did he utter ? विष्टरे विश्वस्य नाम व्याजहार [He rested as if on a seat and uttered] Did he not already receive hospitality from Arjuna ?—अथ सुतात् आतिथेयोम् अपचिति आनाद्य विश्वस्य व्याजहार (Yes, he had already got hospitable worship from his son Arjuna. Then followed rest and afterwards his utterance came out) 9

Prose—अथ हरि सुतात् आतिथेयोम् अपचितिम् (पूजाम्) आनाद्य विष्टरे (आसने) विश्वस्य नाम इति भारती व्याजहार । ६ ।

Eng—Then Indra having received honour due to a guest and having as it rested on a seat uttered the following speech

Ben—अनन्य ईश्वर अतिप्रयोग्य पूजा पाईया एव आसने विभ्राम करिष्य वक्ष्यमाण वाका वलि जन ।

Upl—10, 1, 1, 1,

Mull—आत् ध्यासात्—‘प्रथ रुचि’ इति ‘सुतात्’ यत्रु नात् ‘अतिथिथीम् अतिथिप भाष्योम् [‘पश्यात्’ दत्तमनिषण्ठ ष् ञ] ‘अत् इति’ पञ्चमि ‘आसात्’ प्राप् [‘पञ्जा नक्षत्रापरिचि न’ इत्यमर 1] ‘रुचि’ आसने [‘रुचि रज्जु’ इति कृष्णात् अप प्रत्यय । “व्रताननता विदुः” इति पलम् 2] “प्रथम नक्ष” विद्यथ किल यममपनोय इत्यथ ‘इति’ वन्द्यसा प्रकारा ‘भारती’ आजाता’ उक्तान् [‘आद्यात् उक्तिर्निषितम्’ इत्यमर 3] ॥ ५ ॥

Notes on Mulli

- 1 Amara १५०, पूजा, नमसा and अपचिति are synonymous,
- 2 In विदुः we have अप् after ल by the rule “लदोरप्”—roots ending in ल and उवर् take अप in भाव and कच् भिन्नकारक । Then षल् comes by the rule ‘बल सनये’ (char), 3 According to Amara यद्वा, र्त्वि and क्षिपित are synonymous

CHARCHA

1 आनिधयोम्—प्रति गच्छति सातल्पेन इति अत + इतिन् (शोणादि) - आनिथ a guest, Or—अविद्यमान तिथिरभ्युद्भिति अतिथि a guest, अतिथिषु माष्यो इति अतिथि + ष् + डोप स्त्रयाम = आनिथयो दुहेत् 2 a guest ताम् ।
 Dual अपचितितम् । II re ष् in the sense ‘तव साव’ comes by the rule “पथतिविचमतिन्वपत् ष् ञ्”

- 2 आसात्—आ + सद + षिच + ल्यप् having got
- 3 सुतात्—सुत son, तस्मात् इत्यादाने धसो by the rule “व्रवमसादेः पादानम्” । Note that सूत with दीघ means ‘a chariotman’
- 4 अपचितितम्—अप + चि + क्तान भावे अपचिति worship, ताम् । Obj of आसात् ।

६. विश्रम्भ—वि + श्रम्भ + ल्यप् having rested.

६. विष्टर—विकीर्यते इति वि + कृ + ष्य कर्मणि = विष्टरः Kusa grass for seat The usual form is विस्तर, but in the sense of आसन, ष becomes ष and by सन्धि we get विष्टर। The rule is “वृक्षासनयो विष्टर” —विष्टर is the form in the sense of वृक्ष and आसन। तस्मिन्। षधि ञसो। For a similar use of विष्टर, cf., “अपूपुजन विष्टरपाद्यमाल्यै-रातिथ्यनिष्ठा वनवासिसुख्याः” Bhatti, II.

७ नाम—An अव्यय in the sense of प्राकाश्य। “नामप्राकाश्य सन्ध्याव्यक्रोधोपगमकृतसने’ इत्यमर’। Malli has किल for नाम, meaning “it is known” Or better— it means अलौक here He made a show only of विश्राम। Comp “परिश्रम च नाम विनीयचणम्” • Kumar V

८ व्याजहार—वि + आ + हृ लिट् णल uttered, हरति, अहासौत, हरिष्यति। Nom, हरि।

९ भारतोम्—भरतस्य इयम् इति भरत + षण + डोप = भारतो a speech, of, ‘ममथमिव भारत्या सुतगा योक्तुमर्हसि’—Kum, “भारतोमाहितभरामनुदत-मुद्धव” —Sisu, ताम। Obj of व्याजहार। भारतो also means मरुत्वतो, of “बोणापुरुकराजितक्षणे भगवति भारति देवि, नमस्ते”

१० इति—An अव्यय meaning ‘the following’ Qual भारतोम्। अव्ययत्वात् भवञोप।

११ Voice— हरिणा भारतो व्याजहे।

10 Indra said—Yours—A hard penance

त्वया साधु समारम्भि नवे वयसि यत्तपः।

ह्रियते विषयैः प्रायः वर्षीयानपि मादृशः ॥ ३० ॥ १०

Prak—त्वया साधु समारम्भि [you have done well], How so ?
—यत् नवे वयसि तप. (चर्यते) [For you are practising penance in

youth], That is not creditable I think—मादृश वर्षीयान् अपि प्राय विषयैः क्रियन्ते [Why not creditable, even an old one is diverted from his penance by the objects of senses, Hence naturally the young ones will all the more be diverted] 10

Prose—त्वया साधुसमारम्भि, यत् नवे वयसि तप (चर्यते) । मादृश वर्षीयान् अपि प्राय विषयैः क्रियन्ते (this is after Malli), Or—त्वया नवे वयसि यत् तप साधु समारम्भि, (तस्मात् तपस) मादृश वर्षीयान् अपि &c । १० ।

Eng—You have done well, for penance is being practised at this new age (ie youth) Even an old one like me is always dragged by the objects of senses (Malli) Or—Even an old like me is always dragged by the objects of senses from a penance which you have well begun at this age, 10

Beng—तूमि भान करियाछ, काबग एही नूतन बयसे (अर्थात् योवने) तप-चरण हईतेछे । आमार गाय ब्रह्म ओ सर्वदा विषयकतृक कथित हर ।
Or—तूमि नूतन बयसे से तप सम्यक् आबन्ध करियाछ ताहा हईते आमार गाय ब्रह्मओ विषयकतृक हूत हर । १० ।

Expl—See Prak

Malli—अथ प्रथम तावत् मुनिवत् एन सुमुच्यं कृत्वा आह 1, त्वयि । त्वया साधुसमारम्भि' मय्यक्त उपक्रान्तम् । [रभि कर्मणि लङ् (१) भावे लङ्] 2] कृत १ 'यत्' यस्मात् 'नवे वयसि' योवने 'तप' चर्यते इति शेष । तथा हि अहम् इव दृश्यते अस्मी 'मादृश, वर्षीयान्' अतिरुद्ध अपि ['प्रियस्थिः' इत्यादिना रुद्धशब्दस्य वषादिश 3] 'प्राय विषयैः क्रियन्ते, आक्रियन्ते । किम् भवादृश वर्षीयान् इति भाव 4 ॥ १० ॥

Notes on Malli

1 Now having first taken him as one desiring emancipation like a sage, he (Indra) says, 2 N B—Malli's लुङ् does not justify itself In his prose order he gives त्वया, समारम्भि (a neuter voice). Hence here कर्मणि लुङ् should have

been भावे लुङ् । 3, वर्षं is ordered in place of वृद्ध by the rule 'प्रि स्थिर' (see sl. 2). 4, The sense is, what to speak of a young like you

CHARCHA

1. साधु—An Adv, Qual the क्रिया in समारम्भि । साधु=सय्यक् (well),
- ✓ 2. समारम्भि—सम्+आ+रभ+लुङ् त कर्मणि । In the prose order given in Malli समारम्भि has भावे लुङ्, for it is taken as अकर्मक there (see also notes on Malli). We take it as सकर्मक making तप as कर्म (see alt. prose). आ+रभ is generally transitive, cf. "अधिलङ्घंस्त्रियो दिव्य मारुत्या बलिवियद्म" Bhatti, Hence we prefer our prose
3. नवे वयसि—Here नव वय' refers to youth, तस्मिन् । अधि ७मौ । of, "एकातपत्र जगत' प्रभुत्व नव वय कान्तमिद वपुष" Raghu II.
4. यत—An अव्यय meaning 'यच्चात्' (because), See Malli, Or Adj, Qual, तप (See Alt Prose), The correlative 'तच्चात्' being understood in this case,
5. तप—उक्तकर्मणि १मा । उक्त कर्म of च्यते understood, (Malli), Or—कर्म of समारम्भि । See note 2 above.
- ✓ 6. क्रियते—ङ्+लट् तै कर्मणि is dragged. अनुक्तकर्त्ता is विषये । Conj sl. 9. This is ordainment—"पराञ्चि खानिव्यदणत् स्वयम्भू"—Katha.
7. प्रायः—An अव्यय meaning almost 'always' Adv. Qual, क्रियते ।
- ✓ 8. वर्षोयान्—अतिशयेन वृद्ध इति वृद्ध + ईयसुन = वर्षं + ईयसुन = वर्षोयान् older, qual, मादृश । वर्षं is substituted in place of वृद्ध when वृष्ट and ईयसुन follow.
9. मादृश—मामिव एतम् पश्यन्तिजना, स एष अहमिव दृश्यमान मामिव आत्मानं पश्यति इति अहम्+इदम्+कञ् कर्मकर्त्तरि मादृश' one like me. This deriv. is after भाष्य । Malli derives it कर्मणि after वृत्ति, see Malli 'अहमिव दृश्यते असी' । उक्ते कर्मणि १मा—the क्रिया is 'च्यते । For further gram. see canto 1. Sl. 25 under मादृशम् ।

10 Voice—तव समारब्धा. तप' चरसि । विषया वर्षीयांस मादृश इरन्ति ।
Or—त'... समारब्धा तस्मात् विषया --- ।

11. Remark—We prefer the alternative construction for (i) समा+रभ is सरुसक, (ii) it also brings out the excellence of तपश्चर्या of Arjuna. He was engaged in a penance (तप) from which sages like him (Indra) even is usually thrown down

11 You have both quality and beauty

श्रेयसीं तव सम्प्राप्ता गुणसम्पदमाकृतिः ।

सुलभा रम्यता लोके दुर्लभं हि गुणार्जुनम् ॥ ११ ॥

Prak —तव आकृतिः श्रेयसी गुणसम्पद सम्प्राप्ता (Your stature (appearance) has attained high excellence of merit. Evidently this is due to your penances) Do not beauty and merit go together ? लोके रम्यता सुलभा (No , beauty may be found many-where). But what about merit ?—गुणार्जुनं दुर्लभं हि (Merit is rarely to be met with But in you both beauty and merit are found. Hence the excellence in you). 11.

Prose.—तव आकृतिः श्रेयसी गुणसम्पद सम्प्राप्ता । लोके रम्यता सुलभा हि, गुणार्जुनं दुर्लभम् (भवति) । ११ ।

Eng.—Your appearance has attained high wealth of merit Good appearance is indeed frequent in the world, but acquisition of merit is rare indeed 11

Beng—তোমার আকার উত্তম গুণসম্পদ পাইয়াছে । পৃথিবীতে সুন্দর আকারই সুলভ, কিন্তু গুণাজ্ঞান দুর্লভ বটে ।

Expl —See Park.

Mail.—अथ एवमनारम्भे तव स्वाकारनाम अपि विधेयं स्यात् इत्याशयेन आह 1—श्रेयसीमिति । तव आकृतिः सूक्ष्मं. रम्या इति शेष, 'श्रेयसा' श्रेष्ठा 'गुणसम्पद

तेपःसमारम्भरूपां सम्प्राप्ता, अत न निस्कला इति भावः । न च स्वाकारा' गुणाव्यास्य क्रियन्त. न सन्ति इति वाच्यम्² इति आह—लोक इति । लोके 'रम्यता' रम्याकारता "सुलभा हि, गुणाजं न" गुणसम्पादन दुर्लभं, त्वयि तु उभय, सम्पद्यते इति हेतवः परमा मोदः इति भावः ॥ ११ ॥

Notes on Malli

1. Your acquisition of good appearance will be fruitless if you do not begin (penance) thus—with this view he says अयेसौम etc 2 It is not to be said, "how many are there not good-looking and merited, 3 The sense is, you have got both (beauty and quality), hence your excellence is greater than gold even

CHARCHA

✓ 1. अयेसौम्—अतिशयेन प्रशस्या इति प्रशस्य + ईयसुन = अ + ईयसुन + औप = अयेसौ great, ताम् । Qual गुणसम्पदम् ।

2. सम्प्राप्ता—सम + प्र + आप + क्त कर्त्तरि स्त्रियाम् = सम्प्राप्ता got Nom, आकृति । प्रापे गचर्थत्वात् कर्त्तरि क्त । आप्नोति, आप्नोत्, आपत् आपस्यति ।

3 गुणसम्पदम्—सम्पद्यते इति सन् + पद क्तिप् - सम्पत् wealth, excellence गुणस्यसम्पत् इतत् । ताम् । Obj of सम्प्राप्ता ।

✓ 4. सुलभा = सु सुखेन लभ्यते इति सु + लभ + खल कर्मणि स्त्रियाम् = सुलभा easily to be got Pred, to रम्यता । The rule for खल् is "ईषद्, सुषु ङङ्काङ्कार्थेषु खल्" Roots take खल् in the कर्मवाच्य when ईषत् दुष. सु precede as उपपद and implies difficulty and non-difficulty.

5. रम्यता—रमयितुं योग्यमिति रम + णिच् + यत् (अर्हाथे) कर्मणि = रम्यम् fascinating. Or रमन्ते अभ्यिन् इति रम + यत् अधिकारणेवाहुञ्जात् = रम्य । Or. रमयतीति रम + णिच् + यत् कर्त्तरि = रम्य । यत् comes here

irregularly by the rule 'कृत्यक्युटो बहुलम्' । तत्र माव इति रस्य + तव—
रस्यता good—lookingness ('रस्याकारता' Malli). Nom to भवति
understood.

6. दुर्लभम्—दुर + लभ + खल् कर्मणि=दुर्लभम् difficult to get.
Pred to गुणार्जनम् ।

7. हि—अवधारणे अव्यय । Malli connects it with सुखमा ;
better connect it with दुर्लभम्, for the emphasis comes on
दुर्लभं गुणार्जनम् ।

8. गुणार्जनम्—अर्ज + णिन् + लुट् भावे अर्जनम् acquiring. गुणाना-
मर्जनम्, इत्त्, nom to भवति understood.

५. Voice— . आकृत्या अ यतो सम्पत् सम्प्राप्ता... रस्यतया
सुखभया भूयते गुणार्जनेन दुर्लभेन (भूयते) ।

12 Youthful pleasures are short-lived

शरदम्बुधरच्छायागत्वयां यौवनश्रियः ।

आपातरस्या विषयाः पर्यन्तपरितार्पिनः ॥ १२ ॥

'Prak —यौवनश्रिय शरदम्बुधरच्छायागत्वर्थ' (Wealth of youth is
fitting like the shades of autumnal cloud), Then make the
best use of this short youth—विषया आपातरस्या पर्यन्तपरितार्पिनः
(yes, you can enjoy pleasures in youth, but then consider
this danger viz. the enjoyment is short-lived only and will
bring you ill effects in the long run Hence, I think, avoid-
ance of pleasures is laudable), 12

Prose—यौवनश्रिय शरदम्बुधरच्छायागत्वर्थ (भवति) । विषयाः आपातरस्या.
पर्यन्तपरितार्पिनः (भवति) । १२ ।

Eng —Wealth of youth is fitting like the shades of
autumnal clouds And objects of senses are charming at
the outset but tormenting at the end.

Beng—यौवनसम्पत्ति शरदकालेन मेघेन छायात्र चक्रम् ।
(आत्र) विषयसमूह प्रथमे मधुर किञ्च परिणामे दुःखजनक इव ।

शिवरात्रौ जीवन्

[N. B.—जो है बलि असार गंगार ज्ञान कविदा नयाक उणः शिवरत्र कदाई उचित । “अनिल्यननुर्षं सोकानिनं हिला भगवत् नाम”—Gita.]

Expl.—Youth is short-lived and is the fit time for enjoyment of pleasures, But if at that time you set yourself in unbridled pleasures then this strain will tell on your health, and make you debilitated at the end. Thus having no gain in youthful enjoyments and these enjoyments being evanescent, you give them up and engross yourself in penance. That will strengthen and enlighten both your body and mind. (Comp “अभिध्यायन् वर्षरतिप्रसोदानतिशैघ्रं जीवितं कीरते—”Katha I. 28)

Mall.—यदुक्तं ‘लया साधु समारम्भे’ इति तदेव साधुन ससारणि सारताप्यापनाय युष्मेन उपपादयति । ‘शरदिति—‘यौवनप्रिय’ तावत् शरदन्वुधरच्छायागलयं’ शरदन्वुधरच्छाया इव गलयं चञ्चला [“गलरश्” इति करवन्त निपात । “टिडटाणञ्” इत्यादिना ङोप्१] ‘विषयाः शब्दादयः तु ‘आपातरभ्याः तत्कालरभयोः [“तदालेपात आपात” इति बैजयन्ती] ‘पर्यन्तपरितापिन’ पर्यन्त अवसाने परितापयन्ति दुःखं कुर्वन्ति इति तथोक्ता । १२ ।

Notes on Malli.

1. As regards the saying “you have begun right” he enumerates this rightness by pointing out the nothingness of the world by the couplet शरत् &c. 2. गलर is irregularly formed with करप by the rule “गलरश्” । Then ङोप comes by the rule “टिडटाणञ्” (words formed with the affixes that drop ट, ड, with affixes चण, चण, ठक ठञ करप &c take ङोप् in the feminine),

CHAROHA

1. शरत् etc.—अनु water, धरतीति धरः (पचायच) holder, अन्वुणां धरः, इतत् (शिवचर्या समासः) ; op ‘कथं तर्हि गङ्गाधरभूधरादयः । कर्मणः शेषल-

विषयायां भवति'—'Bhattoji. Note that चञ्चुर्धरवीति gives चञ्चु-
 चार with चञ्चु। छाया Shade. कम + धरुप + ऊप = गलरुप Passing. धरुदः
 चञ्चु धरुः इतत्। तस्य छाया, इतत्। धरुदञ्चु धरुच्छाया इवगलरुपः, उपमान
 कर्मधा by the rule 'उपमानानि सामान्यवचने' (An उपमान is com-
 pounded with a word denoting common attribute). Pred. to
 यौवनश्रियः। Autumnal clouds are thin and quickly passing.
 Hence this comparison with passing wealth of youth.

2 यौवन &c.—'श्री is here beauty', hence 'wealth', यौवनस्य
 श्रियः, इतत्। Nom to भवन्ति understood.

3. विषया —विषय is 'objects of senses' e, g, रूप, रस, सस्व, स्पर्श
 and शब्द। See malli 'विषयाः शब्दादयः'। ते। Nom to भवन्ति
 understood.

✓ 4. आपातरस्या —रस्य (deriv, sl 4.) enjoyable, आपात 'very
 beginning' See malli 'नदात्वे पात आपात.'। आपाते रस्या, सुपसुपा।
 pred, to विषया।

✓ 5, पर्यन्त etc —अन्त परिगत पर्यन्त' end, प्रादितत्। परितापयन्तीति
 चरि + तप + णिच + णिनि कर्त्तरि साधुकारिण्यै = परितापिनः agoniser. पर्यन्ते
 परितापिनः, सुपसुपा। Pred to विषया। विषय leads men to ruin both
 physically and mentally (see Expl), Also comp.

'ध्यायतो विषयान् पुंसः सङ्गक्षेपुपजायते।
 सङ्गात् सङ्गायते काम कामात् क्रोधोऽभिजायते ॥
 क्रोधाद् भवति समोहः २ मोहात् कृतिविभ्रमः।
 कृतिभ्रंशात् बुद्धिनाशो बुद्धिनाशात् मथश्नति ॥" Gita. II,

Also com—"मावान्यशास्तुकीन्तेय आगमापयिनोऽग्नित्या" &c. Gita II.
 and 'श्रीभावा मथ्यस्य यदन्तकैतत् सर्वेन्द्रियाणांजरयन्ति तेज'। अपि सर्वज्ञोवित-
 मल्पमेव' Katha I. 26. which means भोग क्षयायायी, इन्द्रियेर् तेजनाश-
 कारो, चार् जीवन अल्प etc.

Voices. ...यौवनश्रीभिः.....गलरुभिः.....(भ्रयते) .....विषयैः.....रस्ये....
 परितापिभिः (भ्रयते).....।

28. *Death ends all—so Renunciation is good.*

अन्तकः पर्यवस्थाता जन्मिनः सन्ततापदः ।

इति स्वाप्ये भवे मध्ये मुक्तामुत्तते जनः ॥ १३ ॥

Prak.—मन्योजनः मुक्ती उत्तिष्ठते (A qualified man strives after मोक्ष = freedom). Has he nothing to do in this world ? इति न्याय्ये भवे उत्तिष्ठते (Because the world is to be shunned, hence this struggle for freedom with the good) Are we to shun this world ? सन्ततापद. जन्मिनः अन्तकः पर्यवस्थाता (In this world man suffers at every step, Over and above this, death suddenly puts an end to all his career. Thus everything in this world is miserable and uncertain. Therefore the world is to be shunned and man has to try for emancipation), 13

Prose.—सन्ततापद जन्मिन अन्तक. पर्यवस्थाता (भवति)— इति न्याय्ये भवे मन्योजनः मुक्ती उत्तिष्ठते । १३ ।

Eng—Death is the eliminator of a creature who is to meet constant perils, hence in this world which is to be forsaken, a good man tries for emancipation

Beng—निरन्तर दुःखविशिष्टे प्राणीर प्रतिद्रोक्षा मृत्तु (अर्थात् मृताहे दुःखयुक्त प्राणीर नव शेष करिष्या धाके) । एहेहेतु त्तागवोग्य पृथिवीते माधुलोक मुक्ति विषये उद्योगी इत् ।

Expl—See Prak,

Mall—अन्तक इति । किञ्च सन्ततापद सन्तता. अमवच्छिन्ना आपद क्लेशा यस्य तस्य 'जन्मिन' प्राणिनः ["प्राणो तु चेतनो जन्मो" इत्यमर । ब्रौह्मादिक्लात इति. 1] 'अन्तक' स्वत्युः 'पर्यवस्थाता' प्रविरोद्धा । प्रथम तावत् जन्मिनः जन्मदुःखमेव दुस्तर, ततः जातस्य यौवनमपि सततं दुःखसम्पन्नतया विषयुक्तात्रमाद्य तत अपि मृत्यु-यसम् इति स. अयं "काकमांस मुनोच्छिष्टं दुग्न्थं क्रिमिसंकुलम् । मूलेच्छपक्के सुपासित स्वल्पं तदपि दुर्लभम् ॥" इति न्यायात् इति भावः 2 । इति उक्तहेतो. न्याय्ये भवे ससारे भवतीति 'मध्य' योग्यः जनः भवाद्दृश्य इति शेषः ['मध्य' सुखे मुनि अपि मीद्यन्त योग्यभावितो " इति विश्व । "मध्यगीथ—" इत्यादिना कर्त्तरि णिपात्. 3] 'मुक्तामुत्तिष्ठते मुक्ती मोक्षे उत्तिष्ठते उत्तुक्ती भवति ["उदोऽमूर्ध्वं कर्मणि" इत्यात्मनेपदम् 4] ॥ १३ ॥

Notes on Malli.

1. Amar says प्राणी, चेतन जन्मी etc. are synonymous. इनि after जन्मन् comes because जन्म is of the व्रीह्यादि class. 2. First a creature's birth-miseries are inaccessible, of the born again, the life being full of sorrow is like poisoned food, that too is shadowed by Death, hence the whole compares with the saying—"crow's flesh eaten by dogs, stench, full of worms, cooked by a Mleehcha and drenched in wine, that too is difficult to get". 3. Viswa says भव्य means, happiness, good and also fit and future. यत् in the कर्त्वाच् comes irregularly by the rule 'भव्येय' (ohar). ४. आत्मनेपद in उत्तिष्ठत comes by the rule 'उदो—' (ohar).

CHARCHA

1. अन्तक — अन्त करोति इति अन्त + णिच् + क्कटि = अन्तयति ["तत् करोति तदाचष्टे" इति णिच्] । अन्तयतीति अन्त + णिच् + ख्खल कर्त्तरि = अन्तकः death Now. to भवति understood,

२. पयं वम्याता—परि + अच् + स्या + टच् कर्त्तरि पयं वम्याता lit, Obstructor, hence 'eliminator' = Killer Pred to अन्तक ।

3 जनमिन.—जन्मन् birth तदस्ति अस्य इति जन्मन् + इनि जन्मिन् creature तस्य । Malli says इनि after जन्मन् comes, by the rule "व्रीह्यादिभ्यश्च" । Thus शरणदेव has under 'अत इनिठनौ', 'कथं हलन्तात् व्रीह्यादिभ्यश्च' । But in the व्रीह्यादि list of Kasika and Siddhanta-kaumudi we do not find जन्मन् there So we rather propose to take इनि here in the sense of गर्हा (disregard). The rule is "ह्रस्वोपताभगच्छात् प्राणिस्यात् इनि."—and जनमन् is प्राणिस्यगच्छ । And we propose not to restrict this rule to अकारान्त words only, Explain गर्हा in जन्मिन् thus—A creature has to suffer by birth so its birth is discredited (गर्हित) । कृद्योगे कर्मणि इष्टौ by the rule 'कच् कर्मणो कृति' । Here the कृत is टच् in पयं वम्याता ।

4. सन्ततापद.—सन्तता (constant) आपद. अस्य, वहः । तस्य । Qual. जन्मिनः । Man's life is full of constant miseries cp. "उत्पत्ति-अतामापदुपेता"—R VIII

5. इति—An अव्यय implying हेतु (cause) here, See Malli 'इति उक्तहेतोः'।

6. त्याज्ये—त्यज् + यत् कर्मणि त्याज्यः (वजनीयः) । तस्मिन् । Qual. भवे । Why not त्यज् + यत् त्याज्यम् like मुञ्ज् + यत् भोग्यम् ? Ans. The change of क् to ग् is prohibited here by the Varttika.—'यत्प्रतिषेधे व्यजेः उपसख्यानम्' । Death is inevitable hence everything is अनित्यं, so try for emancipation by conquering death, Comp 'युवेवधमं गौक्षं स्यात् अनित्यं खलु जीवितम्'—Maha

7. भवे—भवतीति भू + षत् कर्त्तरि = भव is world (संसार) । तस्मिन् । षधि ७मी ।

8. भव्यः—भवतीति भू + यत् कर्त्तरि भव्यः good. Qual जन । Here यत् comes in the कर्त्तवाच्य by the rule 'भव्येयप्रवचनीयोप-स्थानीय जन्वाद्वाव्यापात्वा वा' (these are irregularly formed in the कर्त्तवाच्य) ।

9. मुक्तौ—मुच् + क्तिन् भावे = मुक्ति । emancipation, तस्याम् । विषयाधि-करणे ७मी ।

10. उत्तिष्ठते—उद् + स्था + लट्ति strives Nom जन । Here उद् + स्था takes आत्मनेपद for here उर्ध्वकर्म (rising) is not implied, The rule is 'उदोऽर्ध्वकर्मणि' । The आत्मनेपद by this rule can take place only where striving is implied Comp 'उत्तिष्ठति यद्गर्भेभ्यो' &c—Sak तिष्ठति, तस्थौ, स्थास्यति, अस्थात्, अतिष्ठत् etc

11. Voice—अक्तकेन पयं वक्ष्यात्वा (भूयते)... .. । अयमेव जनेन उच्योयते..... ।

14. You are high minded ; but your dress contradicts

चित्तवानमि कल्याणो यस्वां मतिरुपस्थिता ।

विरुद्धः केवलं वैषः सन्देहयति मे मनः ॥ १४ ॥

Prak,—ल चित्तवानमि (you are high-minded), Whence this inference ? यत् ~~चित्तवानमि~~ उपस्थिता (Because good idea

has dawned in your mind) Are you certain of your conviction?—केवलं विरुद्धः वेवः मे मनः सन्देहयति (Sometimes doubt comes in my mind, for you have your dress incompatible with your तपस्यर्था] । 14

Prose—See Prak—त्वं चित्तवानसि, यत् त्वां कल्याणीमिति उपस्थिता केवलं विरुद्धः वेवः मे मनः सन्देहयति ।

Eng.—You are high-minded, for good will has come on you, only your opposite dress fills my mind with doubt, 14,

Beng—तूँ उन्नतमनाः, कारण तोमाते जं ईछार उदय हईयाछे । केवलमात्रं तोमार विरुद्ध वेव (अर्थां बोद्धार वेव) आमाव मनके संशययुक्त करितेछे । १४ ।

Expl—See Prak.

Mallī—सम्प्रति प्रशंसापूर्वकं स्वाभिसन्धिं दर्शयति चित्तवान इति 1 'चित्तवान्' प्रशंसचित्त 'असि' [प्रशंसायां मत्तुप्] कृत 'यतः' यत् 'त्वां कल्याणी' साधोमतिः उपस्थिता सङ्गता । किन्तु 'केवलम्' एक यथा तथा 'विरुद्धः वेवः' म मन 'सन्देहयति' संशययुक्तं करोति । यद्वा 'वेवः केवलं' वेव एक इत्यर्थः ["केवलं कृतवन्ने एके च", "केवलं चावधारिते" इति उभयव्यापि श्चाश्रयत 2]

Notes on Mallī

* 1 Now by चित्तवान् &c,—he shows Arjuna's purpose by praising him first, 2 Saswata says in both the cases—केवल means 'all' and 'only', केवल also signifies 'certainty'.

CHARCHA

१ चित्तवान्—चित्त mind. तत्प्रशंसामस्ति अस्य इति चित्त + मत्तुप् = चित्तवान् high-minded Qual लम् । Here मत्तुप् (वत्तुप्) is प्रशंसायाम् । मत्तुप् is used in the following senses:—'भूमनिन्दाप्रशंसासु नित्ययोगोऽतिशयने । ससर्गेऽक्तिनिबन्धायां भवन्ति मत्तुवाद्यः' ॥

२, असि—अस + लट् सिप् । Nom. लम् understood, अस्ति वभूव, आसीत्, अभूत् ।

3. यत्—An अव्यय implying हेतु (cause). The idea for liberation (मुक्ति) having come to you, you, are चित्तवान् surely.

4. मति —मत् + क्तान भावे, मति lit, wish, hence determination of, 'मतिरिच्छा'—Manorama, Nom, to उपस्थिता ।

5. उपस्थिता—उप + स्था + क्त कर्त्तरि स्त्रियाम् उपस्थिता come, Here कर्त्तरि क्त comes by the rule 'गत्वर्थीकर्मकश्रीडङ्गिण्यस्यसजनरुह-जीव्यतिभ्यश्'।”

6. विरुद्ध—वि + रुध + क्त कर्त्तरि विरुद्ध opposite, contrasted, Qual, वेषः । Arjuna was engaged in तप, but his dress was like that of a warrior (see sl 15-17) Hence the विरोध in वेष ।

7. केवलम्—केवल means here 'only', Adv Qual the क्रिया in विरुद्धः । Or It denotes certainty (एवार्थे अव्ययम्) । Adv, Qual, सन्देहयति ।

✓ 8 सन्देहयति—सम् + दिह + णिच् लटति । Nom. वेषः ।

9 Voice —चित्तवता भूयते ....कल्याण्या मत्या उपस्थितम् .. विरुद्ध न वेषेच....सन्देहयते .. ।

15' You have worn armour—but ascetics wear barks only.

युयुत्सुनेव कवचं किर्मासुक्तमिदं त्वया ।

तपस्त्रिनो हि वमर्ते केवलाजिनवल्कले ॥ १५ ॥

Prak—किम् त्वया इदं कवचमासुक्तम् (I don't know why you have worn this armour). Armour ! युयुत्सुना इव चासुक्तम् (yes, you have all armours with you like a warrior), I think you are not belligerent but an ascetic—हि तपस्त्रिन केवलाजिनवल्कले वसते (As an ascetic you should wear only deer skin and bark and not these armours) 15,

Prose.—किं त्वया युयुत्सुना इव इदं कवचमासुक्तम् ? हि तपस्त्रिन केवलाजिनवल्कले वसते (चारयन्ति) । १५ ।

Eng — Why have you put on this armour like one willing fight (i, e, like a warrior) ? For ascetics wear only skin and bark (garment). 15.

Beng—केन तूमि बौद्धार छात्र एहि बर्म परिधान करियाछ ? कारण उपश्रिया उ केवल चर्म उ बरुन परिधान करे । १५ ।

Expl.—See Park

Mallī — वेषविरोधमेव आह, युयुतसुनेति । 'युयुतसुना इव' योङ् मुक्त्वा इव 'त्वया' [युधे सन्नन्तान् उ प्रत्यय.] 'किम् इदं कवचं वमं आमुक्तम्' अपि तम् ? तत्र कः विरोध इत्यत्र आह—'हि' यस्मात् 'तपस्विन केवलाजिनवल्कले' केवले एके कवचाद्यसङ्घचरिते इति यावत्. ते च ते अजिनवल्कले च ["निर्णीते केवलम्" इति "दिलिङ्गत्वकक्तस्यो." इत्यमर २] 'वसते' आच्छादयन्ति । अत्र तपस्विन' ते कवचधारण विरुद्धमित्यर्थे ३ ॥

Notes on Mallī

1 What is the contrast there—on this he says हि &c. 2 Amara says, केवल meaning निर्णीत is, neuter and it is दिलिङ्ग (depending on the word it qualifies) meaning 'single' and only 3 The sense is, wearing of armours is incompatible with you, an ascetic.

CHARCHA

✓ युयुतसुना—योङ्, मुक्त्वा रिति युध+सन्+उ कर्त्तरि—युयुत्सु one willing to fight. तेन । उपमान of त्वया ।

2. कवचम्—कवच armour (वमं) । तत् । उक्तकर्म of आमुक्तम् ।

3 किम्—An अव्यय implying interrogation (प्रश्न) ।

✓ 4. आमुक्तम्—आ + मुच + क्त कर्मणि आमुक्तम् worn. Nom. त्वया । Agrees with उक्तकर्म 'कवचम्' । आ+मुच means 'to wear' of.

“अभ्युपवीतमरणं द्वितीयम्”—Raghu ; “गद्यत्तु चामरान्वासुच्य” Malavi-kagnimitram.

०. तपस्विनः—तपस् penance. तदस्मि एषामिति तपस् + विनि मत्वर्थे तपस्विनः ascetics, Nom. to वसते ।

6. वसते—वस अदादि + लट् अन्ते, wear. वस्ते, ववसे. वस्तिष्यते, अवसिष्ट ।

7. केवलम् etc —केवल only, अत्रति वृथादि आह्वयोति इति अज + इम कर्तरि अजिनम् skin (चर्म), of ‘अजानिनं शोणितविन्दुवर्षि च’—Kum. अजिनमद्य वल्कलस्य, इन्द्र । केवले अजिनवल्कले इति केवलाजिनवल्कले, कमधा । Obj. of वसते । Here केवल means ‘only’ (an adj). See Mall “केवले एके, कवचाद्यसङ्घचरिते इति यावत्” ।

8 हि—An अव्यय meaning ‘because See Malli “हि यस्मात् ।”

9. Voice,— लृत् ययुत्सर्विष.....आसुक्तगण... ..तपास्वभि वस्यते ।

16 *Salvation and using bow etc are antagonistic*

प्रपित्सोः किञ्च ते मुक्तिं नि स्पृहस्य कलेवरे ।

महेषुधी धनुभीक्ष्णे भूतानामनभिद्रुहः ॥ १६ ॥

N, B —Slokas 16 and 17 form a complete sentence

Prak—महेषुधी भौमं धनुः (च) ते शम न समर्थयते (sl 17) (Your pair of quivers and this huge bow do not tally your self-restraint in penance) I may be revengeful—भूतानाम् अनभिद्रुह ते (I know you have engaged yourself in penance to elevate and free yourself And you cannot entertain animosity towards other creatures). Are you sure of me—मुक्तिं प्रपित्सो, ते (Yes, I know fully well that you are desirous to attain salvation) Then quivers and bow are, for self-defence?—कलेवरे निःस्पृहस्य ते (Again as an ascetic you have taken no notice and

care of your body. Your sole aim is salvation, thus if the body perishes in attaining this salvation you won't mind it. So I think taking of bow &c. is not for self-defence and does not benefit you at all) 16.

Prose — किञ्च मुक्तिं प्रपित्सो (अतएव) कलिबरे नि स्पृहस्य भूतानामनभिद्रुहं
ते महेषधी भीम धनुः च (शम न समर्थयते) [Sl, 17], 16.

Eng.—Moreover, this pair of quivers and this huge bow do not answer to this self-restraint of yours, desirous of salvation (hence) indifferent to the body and a non-molester of creatures as you are. 16.

Beng—अधिकञ्च मुक्तिं पाईते ईच्छ क अतएव शरीर सङ्के स्पृहा-
शुच्य एवं प्राणिगणेर अहिंसक तुमि ; तोमार এই विशाल त्रणद्वय एषं
महाभद्र तोमार शास्त्रि समर्थन करे ना (अर्थात् महाभद्र शास्त्रि मार्गाश्रित
तपस्वी तोमार शोभा पाय ना) ।

Expl — See Prak.

Mall — प्रापत्सोरिति 'किञ्च मुक्तिं प्रपित्सो' प्राप्तम् इच्छीं ['सनिमोना—'
इत्यादिना इसादेश । "अत्र लोपोऽभ्यासस्य" इति अभ्यासलोप 1] अतः सुमुच्यत्वाद्देव
'कलिबरे' शरीरे नि स्पृहस्य मतस्पृहस्य अत न आत्मरक्षाद्ये धनुर्धारण युक्तमित्यर्थः ।
न अपि परस्मिन्प्रथमिव्याह 2—'भूतानां जन्तूना ["आदौ जन्तौ च भूतानि" इति
द्वैजश्लो । "क्षधद्रुहोरुपसृष्टयो कर्म" इति कर्मसंज्ञायाम्, "कट् कर्मस्यो कृति"
इति कर्त्तरि (? कर्मणि) षष्ठाऽ] 'अनभिद्रुह' अहि सक्तस्य ["सतस्प्रहस—"
इत्यादिना क्तिप् 4] 'ते' तव 'महेषधी' महाशिवज्ञो 'भीम' वासजनकं 'धनुः' च 'न
समर्थयते शमम्' इत्युत्तरेण अन्वयः । समर्थयते इति वचनविपरिणाम कार्यं ४ ॥१६

Notes on Malli

1 In प्रापत्सोः, इस comes by the rule 'सनि' (char), The reduplication (अभ्यास) elides by 'अत्र' (char). 2. The sense

किराताज् नौयम्

is, hence taking of bow is not proper for self-defence, neither for other's molestation—this he says, 3, Vaijayanti says,—भूत means earth &c., and creature, भूत being the कर्म of चमि + दृङ् by the rule 'क्रौचदृङ् .', takes कर्मणि वञ्चो by the rule 'कर्मकर्मणोः' । (Mallis कर्तरि is a copyist's slip here) 4, We have क्विप् (in अनभिद्रुङ्) by the rule 'सतसृषिविद्रभिदच्छिदजिनौराना-सुपसर्गेऽपि क्विप्' । 5, The number in समर्थेयते is to be changed (into plural here, for इवथी and धनु are both Noms) (or—connect these with च understood then nom may also be singular)

CHARCHA

✓ 1. प्रपितसो—प्र + पद + सन् च कर्तरि प्रपितसु wishing to attain, तस्य । Qual. ते । Here प becomes पि (with इस्, added) by the rule "सजिसोमासुरभलभयकपतपटामच इस्" इस् is ordered in place of vowels of these roots (e, g, सो, मा, दा, धा, रभ &c) when सन् follows. Then again the चभ्यास (reduplication) of these roots elides by the rule 'अव लोपोऽभ्यासस्य' ।

2. किञ्च—A compound अव्यय of किम् + च meaning 'moreover.'

✓ 3. सर्जितम्—Deriv in sl 13 Obj of प्रपितसो ।

✓ 4. नि स्पृहस्य—स्पृह + अलभाके निद्रियाम् = स्पृहा desire, निर्गता स्पृहा अस्य, वहु—by the Varttika 'प्रादिभ्यो षातुजस्य षाच्य वा चोसरपदलोप' । तस्य । Qual. ते । You are सुसुद्ध, hence naturally you have no माया on your body. Hence धनुर्धारण is not for self-guard even

5. कलौवरि—कलौवर body, तस्मिन् । विषयाधिकरणे ङमी ।

6. महेषुधी—इषव धीयन्ते अस्याम् इति इषु + धा + कि अधिकरणे इषुधि, quiver (तृष्ण) । The base may also be derived like मति । महत्यौ इषुधी, कर्मणा—Nom, to स + र्थेयते (sl, 17) Refers to the pair of अक्षयतृष्ण Arjun had, - of, - 'धनुर्गाण्डोवमादाय तथाचक्ष्ये महेषुधौ' Mahabharata.

7. भौमं धनुः—Refers to the *गाण्डीव* of Arjuna. It is 'called भौम for its sight strikes awe in an enemy. See Malli 'भौमं वासजनकम्'. Nom. to समर्थयते।

8. भूतानाम्—भू+क्त कर्त्तरि भूत creature, तेषाम्। कर्मणि षष्ठो by the rule 'कटं कर्मणो कृति।' The क्त is in अनभिद्रुहः। Malli's कर्त्तरि is a slip for कर्मणि।

✓ 9 अनभिद्रुहः—अभिद्रुह्यतीति अमि+द्रुह+क्लिप् कर्त्तरि—अभिद्रुह्य molester, न अभिघ्नत् or अभिघ्नक इति अनभिघ्नत् or घ्नक, नञतत्। तस्य। Decline—घ्नक्-घ्नट्, द्रुहो, द्रुह्, द्रुहम्, द्रुहो द्रुहा, घ्नगभ्याम्, घ्नव्, घ्नतसु। Here द्रुह is preceded by उपसर्ग, hence its कर्म does not take षष्ठी (compare the rules 'ऋधद्र हेर्ष्यासृशथानां य प्रति कोप' and 'ऋधद्र होरुपसृथयो कर्म')। As an ascetic Arjuna can not be a molester of creatures Thus his bow &c did not besit him,

10 Voice ...महेषुधियाम् भौमिन धनुषा शम न समर्थयते।

17 Your sword also does not support penance

भयङ्करः प्राणभृतां मृत्योर्भुज इवापरः।

अस्मिन् तव स्थस्य न समर्थयते शमम् ॥ १७ ॥

Park,—What more of Arjuna? तव अस्मि. शम न समर्थयते (Moreover your sword too does not bespeak of your self-restraint). I may not be an ascetic—तव स्थस्य तव अस्मि (Remember you are constantly engaged in penance, hence sword a proper weapon of a warrior does not besit you). The sword is the sign of my क्षत्रियत्व—मृत्यो अपर भुज इव प्राणभृतां भयङ्कर. (As an emblem you may take an ordinary sword, but this present

किराताखुं नीचम्

one is like death itself and awe-inspiring: thus it goes against the benignity of a sage. So I doubt, your penance is not for नीच) 17.

Prose.—दत्तोः अपरं भुज इव प्राणघतां भयङ्करः षडिः तपःस्थस्य तव शर्मं न समर्थयते । १७

Eng.—This sword, like the second hand of Death and awe-inspiring to animals, does not support your self-restraint engaged in penance as you are 17.

Exps.—One engaged in penance must not take terrible weapons. Sword and salvation cannot go together. Hence I think your तपस्य्या is not for नीच । १७

Malli,—भयङ्कर इति तथा 'दत्तोः अपरं भुज इव प्राणघतां' प्राणिनाम्, भय करोति इति 'भयङ्करः' ["नेचति" भयेषु कृञ्.] (इति खञ् प्रत्ययः । "अर्द्धि" षट्—" इत्यादिना मुनागमः 1] 'षडिः' खञ्. 'तपःस्थस्य' तपसि तिष्ठति इति तपःस्थः, तपः चरन् इत्यर्थः ["सुपि स्थ" इति क प्रत्ययः 2] तस्य 'तव, शर्मं' शान्तिं 'न समर्थयते' न सम्हालयति । 'किं शान्तस्य शस्त्रेण' इतिभावः ॥ १७ ॥

Notes on Malli.

1. कृञ् takes खञ् by the rule "नेचति" (char), then हुञ् comes by the rule "अर्द्धि" षट् (char). 2. The affix क after स्थ comes by the rule "सुपि स्थः".

CHARCHA

1. भयङ्करः—भौ + षञ् भावे भयम् fear, तत् करोतीति भय + कृञ् + खञ् कर्तरि भयङ्करः awe-inspiring. Qual. षडिः । खञ् here comes by the rule "नेचति" भयेषु कृञ्. कृञ् takes खञ् having नेच षडिति and भय as उपपदः । Then हुञ् comes by the rule "अर्द्धि" षट्कृतस्य हुञ्—हुञ् । १७

the augment after अस्, विसृ and words ending in vowels when an affix dropping ख follows.

✓ 2. प्राण्यताम्—प्राण meaning 'life is always masculine plural. प्राणान् विधति इति प्राण + ण्य + क्तिप् प्राण्यतः sustaining life i, e, creature, तेषाम् । शेषे इष्टौ, being related to भयम् in भयङ्करः । 'सापेक्षत्वे ऽपि गमकत्वात् समासः' ।

3. भुज — उपमान of अस्तिः । A huge sword enough to cut all is compared to the hand of Death, hence also it was भयङ्कर ।

✓ 4. तप स्यस्य—तर्पास तिष्ठति इति तपम् + स्या + क कर्त्तरि = तपस्य remaining in penance, तस्य । Qual तव । You are तप स्य, hence अस्ति does not befit you

✓ 5. समर्थयते—सम् + अर्थ + णिव (चुरादि) लृट् ते = समर्थयति supports, Nom. अस्ति । अर्थयिष्यते, आर्त्थयत, अर्थयाचक्रे etc

6. शमम्—शम is self-restraint, See canto I, Sl. 42 तम् । Obj, of समर्थयते ।

7. Voice— भयङ्करेण...अपरेण भुजेन इव अस्तिना शम समर्थयते ।

18. *You desire victory—There's a great difference between ascetics and weapons.*

जयमन्नभवान् नूनमरातिष्वभिलाषुकः ।

क्रोधलक्ष्म क्षमावन्तः क्षायुधं क्व तपोधनाः ॥ १८ ॥

Prak अवभवान् नूनमभिलाषुकः. (From this dress of yours, I think you are desirous of something). What thing do you mean ?—अरातिषु जयमभिलाषुक (You desire victory over your enemies, Hence you practise penance with a warrior's dress on), Your surmise may go amiss—क्रोधलक्ष्म क्षायुधं क्व, क्षमावन्तः

तपोधनाः क (I believe I am right. You cannot be desirous of salvation. For weapons the emblem of war, cannot be found with the forgiving sages) 18 .

Prose.—अवभवान् नूनम् अरातिषु जयम् अभिलाषकः । 'क्रोधलक्ष्म' आयुध क, 'अभावन्' तपोधना' क । १८ ।

Eng—Your honour is surely desirous of victory over your enemies. Wherein lies weapon, the sign of wrath, and wherein lies forgiving sages 18

Beng—तूमि निश्चयई शत्रुण उपर जय अ भिलाष करितेछ । रागेव चिह्न शत्रुई वा कोथाय, आर क्रमाशील तपोधन मुनिई वा कोथाय (अर्थात् ए उजयेव एकत्र समावेश संभव हय ना) । १८ ।

Expl. All these weapons in you show your vindictive nature. But on the other hand you practise penance So I think that your तपश्चर्या is to gain victory over a powerful enemy, No amount of straining can establish the compatibility of wrath and self restraint (Also see notes on malli

Mall.—ननु अशान्त्य किं तपसा इत्याशङ्क्य, जगार्थमिति आह—नयमिति—'अवभवान्' पुज्य' इत्यर्थः ['इतराभ्योऽपि दृश्यन्ते' इति प्रथमार्थे प्राग्दिशोय बल प्रत्यय । सुप्रसुपा इति समासः । "त्रिषु तदभवान् प्रजास्तत्रैव अवभवानपि" इति यादवः२] 'अरातिषु' शत्रुषु विषये 'जयम् अभिलाषक' जयमिच्छ, ["लषपत—" इत्यादिना ङकज प्रत्यय । "न लोके "इत्यादिना षष्ठीप्रतिषेध ३] 'नूनम्' इति निश्चय ["नूनं तर्कोऽपि निश्चय" इत्यमर] 'क्रोधलक्ष्म' क्रोधलक्ष्म क्रोधलक्ष्म कोपलक्ष्म 'आयुध क', 'अभावन्' शान्ताः 'तपोधनाः क' । क्रोधशास्त्रो विरोधात् तत्काव्ययो शस्त्र तपसोः अपि एकत्र असङ्गतेश्च, अस्त्रिण्य' ते तपो जगार्थ, न तु मोक्षार्थमिति निश्चय इत्यर्थः४ ॥ १८ ॥

Notes on Malli

1. 'What is the use of penance of one not restrained'

apprehending this, he says. 2. वक्ष् in अवभवान् in the sense of श्ना comes by the rule “इतराभ्योऽपि” (char). The samasa is सुप्तुपा। Yadava says, तदभवान् as well as अवभवान् meaning ‘honourable’ is used in all the genders. (N, B —There are two rules in पाणिनि, e. g., “प्राग्देशो विभक्तिः” (5 3 1) and “दिक-शब्देभ्यः सप्तमोपसर्गोपसर्गमाभ्यो दिग्देशकालेष्वकारात्.” (5-3-27). The affixes वल्, दा &c, that occur between these two are called प्राग्देशीय affixes. Hence Malli says प्राग्देशीय. वक्ष्मन्त्यः]। 3. उक्त्वा in अभिलाषुक् comes by the rule “लषपत्” (char). कृद्योगा षष्ठो (in जयम्) is barred by the rule ‘न लोक्—’ (char). 4. Wrath and restraint being contrasted and their effects weapon and penance too being contrasted in one, the inevitable conclusion is that armoured as you are, your penance is for victory and not for salvation.

CHARCHA.

1. जयम्—लृ+अच भावे जय victory, तम्। Obj. of अभिलाषुक्. † In अभिलाषुक् with have कृत् (उक्त्वा) and जयम् ought to have taken कृद्योगा कर्मणि षष्ठो, but the rule “न लोकाभ्ययनिष्ठाखलर्थेऽनाम्” [—षष्ठो is barred in connection with ल (शट्, शानच् &c), उ उक्त्वा, अस्यच् कृत्, क्त, क्तवत् खलर्थे affixes and टन्] bars this षष्ठो, for we have उक्त्वा here.

2. अवभवान्—एतद्+सु(श्ना)+वल्=अव (1 e. एव)। भा+उवत्=भवत् (you). Fem. is भवन्ती। There is another भवत् with भृ+उवत्, but the Fem in that case is भवन्ती। अवभवान् इति अवभवान् सुप्तुपा, some wish to name it कर्मणा— as well The compound implies honour. See Malli, Nom to नश्चि understood.

3. ज्ञानम्—An अव्यय implying 'certainty' (निश्चय) ।

4. चरातिवु...चराति enemy. तेषु । विषयाधिकरणे ७नौ ।

5. अभिलाषुकः—अभिलाषितुं शीलमस्य इति अभि+लष+उकञ् कर्त्तरि—
अभिलाषुकः Willing. Pred, to मवान् । The rule for उकञ् is “लष
पदपदस्थाम्भषद्वनकमगमश्रभ्य उकञ्” । In this sense we do not get
चिनि by “सुप्यजाती—” for by the maxim “ताच्छोलिकेषु वासवपविधि
नास्ति” (Bhasbha) the rule ‘लषरत—’ should bar the application
of “सुप्य—” । For a similar use of अभिलाषुक, of “युद्धमनुषिनभयो
ऽभिलाषुकाः—” Sisū,

6. क्रोधलक्ष—क्रोधस्य लक्ष (चिह्नम्) ; इतत् । Qual. आयुधम् ।

7. चनावन.—चमा is here शान्ति । सा चान्ति एवानिति चमा+वतुप
(मत्वर्थे)—चनावनः । Qual. तपोधना ।

8. तपोधना—तप एव धनामिवाम्, बहु । तपोधनाः ascetics. Nom.
to भवति understood

9. क आयुधं (भवति), तपोधना क (भवति)—The two repeated
क here show the incongruity of the two statements, Malli
elsewhere says “दो कथद्वी नष्टदत्तं स्पष्टतः” । There is a great
difference between the two. Bharavi repeats this idea, of, “क
असतन क च विसृष्टिपयः” Kirat VI sl 44, see canto I, sl 6 also

10. Voice ....चवभरता ..अभिलाषुकेन भूयते ..क्रोधलक्षणा आयुधेन
भूयते.....चनावदभिः तपोधनैः (भूयते) ।

19. *Emancipating rites with slaughter in view is faulty.*

यः करोति वधोदका निःश्रेयसकरीः क्रियाः ।

ग्वानिदोषच्छिदः स्वच्छाः स मूढः पङ्कयत्यपः ॥ १८ ॥

Prak.—मूढः स अपः पश्यति (That fool makes the water muddy), If the water is already so—स्वच्छाः ज्वानिदोषच्छिदः अपः (No : He renders pure and thirst-quenching water muddy). Of what fool are you speaking ?—यः निःश्रेयसकरोः क्रियाः बधोदकाः करोति [I am speaking of that foolish person who performs religious works with molestation in view. In fact penance for the sake of revenge destroys all the effects of good deeds. This is just like defiling pure water) 19,

Prose —यः निःश्रेयसकरोः क्रिया बधोदकाः करोति, स मूढः स्वच्छानिदोषच्छिदः स्वच्छा अपः पश्यति । १९ ।

Eng.—That fool renders clear and thirst-allaying water muddy who performs deeds leading to salvation, having a view of molestation.

Beng—যে ব্যক্তি মুক্তিদায়ক তপোদানাদি ক্রিয়া হিংসার উদ্দেশে করে, সে মূঢ়, পিপাসানাশক নির্মল জলকে পঙ্কমূত্র করে ।

Expl.—Penance with a view to revenge should never be done. In that case the good effects of penance do not accrue, rather evil results follow. In other words, this is like defiling good drinking water. 19.

Mall.—तपसः जगार्थत्वे दोषमाह य इति 1—यः पुमान् निश्चितं श्रेयः, निःश्रेयसं मुक्तिः, [“अचतुर—” इत्यादिना समासान्निपातः । “मुक्तिः कैवल्यनिर्वाण-निःश्रेयससाम्भवं” इत्यमरः २] निःश्रेयसं कुर्वन्ति इति “निःश्रेयसकरोः” निःश्रेयसहेतु इत्यर्थे [“ज्जो हेतुताच्छील्यानुलोभ्येषु” इति हेत्वर्थे ट-प्रत्ययः । टित्वात् ङीप्] ‘क्रियाः’ तपोदानादिकमाद्यि ‘बधोदकाः’ द्विसाफलकाः करोति [“उदकं फलमुत्तमम्” इत्यमरः ४] अतएव ‘मूढः स’ पुमान्, ज्ञानिः एव दोषः, तं क्षिन्दन्ति इति ‘ज्वानि-दोषच्छिदः’ पिपासाहारिणी । [क्रिप्] ‘स्वच्छाः’ निर्मलाः, ‘अपः पश्यति’ पश्यतीः करोति [“आदिष्टवदभावे विन्दतास्तुक्” इति सतुपः लुक् ६] महाफलसाधनस्य तपसः

वृत्तकथोः विनिवोगः सञ्ज्ञान्मनः पङ्कसङ्करवत् ब्रौञ्चावहमिः नङ्ङिः ङत्वर्धः४] [अत्र
 "अत्रन्वो ब्रौञ्चोर्ध्वं तन्निर्लस्य पञ्चसः पङ्कसङ्करीकरणम्" इति वाक्ये वाक्यार्था-
 न्करणारीष्य प्रतिबिम्बकरणार्थोपात् (? विम्बप्रतिबिम्बोकरण्यात्) असम्भववस्तु (? अस-
 न्भववस्तु) उच्यन्त्यात् वाक्यार्थवृत्तिनिदय नाञ्कारः७] ॥ १९ ॥

Notes on Malli

1, He enumerates the faults of penance with victory in view, by य etc. 2. निःश्रेयस is irregularly formed by "अचतुर—" (char). Amara says मुक्ति, कैवल्य, निर्वाण, निश्रेयस and अमृत are synonymous, 3. The affix ट (in निःश्रेयसकरो) to denote 'cause' comes by the rule "कञ्जो हेतुनाञ्छौल्यानुलोभ्येषु" (कञ् in the sense हेतु, ताञ्छौल्य etc. takes the affix ट) । As the affix drops ट hence डोप comes in the feminine (by the rule 'टिड्ढाणञ्,—') । 4 Amara says उदके means 'future results'. 5. The मत्प, (in पङ्कवती) elides by the maxim 'वाविष्टवद्भावे—' (षिच after words comes to denote धात्वर्थ ; then the word drops विन्, मत्प &c. as when the affix षट् follows (char). 6. The sense is the wise depreciates application of penance leading to great good, on insignificant things, as like defiling pure water. 7, Here the figure is निदर्शना from the meaning of a sentence for in the वाक्य "making penance with molestation in view is like rendering the water muddy"—another meaning being attached the idea of विम्बप्रतिबिम्ब comes and there is connection with an impossible fact.

OHARCHA

1. करोति—क+कट् टि । Nom. य. [अकार अक्रे, करिष्यति ते अकरोत्-अकुरुत्, अकार्षीत्-अकुरुत्] ।

2. बधोदकाः—इव + अप भावे बधः destruction. 'उदकं' result. See Malli 'उदकं: फलमुत्तरम्'। बधः उदकं: यासान् ; बह । Pred. to क्रिया । Religious works to g in evil motives is not good,

3. नि श्रेयस do —निश्चितं श्रेय इति नि.श्रेयसम् salvation, कर्मधा— । The word is irregularly formed with समासान्त (च) added by the rule "अचतुर विचतुर-सुचतुर-स्त्रीषु स-धेत्वडुह षट्कसान-वादानस-चक्षिषु, च... नि श्रेयस ..षट्कयजुष जातोच महोच-रहोच-उपशुन-गोष्ठ्याः"। नि श्रेयस कुर्वन्तीति नि श्रेयस + क्त + ट + डोप = नि-श्रेयसकरो 1, e, ousing salvation. Qual. क्रिया: । By नि:श्रेयसकरो क्रिया is meant तप' दान &c, that give salvation (नि.श्रेयस) step by step । For gram. See Malli

4. ग्लानिदोष &c —ग्लानि एव दोष इति ग्लानिदोष , (here पिपासा) कर्मधा— । तं हिन्दन्ति इति ग्लानिदोष+छिद् + क्तिप् कर्त्तरि = ग्लानिदोषच्छिद्' destroying thirst, Qual अप: । The epithet may also apply to नि श्रेयसकरो क्रिया for such works detroys our evil of birth &c. (ग्लानिदोष) । Contrue thus—य नि श्रेयसकरो (अतएव) ग्लानिदोषच्छिद्. क्रिया. बधोदकां करोति &c.

5. मूढ —मूढ + क्त कर्त्तरि = मूढ fool. The alt. form is मुग्ध । Adj. Qual स । Or - Nom. to पृथयति For of स' and मूढ either may be taken as nom.

6 पृथयति—पृथ mud. तदस्ति चासाम इति पृथ + वतुप = पृथयती muddy. पृथयती: करोति इति पृथयत + णिष् = पक + णिष् लटति = पंकयति renders muddy. Here the वतुप of पकवत् slides when णिष्, follows by the गणसूत्र "प्रातिपदिकात् धात्वर्थे बहुलमिष्टवच्च" । See Malli also and notes thereon,

7. Voice—येन...क्रियन्ते ..मूढे न तम....प क्यन्ते ।

20. *Don't entertain the idea of wealth and wish—They destroy knowledge.*

मूलं दोषस्य हिंसादेरर्थकामो मम मा पुषः ।

तौ हि तत्त्वावबोधस्य दुरुच्छेदाद्युपप्लवो ॥ २० ॥

Park—अर्थकामौ मा अपुषः [Money and desire should not be sought after], What's the harm ? हिंसादेः दोषस्य मूलं अर्थकामौ (These two are the primary causes of malice, envy &c) Any more of these ? तौ तत्त्वावबोधस्य दुरुच्छेदौ उपप्लवौ (Again money and desire stand in the way of true knowledge, If once the idea of money and desire take a deep hold in our mind, we can not efface this , and it ruins all our discrimination) 20,

Prose.—हिंसादेः दोषस्य मूलम् अर्थकामौ मा अपुषः । हि तौ तत्त्वावबोधस्य दुरुच्छेदौ उपप्लवौ ।

Eng, Do not seek after money and desire, the root of evil, like malice etc, For these two are ineradicable obstacles towards enlightenment of knowledge,

Beng—हिंसादि नौचक्षुषेण मूलकारण अर्थ ओ कामेर प्रुष्टिनाशन (अर्थात् नियत आशा आकाङ्क्षा) करिओ ना । कारण एहे हईंटी उषञ्जानेर अरुच्छेदनीय असुरार बटे ।

Expl.—Man cannot but commit sins and crimes when hunting after wealth and trying to have his desires fulfilled. Thus this pursuit after wealth and wish, naturally destroys advent of knowledge in our mind,

Malli.—ननु अर्थकामयोः अपि मोक्षवत् पुरुषार्थत्वात् तपसः तदर्थत्वे को दोष ? तत्र आह मूलम् इति 1—‘हिंसादेः [इति तदगुणसंविज्ञानो बहुव्रीहिः । आदिशब्दात् अक्षतसोऽथादीनां संयङः 2] ‘दोषस्य’ अवगुणस्य ‘मूल’ कारणभूतौ [‘स्त्रीकामो धनकामश्च किं न कुर्वन्ति पातकम् ?’ इति भाव 3] ‘अर्थकामौ मा अपुषः.’ न उपप्लवौ [‘जीवन्ति क्व च’ इति लुङ् । ‘पुषादि’ इत्यादिना च्च्ः अजादीश. 1]

'हि' शब्दात् 'तौ' अर्थकामौ 'तत्त्वावबोधक' तत्त्वज्ञानस्य, मोक्षसाधनस्य इति शेषः, 'दुरुच्छेदी' दुर्बारी 'उपद्रवौ' हिंसादिप्रवृत्तकत्वात् अक्रुको । अतः पुरुषार्थपरिपन्थिनी एतौ, न पुरुषार्थो इत्यर्थः ॥ २० ॥

Notes on Malli.

1. 'Wealth and wish like emancipation are aims of men' so what is the harm if penance has these aims—on this he says—मूलम् &c. 2. हिंसादिः is a case of तद्गुणसंविज्ञान बहुव्रीहि । (N. B.—बहुव्रीहि is of 2 kinds—(i) तद्गुणसंविज्ञान where the thing referred to by the samasa as well as its constituents are syntactically connected with the क्रिया, e, g, लालस्यमानय, हिंसादि. मूलं भवति &c. (ii) अतद्गुणसंविज्ञान where the thing referred to by the samasa and its constituents are not connected with the क्रिया e, g इष्टसहृद्रमानय]. 3. The sense is what sin is not committed by those who desire women and wealth. 4. लुब्ध here is used by the rule "लोत्तरि—" (char). Then अङ्ग in लुब्ध comes by the rule "पुषादि—" (char). 5. The idea is, hence these are not objects of desires, but these are obstacles in the way of men's highest desire.

CHAROHA

1. मूलम्—मूल meaning 'root' is neuter, विधेय of अर्थकामौ । "विशेषोद्देश्ययो लिङ्गवचनेषु न तन्मता" इति मूलशब्दस्य क्लीबैकत्वम् ।

2. हिंसादिः—हिंसा malice. सा आदि प्रवृत्ति अस्य बहु । तस्य । Quasi दोषस्य । By आदि is meant falsehood, theft &c. "आदिशब्दात् अतत्तत्संज्ञादीनां संग्रहः"—Malli

3 अर्थकामौ—अर्थस्य कामस्य अर्थकामौ, इन्द्र । कामार्थो is also correct by the varttika "धर्म्यादिष्वनियमः" । In compounds like धर्मार्थं &c. there is no restriction of पूर्वपरनिपात । Obj. of पुषः ।

4. पुषः—पुष दिवादि)+ लुक् च । Nom, लम् । लुक् for all tenses is used in connection with माङ् by the rule “माङ्लुक् ।” अडागम of लुक् then is prohibited by “न माङ् बोधि । Again this लुक् is optional here for च follows माङ्, the rule being “स्योत्तरे लङ् च” ।

Here चङ् in लुक् of (दिवादि) पुषादि roots &c. comes by the rule ‘पुषादिच, तादिल्लितः परस्येपदेशः’ । [पृथति, पुगोष, अपृथत्] । Com— ‘छेत्स्य’ मा अडागम’ Gita II etc

5. ती—Refers to अर्थकामी । Nom to भवत’ understood.

6. तत्त्वश्च &c—अव + बुध + चञ् भवे = अवबोधः enlightenment, advent. तत्त्व is essential i. e., essential knowledge (ज्ञानतत्त्व) । तत्त्वश्च अवबोध इत्यन् । तस्य । शेषे षष्ठी, related to उपपन्नौ ।

7. दुरच्छेदो—दुर्द्वेग उच्छेद्यते इति दुर + उद + छिद + खल कर्मणि = दुरच्छेदो difficult to eradicate Qual, उपपन्नौ । Desire for wealth is an insurmountable bar to knowledge

8. उपपन्नौ—उप + प् + चप् भवे = उपपन्न obstacle ती । Pred to ती ।

9. Voice—‘पोषि (लया) . ....ताभ्याम्.....दुरच्छेदाभ्याम् उपपन्नभ्याम् (भूयते) ।

10 Remark —अर्थ, काम, धर्म and मोक्ष are together called चतुर्वर्ग । Hence as factors of चतुर्वर्ग, अर्थ and काम should be sought after in proper time In other words, first virtuously earn money after qualifying yourself, then by money have your desires fulfilled Then being वासनाशून्य practise तपश्च &c ; finally धर्म (i. e. तपश्च, दान &c,) being properly followed मोक्ष will come. Thus in gaining चतुर्वर्ग we have to follow this order in good faith and should not do तपश्चर्या for some vindictive motive. This is the teaching uttered by Indra to Arjuna. Also comp.—“वाहतं ज्ञानमेतेन ..कामरूपेण...पद्मं ह्येन ज्ञान-विज्ञाननाशनम्” Gita. .

३२. *Acquisition of wealth through oppression is dangerous*

अभिद्रोहेण भूतानामर्जयन् गत्वरोः श्रियः ।

उदन्वानिव सिन्धूनामापटामेति पावताम् ॥ २१ ॥

Prak.—जन आपदाम् पावताम् एति (People become the root pot for perils to come in) How so ? गत्वरो श्रिय अर्जयन् (People become so by earning worthless wealth) Wealth is necessary for livelihood—भूतानाम् अभिद्रोहेण अर्जयन् (I know that , it is good to earn by virtuous and honest path but earning by oppressing others leads us to evils) How is that like ?—उदन्वान सिन्धूनाम् इव (All the rivers flow to the sea ; thus the sea is the only receptacle of all rivers , similarly men who earn in evil ways become the receptacle of all perils), 21.

Prose.—भूतानाम् अभिद्रोहेण गत्वरोः श्रिय अर्जयन् जनः उदन्वान् (समुद्रः) सिन्धूनाम् (नदीनाम्) इव आपदा पावताम् एति ॥ २१ ॥

Eng.—People, earning unsteady wealth by oppressing creatures become the receptacle of dangers as the sea is that of rivers, 21

Beng—प्राणिगणेर हिंसा ओ देष करिया अश्रिर बिल उपाज्जन करिया लोक, समुद्र बेमन नदीसमूहेर आधार हय सेइरूप बिपदेव आधार हयेया थके ।

Expl—See Park.

Mall.—मुक्तिप्रतिबन्धकत्वात् अपुरुषार्थी अर्थकामी इति उक्तम् । तत्र अथस्य दुःखैकनिदानत्वात् आदि अपुरुषार्थत्वम् इति पञ्चमि प्रपञ्चयति,—अभिद्रोहश्चेति 1—‘भूतानाम् अभिद्रोहेण’ हिंसया ‘गत्वरोः’ अस्थिराः ‘श्रिय’ उत्पद्य ‘अर्जयन्’ जनः, उदकमसि अत्र इति ‘उदन्वान्’ उदधि [“उदन्वानुदधौ च” इति निपातनात् साधु ३] ‘सिन्धूनां’ नदीनामिव ‘आपदा पावतां’ मूलत्वम् ‘एति’ ॥ २१ ॥

Notes on Malli.

1. It is said that wealth and wish are not real objects of men, for these obstruct emancipation. He shows by the five slokas अभिद्रोहश्च &c. that of these, wealth also being the main cause of misery, is not man's aim 2. उदन्वान् is irregularly formed by the rule "उदन्वान्—" (char)

CHARCHA.

✓ 1. अभिद्रोहश्च—अभि+द्रु+ह+चञ भावे अभिद्रोहः malice, तेन । करणे श्या ।

✓ 2. सूतानाम्.. कृद्योग कर्मणि षष्ठी । The कृत् is in अभिद्रोह ।

✓ 3. अर्जयन्—अर्ज+णिच्+लट् स्याने शब्द=अर्जयन् earning, Qual-जनः । Here we have द्वैती शब्द by 'लक्षणहंसोः क्रियायाः ।

4. गलरोः—Deriv, sl. 12. Qual, श्रियः ।

5. श्रिय—श्री here means 'wealth' (सम्पद), ता' । Obj, of अर्जयन् । Deriv of श्री in sl 1 Canto I,

✓ 6. उदन्वान्—उदकमल्लि अस्य इति उदक+वतुप=उदन्वान् sea, The proper form would have been उदकवान् । But उदन्वान् is irregularly formed when meaning a sea' and a सञ्ज्ञा of some one, the rule being "उदन्वान् उदधौ च" । उपमान of जन ।

7. सिन्धूनाम्—सिन्धु, is नदी (river) ; तेषाम or तासाम् । शेषे षष्ठी । उपमान of आपदासि । As all rivers flow into the sea, so all perils flow unto one, earning money by evil ways

8. एति—इ (गती अदादि) +लट्ति । Nom जन । [इयाय, ऐत्, अयात् एष्यति] ।

✓ 9. पावताम्—पावत्यभाव इति पाव+तल्ल=पावता receptacle. तान् । Obj of एति ।

10. Voico... अर्जयता जनेन उदन्वता "पावता ईयते.....

22. *Wealth is sorrowful.*

या गम्याः सत्सहायानां यासु खेदो भयं यतः ।

तासां किं यत्तदुःखाय विपदामिव सम्पदाम् ॥ २२ ॥

Prak—तासां सम्पदां किं यत् न दुःखाय (Everything of wealth produces sorrow) How is that like ? विपदाम् इव (wealth is exactly like misery—both producing sorrow). I do not understand well—या सत्सहायानां गम्या. (Compare the points—wealth can be gained by those having helping hands , similarly misery can be tided over by those having assistants). Any other similarity—यासु खेद (In wealth there is suffering ; imagine the pain in earning, securing and losing money. And misery itself is painful) Is that all ?—यत् भयम् (In wealth there is fear of theft, quarrel &c. In misery (विपद) fear is always present. Hence wealth (सम्पद) like misery (विपद) is ever painful and fearful to men) 22.

Prose.—याः सत्सहायानां गम्याः, यासु खेदः. यतः भयम्, विपदाम् इव तासां सम्पदां किं यत् दुःखाय न (भवति) ।

Eng—Of wealth like misery which is to be acquired by good help, in which there is dejection and where there is fear, what thing is not there that is not conducive of sorrow 22.

Beng—बाह्। सत्सहायकतुर्क प्राप्य, बाहाते खेद आछे एब बाह् इहेते भय ह्य विपदेर त्राय सेई सम्पदेर कि ना आछे बाहा ह् भेद कारण ना ह्य ।

Expl.—See Prak

Mall.—आपत्पात्रताम् एव व्यनक्ति या इति—‘या’ सम्पदः ‘सत्सहायानां’ विद्यमानसहायानामिव पुंसां ‘गम्या.’ प्राप्या., विपद. अपि सत्सहायानां गम्या. निस्तोष्या इत्यर्थः [“कल्याणां कर्तारि व” इति षष्ठी२] ‘यासु’ सतीषु ‘खेद.’ रक्षणादिकेय.,

विपदस्तु खतः एव इति विशेषः, 'वतः शब्दः सम्पदश्चः 'वदम्' चनेवानर्थम् खत्वात् इति भावः । विपदस्य खतस्य एव इति भावः । किं बहुम्—'विपदानि च तासां सम्पदां सम्पत्ति न 'किसलि इति शेषः इत्तदु.खाय न' भवति । • सधे दुःखावहनिव इति भावः । [महापुः "अर्थागामार्जने दुःखमर्जितानाश्च रक्षणे । विनाशे दुःखं व्यथे दुःखं चिन्तये दुःखमवगन्तम् ।" इति३] अतः इया इति भावः । [अत्र यत् न दुःखाय' इत्युत्तरवाक्यस्य अस्मद्भगवत्प्रांत् 'तासां किम्' इति पूर्ववाक्ये तच्छब्दो-पसहानं भाषिष्यते । तदेतत् काव्यप्रकाशे स्पष्टम्] ॥ २२ ॥

Notes on Malli.

1. The sense is peril too is to be overcome by good help. (N. B.—Our poet makes both सम्पद and विपद as painful. Malli, well shows how both are painful. See also Prak.)
2. सत्सहायानाम् has कर्त्तृ वचो by the rule "कृत्यानां—" (char) 3. It is said there is difficulty in earning money, in securing it and in its loss and expenditure, so he to money the cause of sorrow. 4. Here in the last clause ['यत् न दुःखाय] there is यत् and it does not refer to तद् of the subsequent clause [तासाम् किम् &c]. All this is explained in Kavya-Praka. (See also our notes on 'ते' in Kirat 1 sl. 30).

CHARCHA.

1. गत्याः—गन् + यत् कर्मणि गत्या' to be got. Here गन् is प्राप्तार्थ, of 'गत्यर्थाः प्राप्तार्थाश्च' । Pred to या । It is true सम्पद cannot be got without सहाय, of. "महोदयानामपि सङ्गृह्यता सहायसाध्या प्रदिशन्ति निहय' Kirat XIV sl 44, And विपद is tided over if we have सत्सहाय । Here गत्य is चतक्रत्य ।

2. सत् &c —सह अयते गच्छति इति सह + अय + अच् कर्त्तरि सहायः help. सत् सहायः good help ; कर्मधा । तेषाम् । कर्त्तरि वचो by the

rule “कृत्यानां कर्तरि वा” (the चतुर्थ कर्ता of कृत् affixes optionally takes वृत्तो) । Thus सत्सङ्घायेः is also correct.

3. यत्ति—विषयाधिकरणेऽनो । Or भावे ऽनो । See Malli “यत्तु सतीषु ।”

4. यतः—यद्+ञसि (५मीं)+तसि स्वाथे=यतः from which. “भोवार्थानां भयहेतुः” इति अत्रादाने ५मी ।

5. किम्—सामान्य सपु सकम् । Nom. चसि to understood.

6. यत्—उत्तरवाक्यगतत्वे गोपादानात् तच्छब्दोपादानं नापेक्षते । Nom. to भवति understood. See Notes on Malli.

7. दुःखाय—सम्प्रदाने ऽर्थे by the varttika “क्षपि सम्पद्यमाने च” ।

8. विपदान, सम्पदानम्—Both are compared here so far as their painfulness etc. are concerned. See Park and Malli.

9. Voice—याभि. गम्याभि (भूयते)....खेदेन....भयेन (भूयते).. केन न भूयते)

23 *Enjoyments lead to Danger.*

दुरासदानरीनुग्रान् धृतेर्विश्वासजन्मनः ।

भोगान् भोगानिवाहियान्ध्यास्यापन्न दुर्लभा ॥ २३ ॥

Prak.—आपत न दुर्लभा (Danger is easily available) Who easily falls in danger ?— भोगान् अधिष्ठाय न दुर्लभा (He falls in perils who is engrossed in riches) I cannot follow you— दुरासदान् भोगान् (I mean that those people are entangled in difficulties who give them up to vast amount of riches rarely to be met with in this world). How so ?—विश्वासजन्मनः धृते उग्रान् चरीन् भोगान् (Monied men ever hoard wealth. But then their amassed money become the cause of their discomfort. They cannot entrust anyone with the money and always thinking of this amassed sum they find no peace at all. In

किराताज्जुनीयम्

fact, the constant thought of money upsets their mental peace). Any parallel?—आहेयान् भोगान् अध्यास इव (One standing on the hood of a snake easily falls in danger; similarly men hoarding wealth see peril everywhere). 23. '

Prose.—दुःखसदान् विश्वासजन्यनः घृते उयान् अरीन् भोगान्, आहेयान् भोगान् इव अध्यास आपत् दुर्लभा न (भवति) । २३ ।

Eng—Danger is not difficult to be got by him who stand on riches as on the reptile hood—riches hardly to be acquired and that are enemies of peace (or staisfaction) which is derivable from faith. 23.

Beng—सर्पेण फणार श्राय, दुष्टापाय एव विश्वासजात सन्तोषेण विनाशक धने रत থাকিলে (অর্থাৎ ধন সঞ্চয় করিতে থাকিলে) বিপদ দুর্লভ হয় না (অর্থাৎ সহজেই বিপদ আসে) ।

Expl.—Wealthy men cannot confide their wealth with anyone, Thus their wealth destroy their mental peace and they find sorrow on all sides only for wealth. 23,

Malli.—किञ्च दुःखसदान् दुष्प्रधान् 'विश्वासजन्यनः' विश्वासात् जन्म यस्याः तस्याः [जन्मान्तरपदत्वात् व्यधिकरणो बहुव्रीहिः.1] 'घृते.' सन्तोषस्य 'उयान् अरीन्' [धानिकस्य सर्वत्र अनाश्वाससम्भवात् विश्रान्तमुखमङ्गकान् इत्यर्थे 2] । भुज्यन्ते इति भोगान्' अनागि 'आहेयान्' अहिषु भवान् ['इति कुञ्चिकलशिवस्याराहेटं'] 'भोगान्' फणान् इव ["भोगः सुखे घने आहिः शरीरफणशरीरवि" इति उभयदापि (१) विश्वाः.4] 'अध्यास' अधिष्टाय 'आपत्' विपत् न दुर्लभा' । ["आशीविषसुखनिव निष्कलनिव भोगिन पु मास वशात् आपदः अवस्तन्दन्ति इत्यर्थेः 5] ॥ २३ ॥

Notes on Malli

1' Here the बहुव्रीहि is व्यधिकरण, for the word (विश्वासजन्यनः) has जन्म final in it. 2, The sense is, naturally of a rich man having no confidence everywhere, money destroys their satis-

faction of faith. 3. दृष after अहि comes by the rule 'ईतकुचि-' (Malli). 4. Viswa says, भोग means pleasure, wealth and the body and hood of a serpent [उभयवापि in Malli is meaningless and should be omitted). 5 The idea is, danger forcibly tramples a person enjoying unwillingly even. like the hood of a serpent

OHARCHA

1. दुरासदान् = दु खेन आसद्यते इति दुस् + आ + सद + खल कर्मणि = दुरासदा. hardly to be got. तान्। Qual- भोगान्। Riches cannot be easily got and amassed

2. अरोन् - अरि enemy. तान्। Pred to भोगान्। Money is an enemy to सन्तोष derivable from faith.

3. धृत् - धृ + क्तिन् = धृति satisfaction (here). तस्या । श्लेषे इष्टो, related to अरोन्। In this sense of धृति, cf. "नितन्विनीनां श्रयमादधे धृतिम्" Kirat VIII- sl. 3 It also means धैर्यं, cf. 'जन इव न धृतेश्चाल जिष्णु' Ibid X. sl 23.

4. विश्वास &c, — वि + वस + वञ् भावे विश्वासः confidence. तस्मात् क्तव्य (लृत्पत्ति) अस्या, व्यधि वद् ' तस्या । Qual धृते । Satisfaction is possible when we have confidence in all, (This is an instance of व्यधिकरणपद-बहुब्रीहि । see Malli and notes on it).

5. भोगान् - भुज्यन्ते इति भुज् + वञ् कर्मणि = भोग. riches तान्। Obj of ब्रह्म्यास्य ।

6. आहियान् - अहि snake, तेषु भवा इति अहि + टञ् = आहियाः belonging to snake. तान्। Qual. भोगान्।

7. भोगान् - This भोग means 'hoods of snakes'. See विश्व quoted by Malli. तान्। उपमान of भोगान्।

8. ब्रह्म्यास्य - अधि + आस + ल्यप् having stood Here the आधार of आस becomes कर्म by the rule "अधियौकस्यासां कर्म" for आस is preceded by अधि। Hence भोगान् and not भोगेषु।

9. दुर्लभा - दुस् + लभ् + खल कर्मणि द्विषाम् - दुर्लभा hardly to be got. Pred to आपन्।

किराताञ्जु नीयम्

10. Voice.—...आपदा दुर्लभया न भूयते... ।

11. Remark—Here by the rule “समानकट्टकयोः पूर्वकाली” both अध्यास्य and दुर्लभा should have the same कर्ता । But कर्ता ऊर् अध्यास्य is जनः whereas that of दुर्लभा न भवति is आपत् । So the difficulty is avoided in such cases by taking स्थितस्य विद्यमानस्य &c as understood. Thus अध्यास्य स्थितस्य जनस्य आपत् न दुर्लभा भवति ; of “श्रीशैलशिखर इष्टा पुनर्जन्म न विद्यते इत्यादौ समानकर्तृकतानिर्वाहार्थं ‘स्थितस्य’ इत्यादि यथासम्भवमध्यासाद्यम्”—Manorama. But if we take the construction as अध्यास्य जनैः आपत् न दुर्लभा then the question of समानकृता does not arise

24 Fortune treacherous.

नान्तरञ्जाः श्रियो जातु प्रियैरासां न भूयते ।

आसक्तास्तास्वमी मूढा वामशीला हि जन्तवः ॥ २४ ॥

Prak.—Worship wealth, she wont be dangerous to you.—श्रियः अनन्तरञ्जाः जातु न (Fortune does not recognise high and low). She is fickle then—आसां प्रियै न भूयते (She does not love anyone, Hence worshipping fortune is of no value). Dont be attached to her then—मूढाः ताम् आसक्ताः (Fools are attached to wealth). Can not men do away with this foolishness—जन्तवः वामशीला हि (It is difficult to avoid one’s nature, and by nature men are perverse and भागी, hence become attached to her (ie fortune) notwithstanding her frivolousness) 24.

Prose—श्रियः अनन्तरञ्जाः जातु (कदाचित्) न (भवन्ति) । आसां प्रियै न भूयते । मूढा अमी ताम् आसक्ताः । जन्तवः वामशीलाः हि ।

Eng.—Fortune is never a recogniser of difference (between good and bad). She has no favourite. Fools are those who are attached to her, indeed men are of perverse nature.

Beng—সম্পদ কখনও নীচানীচ বিশেষাভিষ্ট নয় (অর্থাৎ সম্পদ সদস্যভেদ বোধে না) । তার শ্রিয় কেহই নাই । মুঢ়রাই তাতে আসক্ত হয় । মানুষ বক্রবৃত্তাবেশই বটে । (ভাই তারা এসব জানিয়াও সম্পদাসক্ত) ।

Expl — Fortune is fickle, she does not count goodness and badness in men. But still men are attached to her, for they are by nature inclined to her. In other words Nature compels men to run after wealth—“स्वभावो निष्प्रतिक्रिय” ।

Mall. — इत अपि श्रियं हेया इति आह नेति¹—‘श्रिय’, सत्यदः ‘जातु’ कदाचित् ‘अन्तरज्ञा’ नोचानोचविशिषाभिज्ञा ‘न’ भवति । अतएव ‘आप्त’ श्रिया ‘प्रिये न भूयते’ न ता कुव अपि अनुरज्यन्ति इत्यर्थ । ननु अय श्रोतृषो न पुरुष दोष इति चेत् तत्राह—‘मृगो जना तामु’ अननुरक्तासु अपि श्योषु ‘आसक्ता’ । स्त्रोषु इव श्योषु अननुरक्तासु अनुरागं प्रसर्तन्व अय दोष इत्ययं ३ । किन्तु तदि ताम् एव मेषान् आसक्ति ५४ इति अथान्तर न्यस्यति—वसति । ‘जलव वामशोला वक्रस्वभावा हि । स्वभावस्य द्वारयात इति भाव ॥ २५ ॥

Notes on Mallinatha.

1. He says hence too wealth is worthless, 2. If it be said that this is wealth's fault and not of men, on this he says, 3. The sense is, this is men's fault that they have affection on unattached wealth as on unattached woman 4. Then why this attraction of all for her

Charcha

1 अन्तर &c.—अन्तर difference अन्तर जानातीति अन्तर+ज्ञा+क कर्त्तरि स्त्रियाम्=अन्तरज्ञा knowor of difference, of Mall. ‘नोचानीच विशिषाभिज्ञा’ । Or जानातीति ज्ञा (स्त्रियाम्), अन्तरस्य ज्ञा, इतत् । ता । Pred to श्रियः ।

2 श्रिय—श्री here ‘wealth’ ता । Nom to भवन्ति understood.

3 जातु—An अव्यय meaning ‘certainly’, or better कदाचित् ।

4 आसाम्--Refers to श्यो ।

5 प्रिये—प्रोषातीति प्रो+क कर्त्तरि=प्रिय favourite तैः । अनुक्ते अर्त्तर श्या ।

6. आसक्ताः—आ+सञ्ज+क कर्त्तरि=आसक्ता attached In this sense it is सकर्मक, but it is सकर्मक when meaning ‘to place’, of “भूय. स भूयैर् रसासञ्ज” —Raghu, “मृतं स्वस्वै रसासञ्जत्” Mahabharata. Nom. अभी ।

7. मूढः—Adj Qual, जन्तुः । By nature man has a thirst for money, hence this attraction for ~~wealth~~.

8. हि—An अव्यय अवधारणे (certainty).

9. Voine.—श्रीमि' अन्तरङ्गमि' भूयते...प्रियाः भवति . अनौमिः मूढैः
आसक्तम्...वामशोले . जन्तुमिः (भूयते) ।

10. Remark—Engrossed in worldly fortune we fall off from the higher aim of realising the self (cp. 'अथ आददानस्य साधु भवति हीयते अर्थात् स प्रेयो वृणोते" Katha II 1), again being in worthless worldly riches we think ourselves as पण्डित, but really we are then thrown hither and thither and gain nothing (cp 'अविद्यायामन्तरे वर्तमाना स्वयन्मौरा. पण्डितमन्यमाना दन्द्रस्य-माना परियन्ति मूढा अन्धेनैव नीयमाना इत्याम्बा" Katha II 51), so let us give up our natural worship of fortunes and betake ourselves to सुक्तिपथ ॥

25. Fortune's ways are mis-leading.

कोऽपवादःस्तुतिपदे यदशीलेषु अञ्जलाः ।

सांभ्रुहत्तानपि क्षुद्रा विक्षिपन्त्येव सम्पदः ॥ २५ ॥

Prak.—स्तुतिपदे क अपवाद' [No infamy accrues where praise is due owing to fortune's discretion] Can you cite such an instance of fortune?—यदशीलेषु अञ्जला [Yes, it is good that fortune is fickle with the wicked], Reverse is also seen—क्षुद्रा सम्पद सांभ्रुहत्तान् अपि विक्षिपन्ति [I do not deny it, herein lies fortune's infamy that she sometimes turns away from the good too. Hence wealth is not to be coveted at all] 25

Prose.—यत् सम्पद अशीलेषु अञ्जला इति स्तुतिपदे क अपवाद', (न क अपि अपवाद इत्यर्थः) । क्षुद्रा सम्पद सांभ्रुहत्तानपि विक्षिपन्ति एव (इति अपवाद) ।

Eng.—There is no slander in the matter of praise, namely fortune is fickle with the wicked. But poultry fortune indeed forsakes even the good.

Beng—सम्पद् दुःशीलेन प्रति चक्षुः—एहे क्षुतिविषये कोनइ
~~अपवाद नाहे । निन्दु कुम् सम्पद् साधु चरित्रदिगकेओ त्याग करिया थाके~~
 (देशके निन्दार कपी) ।

Expl.—See Park.

Malli.—यदुक्तम् “नान्तराः श्रियः” इति तदेव भङ्गाक्षरेण आह क इति—
 ‘यत् सम्पदः अशोलेषु दुःशीलेषु विषये ‘चञ्चला.’ अस्थिराः न तद्विबुद्धम् । उच्यते, यतः
 चञ्चला इति अत. ‘स्तुतिपदे’ स्तुतिविषये तत्र ‘क अपवाद’ का निन्दा? किन्तु
 ‘चुद्राः सम्पदः’, साधुष्ठानपि विचिपन्ति एव’ जहति एव, तदेव तासां निन्दास्पदत्वम्
 इत्यर्थः । तस्मात् अर्थे न पुत्रार्थे इति सन्दर्भार्थे. ॥ १५ ॥

Notes on Malli.

1, It is said “wealth is not a recognizer of difference”—
 this he says by क &c. in another way 2. The sense is—this
 is their point (item) of calumny Hence the gist of the
 speech is—wealth is not man’s object or aim

CHARCHA

1, अपवाद—अप + वद + घञ् भावे = अपवाद scandal, slander
 (निन्दा) । Nom to भवति understood.

2 स्तुतिपदे—पद is here वस्तु (matter) “पद व्यतनितवाणल्लानल्लान्ना-
 ङ्गि वस्तुषु” इत्यमर । स्तुते पदम्, इति । तस्मान् । विषयाधिकरणे ७मी ।

3, अत्—An अव्यय meaning ‘that’.

4, अशोलेषु—अविद्यमान शोकेषाम् इति बहु—, by the varbbika
 “नशोऽस्त्रार्थानां बहुव्रीहिरुत्तरपदलोपश्च दत्तव्यः” । Hence अविद्यमानशोलेषु is
 also correct अशोला characterless men. See “अशोलेषु दुःशीलेषु”
 Malli. विषयाधिकरणे ७मी ।

5, चञ्चला—चञ्चल fickle. श्रियाम् आप् । Qual सम्पदः । It is
 good that fortune is fickle with the bad. Fortune if fickle
 on असत्पान, then indeed she is not condemned but praised.

6. साधु etc.—इत् + क्त कर्त्तरि = इत्तम् deed, hence character. साधु

वृत्तमेवाम्, बहु । ताम् । Obj, of विचिपन्ति । Adj. used substantively, This epithet contrasts with सुदृढ of सम्पद ।

7 विचिपन्ति—वि+चिप+लट चिपति forsakes, 'चिपति ते, 'वचिप, विचिपे, अचैसोत् अचिपत्] । Nom सम्पद । Wealth forsakes the good too, this is her scandal, cp "सम्भावलोला इति अयम्" etc

8. Voice—सम्पदभि चञ्चलाभि भूयते केन अपवादेन (भूयते) ... नृद्राभि सम्पदभि साधवता विचिपन्ते— ।

26. Separation with favourite is depressing.

कृतवानन्यदेहेषु कर्त्ता च विधुरं मनः ।

अप्रियैरिव संयोगः विप्रयोगः प्रियेः सह ॥ २६ ॥

Piak—प्रिये, सह विप्रयोग, मन विधुरं कृतवान् (Separation from the favourite made the mind sorrowful) Did you experience it ? अन्यदेहेषु कृतवान् (Yes, the experience was in a past birth and at a past time) Is that all ? कर्त्ता च (Separation will again agitate you at the future birth (and at a future time), What is the proof ? अप्रिये संयोग इव (Union with the un-wished-for objects like separation from the good ones, pains men. This is universally true for all times And everyone experiences it in his past, present and future circumstances) 23

Prose.—अप्रियैः संयोग इव प्रिये सह विप्रयोग अन्यदेहेषु मन विधुर कृतवान् कर्त्ता च । २६ ।

Eng.—Like union with unliked things, separation from the favourite agonised the mind in your pastbody and shall agonise it in your future one too. 26

Beng—अप्रियेस सहित संयोगेव त्रास प्रियेस सहित वियोगे तौमार अतीतदेहे मनके दुःखित करिमाछिल एवः भविष्यदेहेओ मनके दुःखित करिबे ।

Expl.—Separation and union are correlative terms—~~these are like convex and concave sides of a mirror~~ Thus where there is union with an unfavourite there is separation from the favourite. This is universally true and was experienced and will be experienced by all

Mallī — 'ननु नार्थमहमर्थे, क्विन्तु वीरधर्ममनुपालनं देवनिष्ठातनमिच्छाम इति आशङ्क्य तदपि परपोडात्मकत्वात् अयुक्तमिति शोकचतुष्टयेन आचष्टे—कृतवान् इति¹, तत्र आत्मदृष्टान्तेन एव परपोडात् निवर्तितैत्यम् इत्याशयन आह²—'अ प्रये' अनिष्टवस्तुभिः स योग इव', 'प्रिये' इष्टवस्तुभिः 'सह विप्रयोग' विरह 'अन्यदेहेषु' स्वस्य एव देहान्तरेषु अतातानागतपु इति शेष, 'मन विधय' दुःखित 'कृतवान्', 'कर्त्ता' करिष्यति च (भविष्ये लृट्) । तदन्त माने च अनुमपने इति शेष । इत्याशयः ३ त्वहेतु इति मन्वापि वैकालिकमिदमिति श्लोकाय ३ ॥ २६ ॥

Notes on Mallī.

1 Apprehending the saying "I don't want wealth, but following the custom of a warrior I wish revenge on enemies,"—he says by four shloka beginning with कृतवान् &c—that, that too is improper for it oppresses others. 2 Even in that case, one should desist from oppressing others by his own instance—with this object in view he says 3. The meaning of the shloka is—"love of the wished for causes sorrow" is true everywhere and at all times

ОТКАЧА

1 कृतवान्—कृ+कृतत् अतरे=कृतवान् made Nom विप्रयोग and संयोग । This implies past experience

2 अन्यदेहेषु—अन्ये देहा कर्मणा— । तेषु । अन्यदेह means either (i) past and future births, or (ii) past and future state of one's own body. Here we prefer the second meaning, for experiences in a prior birth &c. are not remembered. Thus

Malli's स्वस्य एव दिङ्मात्रेषु should be taken as स्वस्य एव दिङ्मात्रस्थान्तरेषु ' अधि ७मी ।

3. कता-कृ + लुट् ता should make. Nem, 'प्रियोग' । अनयतन भविष्यति लुट् । (करोति—कुरुते, करिष्यति ते, चकार चक्रे, अकार्षति अकृत) । This refers to a future experience In fact the sorrowful experience of प्रियवियोग and अप्रियसंयोग is experienced by all at all times. Also See Malli

4. विधुरम्—विगता धूरस्य, विधुरम् sorrowful, बहु— । Here वि + धुर becomes वि-धुर by the rule "ऋक्पूर्वध् पथामानच्" समासत् अ is added to ऋच्, प्र्, अच्, धृर्, &c. but not when धुर has connection with अच् । Pried to मन ।

5 अप्रियै,—न प्रिया, मज्जतन । ते । सद्धार्ये श्या ।

6, संयोग—सम् + युज् + चञ् भावे = संयोग union Nom to कृतवन् &c.

7 विप्रयोग—वि + प्र + यज् + चञ् भावे = विप्रयोग separation. Nom, to कृतवान् &c

8 Voice— विप्रयोगेन संयोगेन मन. विधुर कृतम् . ।

27. Favourable union brings happiness

शून्यमाकीर्णतामेति तुल्यं व्यसनमुत्सवैः ।

विप्रलम्भोऽपि लाभाय सति प्रियसमागमे ॥ २७ ॥

Prak.—प्रियसमागमे सति शून्यम् आकीर्णताम् एति [When there is union with the beloved object, even the empty seems full. In other words, all wants go away during good union]. What else ? व्यसनं उत्सवैः तुल्यं भवति [Danger is then as good as festivities] Is this all ?—विप्रलम्भ अपि लाभाय भवति (Deception then equals gain. In fact, all losses etc are not counted as such when we are united with our favourite things) 27.

Prose —प्रियसमागमे सति शून्यम् आकीर्णताम् (पूर्णताम्) एति, व्यसनम् उत्सवैः तुल्यं (भवति), विप्रलम्भ. (प्रतारणा) अपि लाभाय भवति ।

Eng—There being union with the favourite, the empty seems full, danger becomes equal to festivity and deception to means to gain. 27.

Beng—अप्रियवश्व सहित संयोग इतरेण विक्रमां ओ पूर्णता प्रीति इव, विपद् उन्मत्तवैरु रूपा इव एव प्रतापनां ओ नाटन परिणत इव वा तद्रूप इव ।

Expl—see Prak

Mall. — सम्प्रति इष्टसमागमस्य सुखहेतुत्वमाह, शब्दमिति 1—'प्रियसमागमे' इष्टजनसयोगे सति 'शून्य' रक्तमपि 'आकौर्षता' सम्पूर्णता 'एति, सम्बुद्धिनिव प्रतीयते इत्यर्थः । 'व्यसन' विपदपि उत्तमवै तु 'यम्' ["व्यसन" वि.दि भ.श्री" इत्यमर 2] 'विप्रलम्भ' वचना प्रतापना इति यावत् स 'अपि लामाद्य' । किं बहुना प्रियसङ्गतस्य सर्वत्रस्थसु अपि सुखनिव इत्यर्थः 3 ॥ २७ ॥

Notes on Malli

1. Now by शून्यम् &c he enumerates the advent of happiness of union with the beloved, 2. Amara says, व्यसन means 'danger' and 'slip' &c (N. B.—The quotation from Amara is not complete here) 3. The sense is, what to say more, under all circumstances happiness comes indeed to one, united with the favourite

CHARCHA

1 शून्यम्—शून्य is emptiness, void Adj used substantively. During good union, a solitary place becomes full of men, poverty becomes equal to wealth &c. Nom to एति ।

2 आकौर्षताम्—आ+कृ+त कर्त्तरि=आकौर्ष full तस्य भाव इति आकौर्ष+तन् भाव=आकौर्षता fullness ताम् । Obj. of एति ।

3. एति—इ+लट् ति, attains Conj sl 21 Nom शून्यम् ।

4. तुल्यम्—तुल्यार्थो भवम् etc इति तुल्य+यत्=तुल्यम् equal. Pred, to व्यसनम् ।

5 व्यसनम्—वि+अस (दिवादि चित्ते)+लुट् अधिकारे—व्यसनम् danger, Nom to भवति understood, “व्यसनं विपदि संशयोपि कामचक्रकोपजे” इत्यमरः ।

6. उत्सव —उट्+सू+अप भावे=उत्सव festivity, ते । त्व्यशब्दयोगे श्या by the rule “तुल्याद्धरतुनीपमाभ्या तनीयान्यतरस्याम् ।” Hence alt. form is उत्सवानाम् ।

7. विप्रलम्भ —वि+प्र+लभ+अञ् भावे=विप्रलम्भ deception, Nom to भवति understood Here नम् comes by the rule “लभेय” —लभ takes नम् when अञ्जल affixes follow but not when शर्, and लिट् follow, Here note ‘उ सगात् खल घञौ’ लभेनम् स्यात् ।

8 लाभाय—लभ+घञ् भावे=लाभ gain. तस्ये । अस्प्रदानत्व of the word is here enjoined by the varttika “क्षपि सम्प्रदानाच्च” ।

9. सति—अस+लट् स्थानिगृह्ण=सत् being तस्मिन् । (Qual Or Pred to प्रियमसागम् ।

10. विप्र लो, —मस+ञा+गम+अप् भावे=मसागम union, प्रियस्य समागम्; ङेपषष्ठात्मसाम । (१) —प्रियस्य समागम सपसुदा (१) तत्तत् तस्मिन् । भावे ङमौ, by the rule ‘इस्य च भावेन भवान्नाणम्’ ।

11 Voice—शून्य न अक्षीरता इत्यन व्यसृजित तु व्यन (भृजत) .. विप्रलम्भेन भृयते ।

28 Separation makes everything bitter.

तदा रम्याण्यरम्याणि प्रियाः शून्यं तदाभवः ।

तदेकाकी सवन्धुः सन्नितेन रहितो यदा ॥ २० ॥

Prak—Very easy,

Prose.—यदा जन इष्टेन रहित (भवति) तदा रम्याणि (वस्तूनि) अरम्याणि (भवन्ति), तदा प्रिया असव शून्यं (भवन्ति), तदा सवन्धुः सन् (जन) एकाकी (भवति) । Or—तदा रम्याणि अरम्याणि [भवन्ति] .....यदा इष्टेन रहित (भवति) ।

Eng.—When forsaken by the beloved, then the agreeable seems ~~disagreeable~~ favourite life appears (piercing) like a shaft and one seems alone though among friends 28,

Beng.—बखन लोक ईडे वस्तु कर्तुक परित्र्यक्त हय, तखन रम्य द्रव्य ओ 'अमन'हव हय, शिषप्राने शलावन् (असह) हय, एव' वक्तुयुक्त हईयाओ (निजेके) एकादौ मने करे ।

Expl.—When forsaken by the favourite object, then everything appears intolerable

Mall.—एन प्रकारानुवैण प्रियाविद्युगल्य दुःखहेतुत्वमाह तदेति।—‘तदा रम्याणि’ अपि ‘अरम्याणि’ अमनीह्वरानि भवन्ति । किं वचना—‘प्रिया अमवा’ प्राणा अपि ‘गल्य’ गत्यन्त अमद्य भवन्ति इत्यर्थ । विद तदा मवस्य, मन अपि ‘एकाकी’ असहाय एव [‘एकाकीनिश्चानुसारे’ इति आकिनिच् प्रत्यय १] कदा ? इत्या काहायामाह—‘यदा इष्टेन रहिते’ भवति तदा एव समस्यम् इत्यर्थ ॥ २८ ॥

Notes on Malli

1. T. pun by तदा d. he says the painfulness of separation from the favourite, 2. The flux is आकिनिच् (after एक) to mean असहाय, by the rule “एकान्—” (Malli)

CHAPTER II

1. यदा तदा—These are correlative, of ‘यत्तदौ नित्यसम्बन्ध’ । यद् + डि (७ना) + दा, कालार्थे = यदा when Similarly तदा ।

2. रम्याणि —Deriv st 11 रम्य agreeable object Adjective used substantively, nom to भवन्ति understood

3. अरम्याणि —Deriv ante, न रम्याणि, नञ् तत् । Pred to रम्याणि । in the absence of the beloved pleasurable things appear unpleasurable. All relish go off

4 प्रिया —Deriv ante Adj Qual असव ।

5 शल्यम्—शल्य is 'shaft', pred, to असव । “द्विधेयोद्दय्यशो निद्र-
वचनेषु न तन्नदा” —इति शल्यशब्दस्य ननु सकैकत्वम् । शल्य means “शल्यवृत्” ;
See Malli Life versus piercing like a shaft when the beloved
one is not at hand, cf ‘यस्य न क्वचित् दद्यात् इव दृढमस्तुद्दिनदोषितस्य’—
Kavya prakas

6 असव —The word असु meaning ‘life’ is always mascu-
line plural- Nom to भवन्ति understood, of “दाराचतजागमना
वह्लत्वञ्च” इत्यमरः ।

7. एकाको — एक + आकन्निच् (असहायार्थे) = एकाको alone Pred
to जनः understood

8 सवस्यु —वस्युना सह वर्त्मान, बहु । Qual, जन । Alt. from is
सहवस्युः by the rule “वोपसजनस्य” ।

9. सन् —Deriv, sl, 37 under मति । Qual जन ।

10. इष्टेन —इष्ट इच्छायक + क्त कर्मणि = इष्टे beloved one तेन । अनुक्ते
कर्त्तरि श्या ।

11. रहित —रह + णिच् + क्त कर्मणे = रहित deserted, forsaken,
Agrees with उक्तकर्म—जन understood, रह + णिच् means ‘to
desert’, cf “रहयत्यापद्रुपेतमायति” —Canto II

12 Voice— ‘रस्यै अस्यै’ (भूयते) . . . ‘प्रियै असुभि शखिन
भूयते . . . सवस्यना मता (जनेन) एकाकिना (भूयते) . . . इष्टे जन रहितवान् ।

13. Parallel —“प्राणा यथात्मनोभोजा भूतानामपि ते तथा । आत्मौपम्येन
भूतेषु दया कुर्वन्ति साधवः ॥” ✓

29 As you avoid your discomfort—So desist from
oppressing others

युक्तः प्रमाद्यसि ह्यिवादपेनः परितप्यसे ।

यदि नेष्टमात्मनः पीडा मा सञ्जि भवता जने ॥ २८ ॥

Park —What more during favourable union ?—युक्तं प्रमाद्यसि [During agreeable union, you and people become extremely delighted (and in their excessive delight they forget all)] It is but natural—हितं अपित् परितप्यसे [Similarly separated from the favourite man he comes sorrowful], I realise this—यदि आत्मन पौडा न इष्टा (पदा) भवता जने मा सञ्चि, You don't desire your own discomfort similarly think that others also do not wish their own oppression. Hence from your own standard desist from oppressing others. Oppression whether in one's own body or in the body of others, is equally painful], 29,

Prose,—(हितेन) युक्तं प्रमाद्यसि, हितान् अपित् परितप्यसे । यदि आत्मन पौडा न इष्टा (तदा) भवता जने मा सञ्चि । २९ ।

Eng — United with the beloved you become excessively delighted separated from the beloved you experience sorrow, If your own oppression is undesirable then be not bent on other's oppression, 29

Beng—*हितायुक्त इहेले तुमि अत्यन्त हरे हउ प्रियहीन हठेले परिवेस्तु हउ । यदि तुमि निजेर पौडा ईच्छा ना कर, तबे तुमि ओ परपौडार नियुक्त इहेउ ना ।*

Expl. Oppression is unpleasant. None desires it, for everyone naturally shirks the unpleasant. Considering this desist from tormenting others.

Mull,—किस 'युक्त' हितेन इति शेष । हितेन इहेन युक्तं मन् 'प्रमाद्यसि' प्रकषेण 'माद्यसि' ह्यथसि । 'हितान् अपित् परितप्यसे' परितप्त भवसि [तपे दवादिक्वय वर्तरे लट् 1] । सत्यमेव तत् किम् ? अत आह यदिति—'पौडा, आत्मन' स्वस्य च 'न इष्टा यदि' तद्धि 'भवता जने' परस्मिन्नपि 'मा सञ्चि' सञ्च्यताम् (? सञ्च्यताम्) [सञ्चते, यत्नात् कमणि लङ्, 2 (?)] आत्मदृष्टान्तेन परपौडात् निवर्त्ति-तव्यमित्यर्थ । पौडाया परात्मनो, समत्वानु ॥ २९ ॥

Notes on Malli

1. (In परितपसे) we have कर्त्तरि लट्, after तप of the दिवादि class 2. In सञ्जि we have कर्मणि लृङ्, after सञ्ज + णिच् [N. 8 — Here Malli's reading seems unsound, if लृङ्, (कर्मणि) is added after सञ्ज + णिच्, then the form is सञ्जि no doubt with अडागम् dropped in connection with मा। But better take सञ्जि here as भावे लृङ् after सञ्ज (see char) So in place of Malli's सञ्जाताम् read सञ्जताम्. Exposition without णिच् is more impressive (see char)] 3. The sense is, judging from your own case desist from oppressing others, oppression of others or of self is the same,

CHARCIA

1 युक्त — युक्त + क्त कर्मणि = युक्त “युक्त united 1, ०, united with agreeable, See Malli—“युक्त हितन इति शेष” &c (Qual लम् understood)

2 प्रमाद्यनि—प्र + मद् (दिवादि) + लट्, सि, become highly delighted Nom स्वम्। प implies प्रकृष्य (excess), प्रमाद also means 'carelessness' (अनवधानता)। Hence the epithet may be taken in a double sense here, mainly (i) agreeable union brings excessive delight and (ii) [an excessive delight] 'carelessness' comes. Construction—‘प्रमाद्यनि as (i) प्रकृष्य भवति. (ii) प्रहर्षात् अनवधानश्च भवति इत्यर्थे। In this double sense of प्र + मद्, cf, “न प्रमाद्यन्ति पमदाम् विप्रयिन” —Manu [समाद, मदिष्यति, अमदत]।

3. हितान्—Deriv, cunto (I) sl 4 under हितम्। अपादाने प्रसौ by the rule ‘प्रवमपायेऽशादानम्’। हित 18 इष्ट।

4 अपेन.—अप + इ + क्त कर्त्तरि = अपेन, separated, Pied to लम्।

5. परितपसे—परि + तप (दिवादि) + लट्से कर्त्तरि। You pine, In this sense परि + तप is here and elsewhere used as दिवादि by the poet, also cf, “बन्धे व कौर्ष्या परितपमान” —Canto XVII sl. 4,

6 इष्टा—इष्ट+क्त कर्मणि स्त्रियाम् = इष्टा wished, desired, Nom. त्वया understood,

7 पीडा—पीडा+प भावे स्त्रियाम् = पीडा oppression, उक्ते कर्मणि रया । ~~उक्त~~ of इष्टा ।

8 मञ्जि—मञ्ज+लुङ् (इ) भावे । Here अडागम in लुङ् is prohibited by the rule “नमाङ्गोने” । Again लुङ् in place of लोट comes here by the rule ‘माङि लुङ्’ । Mull’s णिच् here is superfluous, with or without णिच् the form would be मञ्जि in voice ch, As the meaning is well understood without णिच् so the reading मञ्ज without णिव is preferred. Hence derive it here as only भाव लुङ्, भाव भवान् मञ्जत् = (भवान्) ‘पीडा+त्वेन समतीभवत्, भवान् मा मादृच्छत् with लुङ् in th (लुङ् वाच्य), भवान् मा मञ्जि (with लुङ् in the भाववाच्य) ।

9 भवता—Deriv into, अनक्त कर्तार इया । भवत् (यत्) governs a verb in the third person, } of the rule ‘-प प्रथम’]

10 जने—विषयाधिकरणे ७मी ।

11 Voice— न्याय युक्तान् प्रसंगम् .. अपेतत् पीडा न इष्टवान् भवान् (माङ्गीत) ।

30 *Life transitory—stuck to justice*

जन्मिनोऽस्य स्थितिं विद्वान् लक्ष्मीमिव चलाचलाम् ।

भवान् मा स्म वर्धन्नाराय्यं न्यायाधारा हि साधवः ॥ ०॥

Prak —भवान् न्याय्य मा स्म वर्धौत् [Never violate justice], If I gain by violation of justice—‘अस्य जन्मिनः स्थितिं चलाचलाम् विद्वान् न्याय्य मास्म वर्धौत् [Temporary gain is of no avail. Think that longevity of this body and of us is uncertain. We may perish at any moment Justice only prevails for all times], Are we really short lived—लक्ष्मीमिव चलाचलामस्य स्थितिं विद्वान् [As wealth is never permanent but is passing always, so are we and our bodies too], Then what am I to do—न्यायाधारा हि

साधवः [Follow justice only. Justice is the only recourse of the good. Just deeds will make you immortal though your body perishes—सुचरितानि त्वयोपास्थानि). 30.

Prose.—अस्य जन्मिन स्थितिं लक्ष्मीमिव चलाचला विद्वान् (ज्ञात्वा) भवान् न्याय्यं मा स्य वधीत्, हि साधव, न्यायाधारा' भवन्ति ।

Eng.—Knowing that the longevity of the creature is passing like fortune, you do not violate justice, Because the good indeed are the receptacles of justice 30.

Beng—উৎপত্তিশীল এই জীবের স্থিতি সম্পদের গ্রাহ্য অনিত্য জানিয়া আপনি গ্রাহ্য বিনাশ বা ত্যাগ করিবেন না । কারণ সাধুবা গ্রাহ্যের আধার হইয়া থাকেন ।

Expl.—See Park.

Malli —अथ देहासुर्द्वयंश्रद्धया च परपोडा न कात्यां1 इति आह, जन्मिन इति—'अस्य जन्मिन,' उत्पत्तिधर्मि'कस्य शरीरिण , [ब्रौह्मादित्वात् इनि] 'स्थितिं लक्ष्मीमिव चलाचला' चक्षुणां जन्मिधर्मत्वात् एव चलाम् अनित्यामित्यर्थे [चलतेः पचादघ । "चरिचलिपतिषदौना वा हित्वभच्याक् चाभ्यासस्य इति वक्तव्यम्" इति द्विर्भाव. अभ्यासस्य आगतमश्च2] 'विद्वान्' जानन् इत्यर्थे ["विदे शतुर्षु" इति वैकल्पिको वसुरादिश्च] 'भवान् न्यायादनपेत' 'न्याय्यम्' ["धर्मपथ्यथन्यायदनपेतै" इति यत् प्रत्ययः] 'मासावधीत्' मा नाम्नश्च इत्यर्थः ["कोत्तरे लुङ्च" इति लुङ् । "लुङि च" इति ङ्ल वधादिश्च । "शेषे प्रथम." इति प्रथमपुरुष 4] 'हि' यस्मात् 'साधव न्यायाधाराः' न्यायावलम्बा' [बहुब्रह्मिः तत्पुरुषो वा] न्यायन्यागे साधुत्वमिव न स्यात् इति भावः ["न्यायाधाराः" इति पाठे न्यायानाचरन्तीति तथोक्ता । "कर्मण्यप्"] ॥ ३० ।

Notes on Malli.

1. Oppression of others should not be done on the faith of the uncertainty of the body 2. In चलाचलाम् we

have अच् (पचादि) after चल । Reduplication of चल and आच् of the अभ्यास when अच् follows comes by the varṭika “चरिचलिपति” (Mall.) 3 लृङ् in वधीत् comes by the rule “सोत्तरे—” (sl 20). Again वधीत् is ordered in place of दन in लृङ् by the rule “लृङि च” । भवत् is counted as प्रथमपुरुष (third person) by the rule “शेषे प्रथमः” । 4 न्य य.धार is an instance of either लृत्पुरुष and बहुव्रीहि । 5 If the reading be ‘न्याचार’ then अच् comes by the rule “कर्मणि अच्” ।

CHARCHA

1. जन्मिन—Deriv, sl, 13 तस्य । शेषे षष्ठो related to स्थितिम् ।
2. अस्य—Qual, जन्मिन । इदम् is here used to refer to Arjuna's body near at hand, cf “इदमस्तु सन्निकृष्टम्” ।
- 3 स्थितिम्—स्था+क्तिन् भवे=स्थित stay here 'longevity'. ताम् । Obj, of विद्वान् ।
- 4 विद्वान्—विद्+लट स्थाने शब्द=विद्वम् or विद्वत् knowing, Qual. भवान् । Here वसु is ordered in place of शब्द of विद् by the rule “विट्. शतुर्वसु” ।
- 5 लक्ष्मीम्—लक्ष्मी here fortune, ताम् । उपमान of स्थितिम् । Fortune is passing, so our life too—‘अनित्यं क्षतुं जीवितम्’ ।
- 6 अलाचक्षाम्—अलक्षतीति अल + अच् पचादि+टाप् स्त्रियाम्=अलाचक्षा passing ताम् । Pred, to स्थितिम् । In अलाचला we have अभ्यास and आगाम by the varṭika “चरिचलि”—(Mall) चला is also—correct in this sense
- 7 वधीत्—हन+लृङ् द । Nom. भवान् । [हन्ति, हिज्जहि, जघान, हनिष्यति, अहन्] । सोडर्थं लृङ् by—स डि लृङ् । For grammar here see Malli and “मा अ पु” (sl 20), Don't sacrifice justice, It is ever-lasting ; but life is short lived.
- 8 न्याया &c —नितरासयने यत्नेन इति नि+अय+अच् करणे=न्याय' justice, or better नि+इ+अच् करणे=न्यायः by the rule “अध्यायन्यायोदात्तसंज्ञाराध” । आ+ष्ट+अच् अधिररणे=आधार. receptacle, न्यायानाम् आधारः—1 e

(आधारभूत) इत् । ते । Pred to साधव' । Or आधारणमाधर' (भाके
वज supporting. न्यय आधार एषाव, वहु । As a sound man you
should uphold justice.

9 हि—An अर्थ्य denoting हेतु (cause), “हि हेतविवधारणे” ।

10, Voice—...विदुषा भवता . वधि ...साधुभि न्यायधारे (भूयते) ।

✓ 31 Give up war—embrace asceticism

विजहोहि रणोत्साह मा तपः साधु नीनशः ।

उच्छेदं जन्मनः कर्तुमीध शान्तस्तपोधन ॥ २१ ॥

Prak.—Everything is evanescent—in salvation only
there is eternity—(विजहोहि रणोत्साहम् ! Hence to prepare your-
self for salvation give up this belligerent spirit) What
then?—मा साधु तप नीनश (Then you find asceticism will
not perish) But what about my salvation?—इ तपोधन
जन्मन उच्छेद कर्तु शान्त एधि (O Ascetic, be you self controlled
to avoid rebirth In other words, your salvation will
naturally follow from your self-control) 31

Prose—ह तपोधन, रणोत्साह विजहोहि, साधु तप मा नीनश । जन्मन
उच्छेद कर्तु शान्त एधि (भव) ।

Eng—O Ascetic give up enterprise for war, do not des-
tory good penance, Be you self controlled to eliminate re-
birth

Beng—हे तपोधन, वनोत्सोग त्याग कर, साधु (अर्थात्
मुक्तिदायक) এই তপশ্রা নষ্টে কবিও না । পুনর্জন্মের নাশ কবিবার উক্ত
শাস্ত হও ।

Expl—See Prak

Mall.—‘तद्धि किं मे कर्तव्यम्’, तदाह विजहोहोति—ह ‘तपोधन’ रणोत्साह
रणोद्योग [लोकोत्तरवेषु स्थेयान् प्रथम उत्साह 2] तं ‘विजहोहि’ त्यज (‘आच ह्य’
इतीकार 1) ‘साधु’ समीचीन निःश्रेयसकरत्वात् इति भावः ।

‘तपः ना नोनशः’ न नाशय [नश्यति- यन्नात् माङ्योगान् चाञिचि लुङ् । अजा-
गमनिषेधश्च३] किन्तु ‘अन्यनः’ उच्छेदं कर्तुं मोक्ष साधयितुमित्यर्थः । ‘शान्तः एषि’
विभिगोषानिहन्तः भव इत्यर्थे [“हुभक्त्यो हेधिः” इति धिः । “घृषोरिवाभ्या-
सलोपश्च” इत्येकारः ४] ३१ ॥

Notes on Malli.

1, उत्साह is great effort in superhuman deeds. 2, ई here (i. e. in जहौ of जहोहि) comes by the rule “चाच हौ”—चा, इत् and ईत् come after the root ‘जा’ when हि follows. 3, In नोनशः we have लुङ् (after नश् + णिच्) in connection with माङ् to denote चाञिच् । Prohibition of अट् comes by the rule “न माङ्-योगे” । 4 In एषि, धि in place of हि comes by the rule ‘हुभक्त्यो हेधिः’ । Again ए is ordered in place of अस् when हि follows, the rule is ‘एवोरत् हौ अभ्यासलोपश्च’—ए is ordered after दा &c. in place of अस्, when हि follow—अभ्यास of दा &c. also elides.

CHARCHA

1, विजहोहि—वि + हा + लोट हि । Give up. Nom, तम् understood, Alt, forms are—विजहाहि and विजह्यहि [जहाति, अजहात्, अहातीत्, जहौ] ।

2 रणोत्साहम्—उद् + सह + चञ् भावे = उत्साह enterprise, रणे उत्साहः enterprise in war. सुपसुपा । तम् Obj, of विजहोहि । Warring spirit destroys penance, so give it up.

3. नोनशः—नश् + णिच् + लुङ्,स । You destroy, Nom तम् understood. Here लुङ् is in the sense of चाञिच् । माङ्योगे लुङ्, अजागमनिषेधश्च । Trace णिच् thus—तपः नश्यति (penance vanishes), त्व तपः नाशयसि (with णिच्)—then in लुङ् = त्व तपः अनोनशः ।

4 साध—Adj, Qual, तपः । तपस is called साधु for it is conducive to salvation, See Malli—“नि.श्रेयसकरत्वात् इतिभाव ” ।

5. उच्छेदम्—उद् + हिद् + चञ् भावे = उच्छेदः extirpation, तम् । Obj, of कर्तुंम् ।

6. एधि—चस+लोट ङि । Nom. त्वम् । Conj, ante.

7. शान्तः—अन+क्त कर्तरि (चकृत्कत्वात्)—शान्तः controlled. Pred. to त्वम् understood. शान्त means अनगुणान्वित । In शान्त, दीर्घ of उपधा(च) is by the rule “अगुणान्वितस्य क्तिभक्तोः” । So we get शान्तान्, शान्ता etc. ।

8. तपोधन—तपः एव धनमस्य, बहु५ तत् सञ्जुहो । As तपोधन don't destroy your तपस्य ।

9. Voics—...रथोत्साहः विह्वलयताम्... नाग्नि (त्वया)...शास्त्रेन धूयताम् । [In change of Voice, धू comes in place of धृ ; the rule is “अकभूः”] ।

10. Remark—The instruction is—give up the hanker-
ing after worldly prosperity, then try to realise the soul
within us by self-control and penance, comp “नायमात्माप्रवचनेन
कथ्यः न मीधया न बहुना क्षुतेन । यमेव बहुत तेन कथ्यः” भाषिरतो दुश्चरितात् नाशान्ती
नासनाद्विदः प्रज्ञानेनैमाप्रधात्” Katha II. 23 24, and “यस्तुविधानवान्
भवति समनक्त. सदा शक्तिः । सप्त तत्पदमाप्नोति यस्माद्भूयो न जायते” Ibid III
8.

32, First conquer internal enemies.

जीयन्तां दुर्जया देहे रिपवश्चक्षुरादयः ।

जितेषु ननु लोकोऽयं तेषु कृतस्त्वया जितः ॥ ३२ ॥

Prak—My helligerent spirit is ringing within me
—देहे दुर्जया रिपव जीयन्ताम् [If that be so fight out the uncon-
querable enemies in our body). Whom do you mean—चक्षुरा-
दय. (I mean the internal enemies, our eyes ears &c)
But my external enemies go unscathed—ननु तेषु जितेषु अयं कृतस्त्व
लोकः जितः (If the internal enemies are conquered, then the
external enemies are easily conquered, by superior mental
power Thus then to your conquering spirit enemy will
submit). 32.

Prose.—देहे दुर्जयाः चक्षुरादयः रिपवः जीयन्ताम् । तेषु जितेषु अयं कृतस्त्वः
लोकः त्वया जितः ।

Eng.—Let the unconquerable enemies in our body, that is, eyes, &c, be conquered. These being conquered, the whole world will be conquered by you. 32.

Beng.—नेह्न दुर्जय नक चकू (कर्ण) अङ्गुलिके त्पि जय कव ।
आशनिगके जय करिने एहे मयज दुवनहे तोभा कर्क बिउ प्रहेके ।

Expl.—Internal enemies are most powerful. If man conquer these he gains superhuman power; and by force of this he can easily bring all under control—all submit to him.

Mallī,—अथ सञ्ज्ञा नी विजयकञ्च तिः न भिषतंते इत्याद्यङ्गा—तर्हि अतःशब्द-
विजयेन विधीयतां तदपनीद इति आह, जोयन्तामिति 1—‘दुर्जयाः’ अजय्याः ‘चतुरादयः
देहे’ वतमाना ‘रिपव जोयतां’ यस्मात् ‘तेषु’ अतःशब्देषु ‘जितेषु’ सन्तु ‘त्वया अर्थ
ज्ञानं लोकः जिगः, ननु किमुत अन्वे शब्दव तदन्तर्गता इत्यर्थः । जितेन्द्रियस्य
इन्द्रियार्थनिःस्पृहस्य निर्भरवैरानुदयात् विजयव्यपदेशः 2 ॥ ३२ ॥

Notes on Mallī

1, Apprehending the saying “in no way my warring itch subsides”, he by जोयन्ताम् &c says—then dispel that itch by conquering the internal enemies. 2. To one, self-restrained and unattached to the objects of senses, there being no great antagonist, victory is attributed.

Charcha

1 जोयन्ताम्—जि+ लोट् अन्ताम् कर्मणि । Nom. त्वया । [जयति, जिगाथ, जेष्यति] । Agrees with सत्कर्म—रिपव ।

2. दुर्जयाः—दुः दुःखिन जोयन्ते इति दुर्+जि+खन्-कर्मणि=दुर्जयाः, hardly conquerable. Qual, रिपवः ।

3 चतुरादयः—चतुरः आदि येषांति, बहु । Qual रिपवः । Our great enemies are our eyes, ears, nose tongue and touch, i. e, our internal passions, These permanently ruin us but not so the external enemies, These ever ruin us being always with us of, “अनिद्याः शत्रवो राज्ञाः विप्रकृष्टाश्च ते यतः । अतः सोऽभ्यन्तरान्निव्यान् षट् पूर्वमजयद्रिपून् ॥” Raghū XVII, sl, 45, and “इन्द्रियान्नाञ्चयिषोगं-समातिष्ठेद्दिवानिषम् &c, Manu VII,

परवानायम

4. (जिते—जि + क्त कर्मणि—जित conquered, तेषु। Qual. तेषु।

5. मनु—An अव्यय implying-certainty.

6. लोकाः—लोक here means 'world' (सुवम्)। "लोकास्तु सुवने
जने" इत्यमरः। सप्तमैर्मे of जितः।

7. तेषु—Refers to the internal enemies, वचस, etc. आवे ७मी।

8. जितः—जि + क्त कर्मणि। Nom, (अनुक्त कर्त्ता) is लया।

9. Voice.—"दकंयान् अचुरादीन् रिपून् जय...त्वं इमं कृत्स्नं लोकं
जितवान्।

33. *Passionates are slaves of others.*

परवानयसंसिद्धौ नीचवृत्तिरपन्नपः।

अविधेयेन्द्रियः पुंसां गौरिवैति विधेयताम् ॥ ३३ ॥

Prak.—You tell me to turn a जितेन्द्रियः but if I be not so
—अविधेयेन्द्रियः पुंसां विधेयतामेति (One unrestrained in passions be-
come a slave to others for the fulfilment of his desires).
How so?—अर्थसंसिद्धौ परवान् (To gratify his senses he has to
depend on others—his independence goes off) Is that all?
—नीचवृत्तिः अपन्नपः (Again enough money is required for one's
gratification of passions, For this he is to earn money by low
dishonest professions even. Thus then he also loses his self-
respect and delicacy for bodily satisfaction). Any parallel—
गौरिव विधेयतामेति (In fact, such a man becomes a slave to
others as bulls are, Hence have self-control and check
anger, envy etc, for these destroy our manliness). 33.

Prose—अर्थसंसिद्धौ परवान् नीचवृत्तिः अपन्नपः (अज्ञाद्गीतः) अविधेयेन्द्रियः
जनः) नोः इव पुंसां विधेयताम् एति।

Eng.—A man uncontrolled in his passions, becomes
slave of others, like a bull, dependant as he is (on others)

for the fulfilment of his objects of senses and being of a vile profession and shameless well (for this).

Beng—वर्षासिद्धिं अत्र पराधीन (परब्रूयात्पत्नी) नीचवृत्तिं निरञ्ज
 ७ अजितेन्द्रियं वाञ्छि गन्धर्व छात्र, लोकेण विधेयता (उच्छ्रिता) प्रीष्ट
 ह्य ।

Expl.—It is sure that for the gratification of the objects of senses one has to depend on others and he loses his independence and self-respect even. A जितेन्द्रिय only can do without other's dependence.—जितेन्द्रियः अनिरपेक्षः ।

Mall.—अजितेन्द्रियस्य अनिष्टमाचष्टे, परवान् इति—‘अर्थसंनिहो’ अथवाहा-
 दादिलार्थसाधने ‘परवान्’ पराधीन (“परतन्त्रः पराधीनः परवान्” इत्यमरः)
 ‘नीचवृत्ति’ कर्षणवहनादिनिष्ठकर्मो ‘अपवपः’ निरञ्जः ‘अविधेयेन्द्रिय’ अजितेन्द्रियः
 पुमान् “गो” बलोवर्धः ‘इव पुंसां विधेयता’ यथोक्तकारितां प्रेष्यतामिति खान् ।
 (“विधेयो विनयवाहो वचने स्थितः आश्रयः” इत्यमरः २) ‘एति’ प्राप्नोति (उपमावह्वारः
 अयम् । प्रकृतप्रकृतयोरेथं साधर्म्यात् । अथे तु शब्दमात्रसाधर्म्यम्) ॥ ११ ॥

Notes on Malli.

1. Amara says, परतन्त्र, पराधीन and परवान् are synonymous,
2. According to Amara विधेय means ‘modest’ ‘remaining in other's words’ and ‘hearing others’.
3. Here the figure is उपमा, for here is similarity of meaning of the subject-matter and the thing compared. But in अथे there is similarity of words only.

Charcha

1 परवान्—पर ‘another man’ also ‘master’, स वसिष्ठ अथ इति पर + वतुप् = परवान् having a master i, e, depending on another.
 Qual. अविधेयेन्द्रियः ।

2. अर्थसंनिहो—सन् + सिध + क्तव, भावे = स सिद्धिः fulfilment, अर्थः

इह इन्द्रियाणि: (objects of sense), चर्चानि चर्चानि इव ? विषयाणि-
चर्चानि चर्चानि । Even in meals one has to depend on others.

3. नीचवृत्तिः—उत् + क्तव्, भावे = वृत्तिः, vocation, कौशा इन्द्रियस्य, वृत् ।
Qual, अविधेयेन्द्रियः चर्चानि चर्चानि depends on money ; as he requires
enough of money for his चर्चानि, he can not but give himself
up to low dishonest deeds even for this.

4. अपमपः—मप is shame (लज्जा) । अपमपता मप चस्य, बहु—,
by the varrtik "प्रादिभ्योधातुमस्य उत्तरपदलोपय वक्तव्यः" । Qual. अविधेये-
न्द्रियः । As he is नीचवृत्ति hence he is अपमपः also.

5. अविधेयेन्द्रियः—इन्द्रिय is senses. वि + धा + यत् कर्मणि—विधेय
controllable. न विधेयानि, नञतत् । अविधेयानि इन्द्रियाणि चस्य, बहु ।
Adj. used substantively. Nom to एति ।

6. एति—इ + क्त्ति । Conj, ante

7. विधेयताम्—विधेय here slave, विधेयस्य भाव इति विधेय + तल-
विधयता slavery (प्रेष्यता) । ताम् । Obj. of एति । अजितेन्द्रिय are
slaves of others,

8. Voice.—.. परवता..... नीचवृत्तिना अपमपेण च विधेयेन्द्रियेण गता इव
...विधेयता ईयते ।

34. / Our experiences are like dreams—Avoid them

अस्त्वया सुखसंविद्धिः स्मरणीयाधुनातनी ।

इति स्मरणीयमाश्रत्वा कामान्मा गास्तदङ्गताम् ॥ ३४ ॥

Prak—तदङ्गतां नागाः (Don't be swayed by them). By
whom ?—इति कामान् स्मरणीयान् नत्वा तदङ्गतां ना गाः (I say—don't be led
by passions. For they are momentary and unsubstantial like
dreams). How do you know this ?—अधुनातनी सुखसंविद्धिः चः—त्वया

अरणीय (Suppose you experience a pleasure now. At the next moment this pleasurable sensation is a thing (matter) of recollection only, it will have no substantial existence. Thus sensations are ephemeral and land us to no *निवृत्ता* eternity. In other words through them misery and not our Summum bonum is realised. Hence avoid this world of sensation), 34

Prose — अधुनात्मनो सुखस्य विनिः श्रः (परदिवसे) त्वया अरणीया । इति कामान् स्वप्नोपमान् मत्वा तदङ्गतां ना गा । ३४ ।

Eng.—The present experience of pleasure will be a thing of recollection only to-morrow, hence taking objects of senses as dreams, don't you be swayed by them 34.

Beng—इदानीन्तनो सुखानुभूति काले त्वोत्तमं पक्षे अरणीय (वस्तु) इहैवे मात्र । अहैहेतु विषयसमूहके अप्रभुत्वात् मने करिष्या तादेव वशे याईष ना ।

Expl —See Prak.

Malli.—न केवल द्विसादिदोषमूलकत्वात् विषयाणां द्वयत्वं किन्तु अपारमार्थिकत्वात् अपि इत्याह श्र इति 1—अधुनात्मनो 'इदानीन्तनो' ('स्वायञ्चिर'—' इत्यादिना त्वय प्रत्ययः') 'सुखस्य विनिः' सुखानुभवं. 'श्र' परेऽहनि 'त्वया अरणीया' न तु अनुभवनीया 'इति' इतोः 'कामान्' कामान् इति कामान् विषयाः तान् 'स्वप्नोपमान्' स्वप्नोपमान् 'मत्वा' अर्थात्त्विकान् निश्चित्य 'तदङ्गतां' तच्छेषत्वं कामपरतन्त्रतां 'ना गा.' न गच्छ ("इथो गो लुङि" इति गादिश ३) ॥

Notes on Malli

1. Objects of senses are worthless not only being the root of envy &c, but also not being conducive to the highest goal—this he says by श्र &c. 2 The affix ट् (in अधुनात्मनो) comes by the rule 'सायञ्चिर—' (char), 3. गा is ordered in place of the root क when लुङ् follows by the rule "इथो गा लुङि" ।

CHARCHA

1. चः—चच्, is an अव्यय, meaning 'to-morrow.' चञि ७नी । अव्ययत्वात् सुच्ञोपः । उप "त्रीभावा नतं ग्ल्य घटते"—Katha .

2. सुख&c—सच् + विद् + क्तिन्, भावे = संचितः feeling, experience (अनुभूति) here. सुखस्य संचितिः feeling of pleasure, इतत् । अतं कर्मणि रभा । संचिति also means इति, of, "दायां विनिर्भूय संवीक्योक्तं सत्यं सति चित्तं विमान" —Kira. XII.

3. स्मरणीया—ञ् + वनीश्चर् कर्मणि स्मिदाञ्=स्मरणीया to be recollect-
ected. Agrees with the उत्तकर्त्त—सुखसंचितिः । अनुक्त कर्ता is त्वया

4. अधुनातनी—अधुना an अव्यय meaning 'now'. अधुना भव इति अधुना + व्यु = अधुना + तुट्, (त) + ट्, (अन) = अधुनातन happening now ततः टित्वात् स्त्रिशाडोपि इति अधुनातनी । Qual सुखसंचितिः । The rule for ट्, is "सायचिरं प्राङ्गे प्रगेभव्यधेभ्यष्ट्, ङो तुट्, च" । अधुना is an अव्यय, hence च्, comes after it.

5. इति—इती अव्ययम् ।

6. सप्रो &c —उपमोयते इति उप + मा + अङ्, भावे = उपमा resem-
-blance. Or—उपमातौति उप + मा + क् कर्त्तरि = उपमा similarity सप्र
dream. सः उपमा or उपमः एषाम्, बहु, तान् । Qual. कामान् । Objects
of senses are unsubstantial like dreams, Malli's सप्रतुष्यान् for
सप्रोपमान् is elucidatory only. For according to Panini we
cannot usually have the वाक्य as सप्रस्य उपमा ये, of, "व्यधिकरणानां
माभूत" —Bhashya.

7. मत्वा—मत् + क्त्वाच्, having known.

8. कामान्—काव्यन्ते इति कान् + अञ्, कर्मणि = कामाः । Objects of
sense, तान् । Obj. of मत्वा ।

9. गाः—इ (गती चदर्हिदि) + लुङ्, सः । माङ्गयोगात् अङ्गागमप्रतिषेधः ।
चोडर्हे लुङ्, (See ante), Conj, ante, Nom, त्वम् ।

10. तदङ्गताम्—एङ् lap, तल्लभाय इति अङ् + तल् = अङ्गता control
तेषां (कामानाम्) अङ्गता, इत्यत् । तम् । Obj. of, गाः ।

11. Voice.—“अधुनायनो” “संविधिं त्वं अरिष्यसि” “लक्ष्म तद-
ङ्गता ना गच्छि... ।

३५. *Desires are our enemies.*

अहं या विमलञ्चारः प्रिया विप्रियकारिणः ।

सुदुस्वप्नासुदुस्वप्नोऽपि कामा कष्टाहि यत्रवः ॥ ३५ ॥

Prak.—कामाः अष्टाः यत्रवः हि (Our objects of senses are a peculiar kind of formidable enemy for they naturally differ from our well-known external enemies), I cannot follow you—अहं याः विमलञ्चारः (These objects of senses are relied on as good, but really they deceive our conviction), Is that all ?—प्रिया विप्रियकारिणः (They are good favourites for the timely pleasurable sensation they produce in our mind, but ultimately they pave the way to sorrow). Our external enemies are also such—अज्ञानः अपि सुदुस्वप्नाः (External enemies can be easily shunned when they do us harm, But even in old age when senses leave us, we knowing fully well their harmfulness cannot let them go Herein lies their peculiarity), 35.

Prose.—अहं या विमलञ्चारः प्रिया विप्रियकारिणः अज्ञानं (लक्ष्म गच्छतः)
अपि सुदुस्वप्नाः कामा कष्टा यत्रवः हि ।

Expl Objects of senses first reliable are but traitors, agreeable still cause sorrow, leaving us yet are hardly abandonable and are hence our loathsome enemies. 35.

Beng—विश्वसनीय तथापि परे विश्वासघातक, प्रीतिजनक तथापि (परिणामे) दुःखदायक, स्वयं त्याग करिष्य गमनोन्मुख हईलेও স্বস্ত্যক বিষয়সমূহ আমাদের কুৎসিত শত্রু বটে ।

किरातायुः शौचम्

Expl.—See Prak.

Mall.—इतः अपि च इया कामा इत्यत्र चर्चया इति—यज्ञातुमर्था
 'अज्ञेयाः' । विश्वशौचाः तथा 'विप्रसम्भारः' प्रतारकाः विश्वसम्भारक इत्यर्थः । तथा
 प्रौषयन्ति (? प्रौषन्ति) इतः 'प्रियाः' प्रीतिकर्तृकाः ("इगुपध—" इत्यादिना कप्रत्ययः १)
 तथापि विप्रियकारिणः दुःखजननशीलाः, किञ्च 'त्यजनः' अपि 'गुरुषु' विहाय न गच्छन्तः
 अपि सुदुस्साहाः स्वयं तेन त्यक्तुं शक्त्वा 'कामाः' विषयाः 'कष्टाः' कुत्सिताः 'शत्रवः'
 हि प्रसिद्धशत्रुवैधर्म्यात् इति भावः । (अत्र अज्ञेयत्वादीनां विप्रसम्भारकत्वादीनां च एकत्र
 विरोधः विषयस्वाभाव्येन समाधीयते इति विरोधाभासः अलङ्कारः । तेन च कामानां
 प्रसिद्धशत्रुवैधर्म्ये व्यतिरेकीयं व्यज्यते इति अलंकारिण अलंकारध्वनिः ३) ॥ ३५ ॥

Notes on Malli.

1. By अज्ञेये ङो. he says, hence too objects are worth-
 less. 2. The affix क in प्रिय comes by the rule "इगुपधनाप्रौकिरः
 कः" । [N. B.—Mall's प्रौषयन्ति should better be प्रौषन्ति । प्री is
 क्पादि and has sense of "प्रीयन्" । Again the rule "इगुपध"
 enjoins क after प्री and not after प्री+णिच्] । 3. Here the
 figure is विरोधाभास, for the epithets अज्ञेय and विप्रसम्भृ &c
 though antagonistic are possible owing to the nature of
 the objects of sense, Hence too by negation is suggested
 the peculiarity of objects of senses from the well known
 (external) enemies. Thus here is suggestion of an अलङ्कार
 (व्यतिरेक) by another अलङ्कार (विरोधाभास) ।

1. अज्ञेयाः—यज्ञातुमर्था इति अत्+घा+यत् कर्मणि=अज्ञेयाः reliable,
 Qual, कामाः । Experience and pleasure gained through senses
 make them reliable, अत् here is an अन्वय meaning faith. Its
 उपसर्गसंज्ञा comes by the varttika "अन्वयस्य उपसंख्यानम् ।"

2. विप्रलब्धः—वि + प्र + लब् + टच्, कर्त्तरि—विप्रलब्धः deceiver. Qual. कामाः। We take sense as valuable sources of knowledge etc but the knowledge etc they give are secondary and not true wisdom. Hence senses deceive us ; comp 'होयते अथात् यद्यमेवो ह्योते' &c—Katha (quoted before).

3. प्रिया.—प्रौषान्ति इति प्री + क कर्त्तरि—प्रिया agreeable, Qual. कामाः। Malli's प्रौषयान्ति is unsound, See notes on Malli.

4. विप्रिय &c—विगतः प्रियः अस्मात् इति विप्रियः sorrow, बहु । विप्रियं साधु कुर्वन्ति इति विप्रिय + क्त + णिनि साधुकारिणि = विप्रियकारिण. producers of sorrow. Qual, कामाः। Senses cause agreeable sensation but in the long run they do us immense harm, They are also obstacles to gain self-knowledge rather they lead us to death, cf, आपातरस्या विषयाः प्रथमपरितापिनः sl, 12, ante, and compare "परिच कामाननुयन्ति व क्षास्ते सत्योर्यान्ति विततस्य पाशम्" Katha-chapter II. 1. 2.

5. सुदुःखजा.—दु.खेन त्यजान्ते इति दुस् + त्यज् + खल् कर्त्तरि = दुःखजाः difficult to give up, सु अतिशयदन दुःखजा इति प्रादितत् । Qual. कामाः। It is difficult to avoid objects of senses, cf. "या दुःखाणां दुर्मतिभिः' ।

6. त्यजन्—त्यज् + क्त् ख्येने श्च = त्यजन्तः leaving, See malli— "विहाय गच्छन्त" । Qual, कामा । In old age senses leave us, but we do not wish this we like senses.

7. कामा — Deriv, sl, 34, Nom, to भवन्ति understood.

8. वष्टा.—कष्ट is here 'कुत्सित' (loathsome), Qual, शत्रवः । Objects of senses are a peculiar kind of enemy. We take them as salutary but they are harmful in the long run they ruin our power—"सर्वेन्द्रियाणां जरयन्ति तेज."—Katha.

9. शत्रवः—Pred, to कामा ।

10. हि—अवधारणे अव्ययम् । 'हि हेतावधारणे ।'

11 Voice,—...शब्दे येः विप्रलब्धुभिः प्रिये,.....कारिभिः.....सुदुःखजाः व्यजदभिः.....कान्तेः कष्टैः शत्रुभिः (भूयते) ।

किराताकु नीयम्

36. This place is favourable for your salvation only.

विविक्तोऽखिलो भूयः प्राविति अङ्ग कन्यया ।

प्रत्यासीदति मुक्तिस्त्वां पुरा मा भूदायुधः ॥ ३६ ॥

Prak,—मा भू उदायुधः (Cast away your weapons). Why is this advice?—मुक्तिः त्वां पुरा प्रत्यासीदति (Then salvation will ere long come to you). Is salvation here possible?—विविक्तो भूयः अङ्ग कन्यया प्राविति अखिलो नदी (The place is solitary and is suitable for penance; further Mother Holy Ganges constantly washes this place. Hence in this sacred place you can have salvation) 36.

Prose.—विविक्तो भूयः अङ्गकन्यया प्राविति अखिलो नदी मुक्तिः पुरा त्वां प्रत्यासीदति, उदायुधः मा भू । Or—भूयः अङ्गकन्यया प्राविति (अपराध) विविक्तो अखिलो नदी &c.

Eng. In this solitary mountain constantly washed by daughter of Janhu (Ganges), salvation will come near to you. (So) Don't be of uplifted weapon Or—In this mountain constantly washed by Ganges and hence sacred salvation will &c.

Beng—विजन एवः अङ्गकन्या गङ्गा कर्तृक विधोत (पवित्र) एही पर्वते भू क्त तोमार निकटे अटिरे आसि'व । (अतएव) गृहीतशस्त्र हई'ना । Or—गङ्गाकर्तृक प्रावित सुतयाः पवित्र एही पर्वते &c. ३६ ।

Expl.—See Prak.

Malli—तर्हि किं कर्तव्यम्? इत्याशंक्य उपसंहरन् आह विविक्त इति 1—'विविक्तो विजनो ('विविक्तविजनोऽस्मिन् शराकास्तथा रक्त.' इत्यमर 2) 'अङ्गकन्यया गङ्गाया भूयः भूयिष्ठं पुनः पुनः वा ('भूयः पुनः पुनः 'व्याप्तं भूताद्यैः पुनरव्ययम्' इति विश्वः 3) 'प्राविति' सिकते ('प्राविति' इति पाठ पवित्रोक्त इति अर्थ) 'अखिलो नदी' इत्युक्तौ 'त्वां मुक्तिः पुरा' निकटे 'प्रत्यासीदति' समिपता भविष्यति इत्यर्थः ('पुरा पुरासि निकटे प्रत्यासीदति' इति विश्वः 4) 'उदायुधः गृहीतशस्त्र 'मा भू' विमुक्त अङ्गम् इत्यर्थः ॥ ३६ ॥

Notes on Malli.

1. "Then what is to done"—anticipating this he concludes by विविक्तौ &c, 2. Amara says विविक्त, विजग्न &c are synonymous. 3. According to viswa, भूयस् means again and again and meaning 'truth' it is an अव्यय। 4. Viswa says, पुरा, means 'old' 'near 'story' 'past' and 'future'.

CHARCHA

1. विविक्तौ—वि + विच + क्त कर्त्तरि = विविक्त solitary (विजग्न) Malli. तस्मिन्। Qual, नगे। It may also mean पूत (sacred) here (see alt, Prose, or Eng &c). As the नग was washed by Ganges, hence it was पूत। This meaning seems more reasonable. Indeed Malli takes विविक्तौ to mean both 'solitary' and 'sacred' under "फलितोरुभूरुहविविक्तवग्न" (Kirat VI sl. 18); cf. "विविक्तौ पूतविजग्नौ" इत्यमरः।

2. नगे—न गच्छतीति नञ् + गम + क्त कर्त्तरि = नगः mountain. तस्मिन्। अधि ७मी। अगे is also correct The rule is "नगोऽप्राणिषु अव्यतरस्याम्"। Hence in the sense of a प्रणिन् 'अग' is the only form, witness अगो माणवक शोतेन।

3. भूय—वृ + ईयसुञ् = भूयस्, meaning 'पुन पुन', or 'भूयिष्ठ' (highly) Adv, Qual. प्राविते।

4. प्राविते—प्र + शिच + क्त कर्मणि = प्रावित washed, तस्मिन्। Qual नगे।

5. जङ्ग, कन्या—जङ्ग, is the name of a sage, तस्य कन्या इतत्। श्या। अनुक्ते कर्त्तरि श्या। जङ्ग, कन्या is the name of Ganges; compare also जाङ्गवौ। The allusion is—that Janbu swallowed up Ganges to save his hermitage. Then entreated by Bhagiratha the sage gave her up through his knee. Thence forward she is called जाङ्गवौ (जङ्ग, कन्या)।

6. प्रथासौदति—प्रति + आ + सद लट्, ति। Nom- सुक्तिः। पुरायोगे लट् in place of लृट् by the rule "यावत्पुरानिपातदोर्लृट्। [ससद' सत्सति, असत्सोत्]। Comp, "आलोकिते निपाति पुरा वक्षिष्याकुला सः"—उत्तरमेव।

7. पुरा—An अव्यय meaning 'निजट' (near), चधिहरणे ७नो ।
अव्ययत्वात् सुबलोपः ।

8. सूः—सू+लुङ्स् । Nom, त्वम् understood, माङ्गलोणात् अङ्गागन्-
प्रतिषिध् ; कोडर्णे लुङ्च । Conj ante.

9. उदायुधः—उद्धृतम् आयुधम् अथ उदायुधः with the weapon up-
lifted, चङ् । Pred, to त्वम् । Warring spirit goes against
salvation as said before.

10. Voice ... सुख्या... ..त्वं प्रत्यासद्यसे .....उदायुधेन त्वया .....
आ भावि ..... ।

11. Remark.—So the advice is give up sensual world,
control the senses, take to penance and attain मुक्ति or ब्रह्मपद
by superconscious perception in योग and समाधि, comp 'एष सर्वेषु
भूषीषु गुरोःका न प्रकाशते । दृश्यतेत्वयाया बुद्ध्या सूक्ष्मया सूक्ष्मदर्शिनः —कठोपनिषत् ।

37. Indra stopped—Then Arjuna began.

व्याहृत्य मरुतां पत्याविति वाचमवस्थिते ।

वचः प्रश्रयगम्भीरमयोवाच कपिभ्रजः ॥ ३७ ॥

Prak.—अथ कपिभ्रज वच उवाच [Then Arjuna uttered a
speech]. What kind of speech did he utter ?—प्रश्रयगम्भीरं वचं
उवाच (Arjuna made a solemn speech characterised by mode-
sty). When did this happen ? मरुतां पत्यो इति वाच व्याहृत्य अवस्थिते
उवाच (Arjuna said when Indra finished the above speech) 37.

Prose.—अथ मरुतां पत्यो इति वाच व्याहृत्य अवस्थिते (सति) कपिभ्रज
प्रश्रयगम्भीरं वच उवाच । ३७ ।

Eng.—The king of gods (Indra) having stayed uttering
the above speech, Arjuna made a speech solemn through
modesty.

Beng—देवराज ईश्र उक्तवाक्य बलिग्रा अवस्थान करिने (थागिले)
पर कपिभ्रज अञ्जुन बिनगम्भीर वाक्य बलिनेन । ३७ ।

Expl.—See Prak,

Malli.—'मरुतां पत्न्यौ' द्विवचने 'इति वाच' व्याहृत्य' लक्षा 'अवस्थिते' सति
 लक्ष्मीं स्थिते सति, 'अथ कपिध्वज' अर्जुनः, 'प्रशयगम्भीर' विनयमधुरम् ("विनयप्रशयौ
 'समी' इति यादव.२) 'वचः उवाच' उक्तवान् ॥१७॥

Notes on Malli.

1. Yādava says, विनय and प्रशय mean the same,

CHARCHA

1 व्याहृत्य—वि+आ+इ+ल्यप् having uttered. See under व्याजहार (sl 9)

2. मरुताम्—मरुत् here means 'god'—तेषाम्। अपि पत्नी related to पत्न्यौ। Comp—"मरुतो पवनामरौ"।

3, पत्नी—भावे ७मो by 'यस्य च भावेन भावलक्षणम्'।

4 इति—An अव्यय meaning 'above mentioned' 'Qual वाचम्।

5. अवस्थिते—अव+स्था+क्त कर्त्तरि=अवस्थित stayed, तस्मिन्। Pred to पत्न्यौ। अव+स्था is आत्मनेपदी, the rule is "समवप्रविभ्य स्थः"।

6 वच - वच+अमुन् (ओणादिक) = वचस्, speech. तत् Obj. of उवाच। No tautology here for वचस् is qualified by प्रशयगम्भीरम्, of. "शुचिस्मितां वाचमवोचदत्तुत"—Sisu, Thus Viswamāth says 'कचित् विशेषणदानार्थं तत्प्रयोगो युज्यते'।

7 प्रशय etc.—प्र+श्रि+अच भावे प्रशय' modesty. गम्भीर is grave, hence mild' too प्रशयेण गम्भीरम् mild through modesty, इतत्। Qual वच'। Modesty brings mildness and solemnity.

8 उवाच—वृ+लट् अ कर्त्तरि said, Nom. कपिध्वज। Here वृ is replaced by वच by the rule "वृषो वच"। The root is द्विकर्मक (i) वचः (प्रधानकर्म), (ii) तम् understood (उपदानकर्म)। [व्रवीतिषाह-वृते, अवोचत् अवोचत। वत्यति—ते]। वच क्तिट् अ also gives उवाच।

9 कपिध्वज—कपि. ध्वजे अस्य, वद। अर्जुन is called कपिध्वज for इमूमान् remained at the top of his chariot's flag.

10, Voice.—.....कपिध्वजेन.....ऊचि (स).....।

३४. *Arjun belauds Indra's speech.*

प्रसादरम्यमोजस्रि गरीयो साधवान्वितम् ।

साकाञ्चमनुपस्कारं विश्वगति निराकुलम् ॥ ३८ ॥

N. B.—Slokas 38 to 41 form a complete sentence, (See Prak. Prose & here)

Park.—कः प्रियं वाक्यं व्याकुर्व्यात् (Who else will be able to utter a wholesome speech), Why, many men give sound advice to his friends and relatives—प्रसादरम्यं वाक्यम् (The speech is not only wholesome but also characterised by words and their meanings from which the spirit easily and obviously follows) That is good—ओजस्रि वाक्यम् (The speech is also appealing being full of characteristic compounds) No fault?—गरीयो वाक्यं (No, there is depth of meaning in the speech). Like long harangues is it not tautologous? साधवान्वितं वाक्यम् (Further the speech is just to the point and not unnecessarily lengthened, Hence there is no repetition too.) Is that all? साकाञ्चम् अनुपस्कारं वाक्यम् (All the sentences of the speech are connected and to keep up brevity it is not characterised by understood word). Then it was a laudable speech!—विश्वगति निराकुलम् वाक्यम् (Yes, the speech is really good and in it the speaker has clearly ventilated his mentality (wish) and nowhere the words have been wrongly placed).

38.

Prose.—कः प्रसादरम्यम् ओजस्रि (समासबद्धं) गरीय. साधवान्वितं साकाञ्चम् अनुपस्कारं विश्वगति निराकुलम् वाक्यं व्याकुर्व्यात् ।

[N. B.—कः वाक्यं व्य कुर्व्यात् is in Sloka 41 ahead]

Eng, Who can utter a speech—beautiful for clear-out meanings and words, powerful, weighty, brief, connected, having no word understood, all-embracing (hence complete) and not disjointed as well, 38.

Beng—प्रसाद (अर्थात् प्रसिद्धार्थपदता) हेतु मनोहर, उच्चरि, अर्थबल, विस्तारमोक्ष, साकाञ्छ, उद्देशमोक्षविहीन, समुदाय अर्थप्रतिपादक एवं असङ्कीर्णार्थक वाक्य के बलिते पावे ?

Expl—Sea Prak.

Mallī—किमुवाच ? इत्यपेक्षायां चतुभिः इन्द्रवाक्यसुपस्त्रीकथन आह प्रसादिति 1—‘प्रसादरम्य’ प्रसादः अत्र प्रसिद्धार्थपदत्व, तेन रम्यम् [‘प्रसिद्धार्थपदत्व’ यत्प्रसादो निगद्यते” इति लक्षणात् 2] ‘ओजसि’ समासभूयिष्ठम् [‘ओज समासभूयिष्ठम्’ इति शासनात् 2] ‘गरीय’ अर्थभूयिष्ठपरिगत न तु शब्दाडम्बलमात्रमित्यर्थः । ‘लाघवात्त्वित’” विस्तरदोषरहितं ‘साकाञ्च’ आकाञ्चावत्पदरूढम्बलम् न तु ‘दशदाडिमादिवाक्यवत्’ अलाकाचितमित्यर्थः 4] ‘अनुपस्कार’ अस्माद्धारदोषरहितं त्रिविधगतिः कर्तृस्वार्थप्रतिपादक न तु भावशेषार्थत्वम् अतएव ‘निराकुलम् असङ्कोचार्थम् ॥ ३८ ॥

Notes on Mallī

1 “What he said”—anticipating this, he by the four slokas प्रसाद &c praises Indra’s speech, 2 From the definition “प्रसाद is that in which there is clear meanings and words” 3 From the injunction “ओजस् is mostly of compounds” 4, The sense is, not unconnected like the words, ten and pomegranates etc, (See also canto II. sl. 27)

CHARCHA

1 प्रसाद &c —रम्य beautiful. प्र+सद+घञ् भावे=प्रसाद clearness Here प्रसाद means that in which there is clearness of meanings and words. See Mallī also प्रसादेन रम्यम्, इत्त् । Qual. वाक्यम् । Also See Mallī under “प्रसन्नगञ्जोरपदा सरस्वती” Kirat XIV. sl, 3-

2 ओजसि—ओजस् power. तदस्ति अस्ति इति ओजस् + विनि (मत्त्वर्थे)=ओजसिन् powerful, Originally ओजसि is समासभूयिष्ठ (full of K. B., Kirat—7

compounds). Sentences full of appropriate compounds are very appealing, hence powerful. Qual. वाक्यम् ।

3. गरीय — गुरु + ईयस्न् = गरीयस्, weighty, having depth of meaning तत् । Qual. वाक्यम् ।

4. लाघव &c.—लघो भाव इति लघु + अण् = लाघवम्, लाघवेन अन्वितम्, इतत् । Qual. वाक्यम् । Malli has “लाघवान्वितं विलरदोषरहितम् ।”

5. साकांचम्—आ + कांच + अड भावे स्त्रियाम् = साकांचा desire तदा सङ्ग वधमानं साकांचम्, (having syntactical connection) बहु । Qual. वाक्यम् ।

6 अनुपस्कारम्—उप + कृ + घञ भावे—उपस्कार, here अस्वाहार, e, keeping words understood अविद्यमान उपस्कार (अस्वाहार) अस्मिन् बहु । Qual. वाक्यम् । See Malli “अनुपस्कारम् अस्वाहारदोषरहितम्” । Here सुट् in उपस्कार in the sense of वाक्यास्वाहार comes by the rule “उपात् प्रतिथवे क्तवाक्यास्वाहारिषु च” । Thus Bhattoji has ‘उपस्कृतं मूते । वाक्यास्वाहारेण ह्रते इत्यर्थे” ।

7. विष्वग् &c —Deriv sl. 36 canto I, विष्वग् (समन्तत्) गतिरस्य, बहु । Qual. वाक्यम् । See Malli “विष्वग् गति क्तस्वार्थप्रतिपादकम् ।” For विष्वक् also see Uttaracharita “विष्वङ्मोहः स्थगयति” &c. Aot III. sl 28. विषु + अच + क्तिन् = विष्वक्, etc.

8 निराकुलम्—आकुल here is displacement of words .निर्गत. आकुलात् निराकुलम्, प्रादितत by the varttika “निरादयः क्तान्त्यर्थे पञ्चम्या” Qual. वाक्यम् । See Malli “निराकुलम् असङ्कोषार्थम्” । सङ्कोषार्थता is displacing words of one sentence in another as in “चन्द्रं सुच कुरङ्गाच्च पश्यमानं नभोऽङ्गान् । Here चन्द्र and मान are misplaced,

9. Voice ... See sl. 41.

39. Speech extolled

न्यायनिर्णयितसारत्वान्निर्पेक्षमिवागमे ।

अप्रकल्प्यतयान्येषामान्नायवचनोपमम् ॥ ३९ ॥

Park.—Easy, [The epithets all qualify वाक्यम् (see sl. 41)]

Prose.—न्यायनिर्णीतसारत्वात् आगमे इव (i. e. आगमे वाक्यमिव) निर-
पेक्षम् अन्वेषाम् अप्रकम्प्यतया आन्नायवचनोपमं वाक्यं क्व व्याकृत्यात् ।

Eng — Who can utter a speech— independent like
sentences of sastras, because the meaning is established by
logic, and equalling the sentences of vedas for it is unrefut-
able by others

Beng—युक्तिद्वारा अर्थ प्रतिपादित इत्येव शान्तिवाक्येण त्राय अत्र
एवं अत्र कर्तृक अप्रकम्प्यतया वलिय। वेदवाक्यात्तुल्य वाक्यं के वलिते
पावे ।

Expl.—See Prak,

Mall — पुन न्यायनिर्णीतसारत्वात् 'न्यायेन युक्त्या निर्णीत-सारत्वात् 'नियताश्रित्वात्
हेता 'आगमे शास्त्रे विषये इव, निरपेक्षं स्वतन्त्रमिव । युक्तिद्वार्यात् एव प्रतीयते ।
वन्तस्तु शास्त्रसिद्धयमिव, इति इदमर्थः १ । किञ्च 'अन्वेषा' प्रतिवादिनाम् 'अप्रकम्प्य-
तया' अनुमानादिभिः अवाप्यत्वात् अप्रत्याख्येयतया 'आन्नायवचनोपमं' वेदवाक्यतुल्य-
मित्यथ ॥

Notes on Mall.

1 It seems so owing to the strength of arguments.
But really this is like matters established in sastras.

CHARCHA

1. न्याय &c —नि + अय or इ + षञ् करणे = न्याय argument, logic
(युक्ति) See ante. निर + नो + क्त कर्मणि = निर्णीत established, सार
essence, meaning, न्यायेन निर्णीत, इत्यतः । न्यायनिर्णीत सार. अस्य, बहु ।
तस्य भाव इति न्यायनिर्णीतसार + त्व = न्यायनिर्णीतसारत्वम् the fact of establi-
shing meaning by argument. तस्मात् । हेतौ प्रसौ by the rule
"विभाषा गुणोऽस्त्रियाम् ।" Here एत्व in निर्णीत comes by the rule
"उपसर्गादस मासेऽपि षोपदेशः" ।

2. निरपेक्षम्—अप + ईक्ष + ष भावे = अपेक्षाः, dependence, निर्गता ।

অপেক্ষা অজ্ঞাত, বহু। Qual. বাক্যম্। The sentences here are independent In fact they seem so owing to clear-out logical argument See Malli.—যুক্তিদাচ্যাত্ &c. .

3. আগমে—আ+গম্+অপ—আগম। e sastra, তন্মিন্। বিষয়াধি করণে ঐমৌ। আগমে ইব means আগমবাক্যম্ ইব।

4. অপ্রকম্প্যতয়া—প্রকম্পয়িতুং যোগ্যম্ ইতি প্র+কম্প+যিচ্+প্রকম্প্য refutable, ন প্রকম্প্যম্ নলতত। অপ্রকম্প্যস্য ভাব ইতি অপ্রকম্প্য+তল = অপ্রকম্প্যতা non-refutableness, তয়া। হেতৌ ইয়া।

5. অশ্বেষাম্—জ্ঞদযোগি কস্ম'রি বহৌ। Here the জ্ঞত্ affix যন্ (in অপ্রকম্প্য) is a জ্ঞত্প্রত্যয়, hence দসীয়া here is also correct by the rule "জ্ঞাত্যনাকস্ম'রি বা'। Comp "মৌমাংসমিব তে" in Kenopanisshad II. 1.

6. আশ্রায়&c —আ+শ্রা+অজ. করণে=আশ্রায়' veda, তস্য বচনম্ (চক্তি:), ইতত্। আশ্রায়বচনম্ ভদমা অস্ব, বহু। Qual. বাক্যম্। The speech is unrefutable hence resembles vedic speeches.

Derive—শ্রা as মনতি, মন্দী শ্রাস্যতি &c,

40. Same idea continued

অলংঘ্যত্বাজ্ঞনৈরন্যৈঃ স্তুমিতীদন্বদৃষ্টিতম্।

শ্রীদাম্যাদির্ধ্যসম্পত্তেঃ শান্তং চিত্তমৃগৈরিব ॥ ৪০ ॥

Prose.—অন্যে' জনে' অলঙ্ঘ্যত্বাত্ স্তুমিতীদন্বদৃষ্টিতম্, অর্থসম্পত্তে' শ্রীদাম্যাদি' স্তুমি: চিত্তমিব শান্ত বাক্য' ক: ব্যাক্রুয়ীত।

Eng.—Who can utter a speech, powerful like the swollen sea because of its unrefutable nature, and calm like the mind of a sage owing to its loftiness of meaning.

Beng.—অত্র লোক কর্তৃক অলঙ্ঘ্যত্বনীয় স্তুরাং স্তুরদ্বাষিত সাগরের স্তায় গস্তায় এবং প্রয়োজনার্থের ঔদার্যাহেতু ঋষির চিত্তের স্তায় শান্ত বাক্যই বা কে বলিতে পারে।

Expl.—The speech was unrefutable and it swayed all before it, hence it was like a rough sea capturing all

around it, Again owing to its loftiness for its richness of meaning, the speech resembled the mild tranquil nature of a sage's mind:

Malli.—अलङ्कारत्वादिति—‘अने अने अलङ्कारत्वात्’ अनुकूलचनौयत्वात् ‘सुप्रसिद्धेदन्वेदृजितम्’ उच्चैःशान्तिविशेषत्वात् ‘श्रीदार्यात्’ उक्तिविशेषत्वात्, श्लाघ्यविशेषण-त्वाद्वा [तदुक्तं दण्डिना “उत्कर्षवान् गुण कश्चिदुक्ते यस्मिन् प्रतीयते । तदुदाराद्वायं तेन सनाथा काव्यपद्धतिः । श्लाघ्यैर्विशेषणैरुक्तमुदारं कौशुदित्यते ॥” इति । “अशाम्यार्थत्वात्” इति केचित्] अन्यत्र व्यगित्वात् इत्यर्थः । ‘अर्थसम्पत्ते’ प्रयोजन-सम्पत्ते’ अन्यत्र अणिमादिमसृद्ध ‘कृषे’ मुने ‘चित्तनिवृत्तं शान्तं सौम्यम् ॥ ४०

Notes on Malli

1 It is said by Dandya “उदार is that where appears some high quality, by this the line of poetry is provided with a master. Some wish उदार as having significant ennobling epithets. According to some श्रीदार्यात् means having no vulgar meaning.”

CHARCHA

1 अलङ्कारत्वात्—लङ्कार + गत्य कर्मणि = लङ्कार surmountable, न लङ्कार, न लङ्कारत्वात् । अस्य भार इति अलङ्कार + ल = अलङ्कारत्वम् । तथात् । द्विती प्रसौ । अप्रकम्प्यता in sl 39 and अलङ्कारत्व here do not constitute tautology, for the previous sloka speaks of the arguments of the speech, whereas here the meaning or import of the speech is being described (In sl 38 we learn about the words adopted in the speech here mainly the meaning)

2 जनेः—अनुक्ते कर्मणि श्या । इष्टी is also correct, see “कल्याण” कर्मणि वा—(sl, 39)

3. क्षुभित &c.—क्षुभ + क्त कर्मणि = क्षुभित disturbed. उदकमव क्षुभित इति उदक + वतुप्—उदकान् sea, by the rule “उदकानुदकौ व” । ऊर्ज + क्त कर्मणि = ऊर्जितम् elevated, hence all-swaying. क्षुभित उदकान्,

कर्षणा । स इव ऊर्जितम्, उपमानतत् by the rule “उपमानानिहामाग्य-
वचने ।” A rough sea sways all before it, so a speech of *elevated*
valued meaning prevails on all, of, also ‘ऊर्जितमर्थयुक्तम्’ -
Malli under Sisū. XVI sl 38, Qual. वाक्यम् ।

4. औदार्यात्—उदार is great, तस्य भाव इति उदार + अर्थ = औदार्यम्
greatness i, e, having significant epithets. See Malli and
notes thereon, सुनिश्चितपदे = औदार्यात् means त्यागित्वात् । द्विती प्रमे ।

5, अर्थ &c — अर्थ meaning, सम् + पद + क्तिन् भावे सम्पत्ति' wealth,
अर्थानां सम्पत्ति wealth of meaning इतत् । तथा । शेषे ६ष्ठौ, related
to औदार्यात् । सुनिश्चितपदे—अणिमादिसमञ्चे । These epithets refer
to both 'speech' and 'sage's mind' Both are restrained

6, शान्तम्—शम + क्त कर्त्तरि = शान्त restrained (चित्तपदे), (वाक्य
पदे) calm Qual वाक्यम् । The speech was all swaying and
calm, hence its beauty

7 Voice—See sl. 41

41 It is difficult to utter a similar speech

इदमीदृग्, गुणोपेतं लब्धावसरसाधनम् ।

व्याकुर्व्यात् कः प्रियं वाक्यं यो वक्तानिदृगाशयः ॥ ४१ ॥

Prak — Easy

Proce,—इदम् इदृग्, गुणोपेतं लब्धावसरसाधनं प्रियं वाक्यं क व्याकुर्व्यात्, य
वक्ता इदृगाशयः न (भवति) ।

Eng.—Who can utter such salutary speech adorned
with such qualities and appropriate in time and means,
unless he has such a purpose (and wit). 41

Beng—এইরূপ গুণযুক্ত, প্রাপ্তকাল ও প্রাপ্তোপায় এই প্রিয়বা
ক্য কে বলিতে পারে; যে স্বেচ্ছায় ইচ্ছা (পূর্ব ইহঁতে) এইপ্রকার না হয় ।

Expl. — Easy.

Mall. — इदमिति — 'इदम् इदं गृह्णीष्ये' यथोक्तगुणयुक्तम् [इदम् उपपदात्
दृश्यः क्तिन् । 'इद - किमोरीशकौ' इति ईशादेशः १] 'लब्धावसरसाधनं' लब्धे प्राप्ते
अवसरसाधने कृत्वालोपासौ येन तत्, 'प्रियं' प्रीतिकरं 'वाक्यं' क' वक्ता व्याकुर्व्यात्,
व्याहरेत्, 'य' वक्ता न इदं ग्राहय' इदं द्विवचनम् न भवतीति शेषः । इदं द्विवचि-
शाली न भवति इति तस्य अर्थस्य वक्तुमशक्यत्वात्, इति भावः २ ॥ ४१ ॥

Notes on Malli

1. In ईदं, there is क्तिन् after दृश having इदम् as उपपद ।
Then ईश is substituted for इदम् when दृक् &c follows by the
rule "इदकिमो" (Malli), 2 The sense is, if he is not such
intelligent then this logical sentiment cannot be given out.

CHARCHA

1 ईदं, &c. — इदम् + दृश + क्तिन् कर्मकर्त्तरि = ईदंक्, thus, such,
(see सादृश ante), उप + इ + क्त कर्मणि उपेतम् endowed, ईदंक्
गुणं कर्मणा । तेन उपेतम्, इतत् । Qual. वाक्यम् । See Mall. "यथोक्त-
गुणयुक्तम्" ।

2 लब्धे &c. — अवसर is here 'time'. साध्यते एभिः इति साध + ल्युट्
करणे साधनम् 'means' (उपाय) । अवसरश्च साधनञ्च अवसरसाधने, इत् ।
लब्धे अवसरसाधने येन, वद् । तत् । Qual. वाक्यम् । A speech made
in time and in proper ways, is adopted by all. The speech
was timely, for अर्जुन was at that time engaged in penance,
the arguments for salvation were also properly put Thus
speech had been made in a proper time it had got अवसर
(time), and it boded the means for some end—it had साधन
(means for execution) and it was in a proper place too.

3 व्याकुर्व्यात्—वि + आ + क्त + विधिलिङ्, यात् । Can utter "शक्ति
लिङ् च" । Nom. क ' conj. ante

4. य — उत्तरवाक्यगतत्वे नोपादानात् 'तच्छब्दोपादानं नापेक्षते' । Qual.
वक्ता । वक्ता is Nom, to भवति understood.

5. ईदगा° &c.—आ+शी+अच् भावे आशयः purpose, ईदक/ (Deriv, above) आशयः अस्य, whose purpose is such, वह । ई-अच्, to वक्ता । वक्ता is to be both बुद्धियुक्त and well prepared

6, Voice —...केन .. व्याक्रियेत .. येन वक्ता .. आशयेन ... (भूयत्) . ।

7 Remark—The difficulties in making such a speech are numerous But you have well performed this feat even though not prepared, Hence you are not an ordinary man (of, “भवतेते नाकृतपुण्यकर्मणा प्रसन्नगम्भीरपदा सरस्वती”) । The difficulties are enumerated in right order (i) Clearness etc, of words (ii) force of arguments (iii) depth of meaning and sentiment

42 You don't know the cause of my penance

न ज्ञातं तात यत्रस्य पौर्वापर्यममुष्य ते ।

शासितुं येन मा धर्मं मुनिभिस्तुल्यमिच्छसि ॥ ४२ ॥

Prak.—ते तात, ते न ज्ञातम् (O venerable one, it is not known to you). What is not known to me?—अमुष्य यत्रस्य पौर्वापर्ये ते न ज्ञातम् (You do not know the cause and effect of this my penance) How do you infer this?—येन मा धर्मं शासितुमिच्छसि (Because you wish to give me instructions about religion), Every act must be based on religion—मुनिभिस्तुल्य धर्मम् (I know that, but you advise me to follow an anchorite's religion I am not an ascetic, hence my religion will differ from his)

Prose,—हे तात, अमुष्य यत्रस्य पौर्वापर्यं ते न ज्ञातम् , येन मा मुनिभिस्तुल्य धर्मं शासितुम् इच्छसि ।

Eng—O sir, you do not know the cause and effect of this effort (of mine), because you wish to instruct me religion equalling that of an anchorite. 42.

Beng—महाशत्र, आपनि आमार एहे कृपशरूप उद्यमेव कारण ७

फल जानेन नां, वेहेतु आपनि आमाके मुनिर तुम। योक्थर्ष्य शिक्षा
स्त्रिते हेहा करितेहेन ।

Expl.—See Prak

Mall.—एवमिन्द्रवाक्यम् उपश्लोकं न अह तस्य उपदेशस्य अधिकारो इति
पुनरितीति नेति 1—हं 'तात', अमुष्य यत्रम्' तपोहृपस्य अस्य मदोयोदयोगस्य, पुं च
अपरश्च पूर्वापर, तएष 'पौर्वापर्य' कारण फलञ्च [चातुर्ःण्यदित्वात् स्वार्ये अञ्
प्रत्यय. (?)] 'ते' तव 'न ज्ञात' त्वया न ज्ञायते इत्यर्थे ["मतिबुद्धि—" इत्यादिना
वर्त्तमाने क्त । तद्योगार्द्धे षष्ठौ 2] । कुत — 'येन' कारणेन 'मां मुनिभिः तुल्य' महद्गं
धर्मं मोक्षधर्मं 'शासितुम्' उपदष्ट 'मिच्छसि' । [शासितय दुहादित्वात् द्विकर्मक
त्रिय. 3] ॥ ४२ ॥

Notes on Malli.

1 Thus having praised Indra's speech he dismisses it
by न &०, saying "I am not fit for this instruction". 2 वर्त्तमाने
क्त in ज्ञात is by the rule "मति—" (char) Here अनक्त कर्त्ता takes
षष्ठौ in connection with this क्त । 3 The root शास being of
the दुहादि list is to be taken as द्विकर्मक ।

CHARCHA.

1 ज्ञातम्—ज्ञा + क्त कर्मणि वर्त्तमाने = ज्ञातम् is known, Nom, 1 ०
अनक्तकर्त्ता is ते which takes षष्ठौ by the rule "क्तस्य च वर्त्तमाने" । ज्ञा
being वृद्धार्थे takes वर्त्तमाने क्त by the rule "मतिबुद्धिप्रजार्यभ्यश्च" । For
तात (case of address) see sl. 44.

2 पौर्वापर्यम्—पूर्वं antecedent, cause (here), अपर subse-
quence, (फल here) पूर्वञ्च अपरश्च, प्रभापरे—इन्द्र । पूर्वापरम् is also
correct, by the rule "विभाषा उच्यते गणध्यान्यस्य न पशुशुक्यश्च वडव पूर्वापर-
अधरोत्तराणाम्" । पूर्वापरस्य भाव इति पूर्वापर + अञ्च (ब्राह्मणादि) = पौर्वापर्यम्
antecedent and subsequence, cause and effect Malli's "चातु-
र्ःण्यदित्वात् स्वार्ये अञ्" is a slip, for strictly चतुर्वर्णादि list of सिद्धा-
न्तकौमुदी does not include पूर्वापर in it, further in पौर्वापर्यं.

चौतराक्ष्ये &c. there is वाच-प्रत्यय । Thus Haradatta says “उत्तरे च चक्षरे च उत्तराक्षराः तेषां भाव चौतराक्ष्यम्” । उक्तकर्म—of ज्ञातम् ।

3. वासितुम्—वास+तुमुञ् to instruct The root १९ द्विकर्मक , of the *karika* “दुष्प्राच पचदृष्टद्विप्रच्छिचिब्रूमासुजिमन्यसुषाम् । कर्मयुक्त्यादकथित प्रथा न्यासोदकत्वद्वाम् ॥” Here प्रधानकर्म is—धर्मम्, and अप्रधान ~~कर्म~~ ।

4. येन—हेतौ श्या ।

5. मुनिभि—Definition of ३ मुनि (स्थितधी) is found in Gita, thus—

“दु खेष्वनुद्दिग्मना सुखेषु विगतस्पृह
वोतरागभयक्रोध स्थितधीर्मु निरुच्यते ॥”

तुल्ययोगे श्या । See the rule “तुल्यार्थे—” ante, Hence मुनीनाम् is also correct धर्मशास्त्रमननान् अपि मुनिः ।

6 इच्छसि—इष+लट् सिप wish Nom त्वम् understood [इयेष ऐषोत. ऐच्छत, एविष्यति] ।

7. Voice — न जानासि.....त्वया इष्यते .. ।

43 *Speech inconsistent with the context is fruitless*

अविज्ञातप्रवन्धस्य वचो वाचस्पतेरपि ।

ब्रजत्यफलतामिव नयद्गृह इवेहितम् ॥ ४३ ॥

Prak—वच अफलताम् ब्रजति (The speech becomes fruitless), Whose speech?—वाचस्पतेरपि वच (Even Brihaspati's speech becomes fruitless) Preposterous—अविज्ञातप्रवन्धस्य वाचस्पते वच (I mean Vrihaspati's speech is of no avail if the context is not known to him, Hence your advice too goes amiss) Any parallel?—नयद्गृहः ईहितमिव (Enterprise is unsuccessful if not conducted according to the rules of Polity. Similarly your speech too is fruitless for you are not aware of the context of my penance). 43

Prose.—अविज्ञातप्रवन्धस्य वाचस्पतेरपि वचः, नयद्रुहः ईहितमिष अफलता
ब्रजति/प्रव ।

Eng.—The speech even of Brihaspati unaware of the context indeed turns abortive, like the enterprise of one running counter to Polity, 43,

Beng.—पूर्वापरसङ्गतिज्ञानहीन वृत्तस्पतिवत् वाक्य, नीतिविरुद्ध-
चारीय उद्योगेन ग्राह्य निष्फलत्वं प्राप्नु ह्य ।

Expl.—See Prak.

Malli,—अथ पीर्यापय्यं मन्नात्वा अपि उपदेशे दोषमाह अविज्ञतेति—‘अवि-
ज्ञातप्रवन्धस्य’ अविज्ञात प्रवन्ध पूर्वापरसङ्गति यत्र तस्य ‘वाचस्पते’ ब्रह्मस्पते ‘अपि’
[कक्षादिवात् स । अथवा “षष्ठ्या पतिपुत्रपृष्ठपारपदपयस्योष्पेपु” इति सकार ।
एतस्मादेव ज्ञापकात् अलुक् इति केचित्] ‘वच.’ उपदेश, ‘नयद्रुह’ नीतिविरुद्ध-
कारिण्य पुरुषस्य ‘ईहितम् उद्योग’ इत्य अफलता’ निष्फलत्वं ‘ब्रजति एव’
गच्छत्येष ॥ ४३ ॥

Notes on Malli,

1 स in वाचस्पति is by the rule “कक्षादिषु च” । Or—सकार is by the rule “षष्ठ्या पतिपुत्र—” (Malli) Some say, अलुक् comes by implication from this very rule (char)

CHARCHA

1 अविज्ञात &c.—प्रवध्यते अनेन इति प्र+वन्ध+घञ करणे=प्रवन्धः context, (with antecedent and sequence) वि+ज्ञा+क्त कर्मणि=विज्ञात known. न विज्ञात, न ज्ञातत् । अविज्ञात. प्रवन्ध अस्य, बहु । तस्य ।
Qual. वाचस्पते ।

2. वच —वच + अमुन् (उणादि) = वचस्, speech, advice तत् ।
Nom. to ब्रजति ।

3 वाचस्पते —This is an instance of अलुकमसारा ; hence the form is वाचस्पते’ in षष्ठी like सुने. by the rule “पतिः समासएव ।” श्लोके

वष्टी, related to वचः । वाचः पतिः वाचस्पतिः, इतत् (अलुक् समास) । The वष्टी does not disappear and the विसर्ग is replaced by स । Thus the गणकार explains saying that वाचस्पति occurs in the कस्कादि list. Hence because the list wants स for विसर्ग, therefore the विसर्ग is not dropped as is usual in a समास (विसर्गस्य अलुक्) । Nagasa first appeals to the rule “तत्पुरुषे कृति बहुलम् ।” “वाचस्पत्यादौ तौ पुरुषे कृति इति अलुक्”—Sabdendusekhara He has then to refer to कस्कादि list for the स । The कस्कादि list is आकृतिगण, but so far as given by पाणिनि the word वाचस्पति does not appear in it If however, we take this as a vedic usage then we may refer to the rule “वष्टा पतिपुत्र—” (See Malli) which enjoins सत्व and by implication अलुक् also of—“कथं तर्हि वाचस्पति .....इति । उच्यते, क्वचित् ह्यान्दा अपि भाषायां प्रयुज्यन्ते । कस्कादिषु वा षट्त्वम्—Saranadeva, See also वाचस्पत्यम् in our sisu II 30.

4 व्रजति—व्रज+लट् ति । [व्रजाज, व्रजिष्यति, व्रजाजौत्] ।

5 अफलताम्—अवियमानं फलमस्मिन्, बहु । अफलस्य भाव इति अफल+तल्ल=अफलता fruitlessness ताम् । Obj. of व्रजति ।

6 एव—An अव्यय denoting “certainly”

7. नय &c —नौ+अच् करणे बाहुलकात्=नय see canto I. sl. 6 नय दुश्चन्ति इति नय+द्रुह+क्लिप कर्त्तरि=नयद्रुह those warring against polity, going against नयशास्त्र । तस्य । शेषे वष्टी, related to ईहितम् ।

8 ईहितम्—ईह (चेटायाम्) + क्त नपुंसके भावे=ईहितम् euterprise (लडोग) । उपमान of वच ।

9. Voice.— ..वचसा .. ..अफलता ब्रम्यते ईहितेन इव ।

44 Thus I am not fit to receive your present advice

श्रेयसोऽप्यस्य ते तात वचसो नास्मि भाजनम् ।

नभसः स्फुटतारस्य रात्रे रिष्व विपर्ययः ॥ ४४ ॥

Prak —इ तात, अस्य ते वचस' भाजन' नास्मि (O sir, I am not the fit man for this harangue of yours). I think a good

advice is always effective—श्रेयसः अपि वचसः न भाजनम् (Your advice is salutary, but it will not affect me, for my motive is otherwise than you think) I can't follow you—रात्रे विपर्ययः, स्फुटतारस्य नभसः न भाजनम् (Day cannot hail a starry sky, so I with my mind bent on another direction, cannot accept this your sound salutary advice). 44

Prose.—हे तात, श्रेयस अपि ते अस्य वचसः, रात्रे विपर्ययः (दिवसः इत्यर्थे) स्फुटतारस्य नभसः इव, न भाजनम् अस्मि ।

Eng O sir, I am not the person for this salutary advice of yours as a day the antagonist of night, is not the receptacle of clear-starred sky. 44.

Beng—महाशय बाब्रिव विपर्याय (अर्थात् विपर्यय) दिवस येषम तन्नकायुक्त आकाशेन पात्र इव ना, तद्रूप आसिञ्ज आपनार एहे हित-वाक्येन ओ उपदेशेन पात्र नाहे ।

Expl —See Prak

Mall.—‘ननु सदुपदेशस्य कुत वैफल्यम इत्याशङ्क्य, स अपि अस्थाने प्रयुक्तश्चेत् उषरचेने शलिबीजवत् विफल एव इति आशयेन आह, श्रेयस इति 1—न ‘तात’ [‘पुत्रे पितरि पूज्ये च तातशब्द प्रयुज्यते’ इति] ‘श्रेयस अपि’ द्वितीययोगात् प्रवक्तारस्यापि ‘अस्य ते’ तत्र ‘वचसः’ द्वितीयदेशरूपस्य ‘रात्रे विपर्यय दिवसः स्फुटतारस्य’ व्यक्ततारस्य ‘नभस इव भाजन’ पात्रं ‘नास्मि’ अनधिकारित्वात् इति भावः [अत्र अत्र नभोमात्रसम्बन्धसम्भवे अपि तारासम्बन्धासम्भवात् तद्विशिष्टनभः—सम्बन्धविरोधात् युक्त तारकितस्य नभस न पात्रमहः इति 2] ॥ ४४ ॥

Notes on Malli.

1. “Where is the barrenness of good advice” apprehending this he says, that too directed to an improper person is fruitless like paddy—seed sown in a barren ground. 2. It is right that day is not the receptacle for starry sky, though

day has connection with the sky only still it has no relation with stars hence here is contrast of day with starry sky.

CHARCHA

1. अयेयस—अतिशयेन प्रशस्य इति प्रशस्य + ईयसुन् = अ + इ + यसुन् अयेयस good. तस्य । Qual. वचसः ।

2. तात—Case of address. The word is used on son, father and respectable persons, of. “पुत्रे पितरि पूज्ये च तातशब्दः प्रयुज्यते”—Mall.

3. वचसः—शेषे षष्ठी, related to भाजनम् ।

4. भाजनम्—भाजन is पाठ । The word is always neuter. विधेय of अहम् ।

5. नभसः—उपमान of वचस । The sky is compared to वच ।

6. स्फुटतारस्य—स्फुटा' (प्रकटा') तारा अस्य, अस्मिन् वा बहु । तस्य । Qual नभसः । Starry sky is compared to good advice.

7. विपर्यय.—वि + परि + इ + अच भावे विपर्यय contrast. रात्रेः विपर्यय is day (दिवस्), for it contrasts night दिवस' is compared to अहम् ।

8. अस्मि—अस + लट् सि । Nom. अहम् ।

9. Voice,—...मया भाजनेन न भूयते विपर्यय [अस्ति here changes to भू, of. the rule “अस्तेभू.”] ।

45 *Let me disclose myself*

क्षत्रियस्तनयः पाण्डोरहं पार्थो धनञ्जयः

स्थितः प्रास्तस्य दायादैर्भ्रातृज्येष्ठस्य शासने ॥ ४५ ॥

Prak.—अहं पाण्डोः तनयः (I am Pandu's son). There are several Pandus—अहं क्षत्रियः (I am kshatriya Pandus son).

He has several sons—अहं पार्थो धनञ्जय. (Pandu begot me through Kunti and my name is Dhananjaya). Now I recognise you, but what is the aim of your penance—व्येष्टस्य धातुः शासने स्थित (I am doing this penance to carry out my eldest brother's order), Why he ordered you so ?—दायादेः प्राक्तस्य धातुः (My brother has been ousted from the kingdom by the co-sharers Now to take revenge I am here practising penance at his command. Hence salvation is not my aim) 45.

Prose —अहं चविय पाण्डोलनय पार्थ धनञ्जय दायादेः प्राक्तस्य व्येष्टस्य धातुः शासने स्थित । ४५ ।

Eng—I am kshattrya, son of Pandu through Pritha (Kunti) named Dhananjaya I am under the command of my elder brother ousted from the kingdom by the cousins.

Beng—आमि क्खत्रिय, पाण्डु व पुत्र कुन्तीगर्भजात—नाम धनञ्जय । ज्ञातिगणकर्तृक राज्य हइते विस्तारित (अतएव वैरनिर्घातनाथ) ज्येष्ठ दातार आदेश पालने नियुक्त हइयाछि ।

Expl.—See Prak.

Mall.—‘कृत मे मोक्षोपदेशानाधिकारित्वम्, किञ्च ते तपस पौर्वापर्यकथनं न जाने’ इत्याशङ्क्य तत् सर्वं स्वजात्यादिकथनपूर्वकं निरूपयति चविय इति1—‘अहं चविय.’ चवियकुलेजात । तत्रापि महाकुले प्रसूत. वीरसन्तानस्य इत्याह—‘पाण्डो-लनय’ इति । तत्रापि कौन्तेय’ अस्मि न साद्रेय इत्याह—‘पार्थ.’ इति । पृथा कुन्तो तत्सुत पाथ [‘तस्यापत्यम्’ (?) इति अण्] अर्जुन’ अहं महावीरस्य इत्याह—‘धनञ्जय’ इति । उत्तरकुलम् विजित्यधनाहरणात् धनञ्जय अस्मि इत्यर्थः । [खचि मुमागम इति उक्तं प्राक् । ‘धनञ्जय’ इति उक्ते शरोरस्य वायु. सर्पविशेषः वा स्यात् तद्वय पार्थ । गन्धर्व्व अपि कश्चित् पृथामृत. अस्ति तदर्थं पाण्डोः सुत (? तनय) । नैमिषारण्ये पाण्डु, विप्र तत्पत्नी पृथानाम क्वचित् ब्राह्मणौ तत्पुत्र’ अपि स्यात् तदर्थं चविय. इति2] अथ एवं चेत् तर्हि किमर्थं तपस्यसि, मोक्षार्थं वा किं न तपस्यसि3 ?

तत्राह स्थित इति—‘दायादै.’ दायं पेटकम् धनमाहृदते इति दायादा ज्ञातयः
 [“दायादो ज्ञातिपुत्रयोः” इति । “विभक्तञ्चं पित्रद्वयं दायमाहुर्मनीषिणः” इति च
 विश्वः । “स्त्रामौशरादि” सूत्रेण सोपसर्गादपि ‘दयाद’ इति क प्रत्ययान्तः निपातनात्
 साधुः ४] हेः ‘प्राक्तस्य’ राज्यात् निरस्तस्य वैरनिर्घातनाथिनः इत्यर्थः ‘जेष्ठस्य भातु’
 युधिष्ठिरस्य [वृहस्पत्यात् वृष्टम् प्रत्ययः । वृष्टस्य ज्यादेशः ५] ‘यासने’ निदेशे स्थितः
 तदाज्ञया तपस्यानि इत्यर्थः [अन्यथा मानङ्गानिः सौभ्रातृभङ्गः पूज्यपूजाव्यतिक्रमः शोचि-
 स्यात् इति भावः । अतएव द्विसंकरस्य रागद्वेषकषायितत्वेनसः कृतं मे मोक्षधि-
 कारः इति तात्पर्याथः । सार्थं (? सार्थक) विशेषणत्वात् परिकरालकारः ६] ॥ ४५ ॥

Notes on Malli

1. “Whence is my unfitness of advice for your salvation, and how do I not know the antecedent and sequel of your penance?”—Apprehending this he establishes this by a narration of his own caste &c 2 It is said before that मुन् comes in when खच् follows (Now Malli shows the appropriateness of the epithets धनञ्जय &c, here) . If only धनञ्जय is said then it may refer to our particular bodily wind or a snake hence ‘पार्थ’ is used There is a certain गन्धर्वे, son of Pritha, so he further says पाण्डो तनयः । In नैमिषारण्य there is a Brahman named पाण्डु, having a wife named पृथा, so the reference by पार्थ only may be to their son, hence क्वचित् is used 3 If this be so, why do you practise penance and why is not your penance being conducted for salvation ? 4 Visva says दायाद means ज्ञाति and पुत्र । It also says “the wise say that divisible hereditary property is called दाय” दायाद is irregularly formed with the affix क added to the सोपसर्ग root दा—1, e, वा + दा, this is by implication from the Panini’s rule “स्त्रामौशराधिपतिशयादस्त्राधिप्रतिभूपस्तैश्च” । 5. In ज्येष्ठ we have वृष्टम् after the word वृष्ट । वृष्ट is replaced by व्य (the rule is “वृष्टस्यच्”) । 6. Other-wise there will ensue loss of

self-respect, and fraternity and transgression of adoration to the adorable, Hence how can there be fitness for salvation of mine, having spiteful sentiment and having the mind bitter with anger and malice—This is the purport here. The figure is परिकर here, for the epithets are all significant.

CHARCHA.

1. चवियः—चवृजात इति चवृ+च=चवियः A descendant of kshatriya, also a protector, of “चवृजात् किल वायने इतुदय चवृच शब्दो मुचनेषु दृढ.”—Raghu. “स चवियस्त्राणसहसतां यः”—Kirat III, Pred to अहम् ।

2. पार्थे.—पृथा is a name of कुन्ती । तस्या अयम् जात इति पृथा+अण्=पार्थः Son of Kunti Here अण् comes by the general शैबिक rule “तस्येदम्” । Malli’s “तस्यापत्यम् इत्यण्” is a slip In the sense of तस्या अपत्यम्, पृथा will take टक by the rule “दाचः” । Thus Bhattoji says “पार्थ इत्यत्र तु ‘तस्येदम्’ इत्यण्” । दुव टङ्गि has ‘कथ पार्थो धनञ्जय, पृथा शब्दात् शिवाद्यण्” । But as the शिवादि list of काशिका and सिद्धान्त कौमुदी does not include पृथा in it, so we prefer Bhattoji’s derivation. Some include it in the उन्वादि list and derive पृथा+अञ्(अपत्ये)=पार्थ । Qual. धनञ्जयः ।

3. धनञ्जय—Derive—धन+जि+खच्,—see canto I. sl, 35. For the significance of the epithets see Malli and notes thereon Pred. to अहम् । As a धनयाहक he was also a तपोयाहक । Hence also this name of अर्जुन is appropriately used here.

4. स्थितः—स्था+क्त कर्त्तरि । Nom अहम् । Conj ante.

5. प्राप्तस्य—प्र+अस (क्षेपे) दिवादि+क्त कर्त्तरि=प्राप्त. ousted. तस्य । Qual. आतु ।

6. दायादे—दाय is divisible hereditary property. दायमाददते इति दाय+आ+दा क कर्त्तरि निपातमान्=दायादाः cousins and uncles (आतय.) । तै. । अर्जुने कर्त्तरि इया । The rule “आतोनुपसर्गे क” —directly क after आकारान्त roots not preceded by an उपसर्ग, still आ+दा here takes it; for पाणिनि himself uses the word दायाद in the

rule “सामोचर—” (Malli); also of, “वीरसुवर्गिकी-पादव्यात् चतस्र
निपातनात् कः—” Tattwabodhini, Or—दाव+वद+चच कतरि
=दायादाः। तेः।

7, ज्येष्ठस्य—अतिशयेन वृद्ध इति वृद्ध+इष्टन्=ज्य+इष्टन्=ज्येष्ठः। *Eldest.*
तस्य। Qual. [आतुः। वृद्ध+इष्टन् also gives वषिष्ट, and-पुत्रस्य+
इष्टन् gives both अष्ट and ज्येष्ठ।

8. शासने—शिक्षते यदिति शास्+लुगट् कर्मणि=शासनम् [Command.
तन्निम्। अघि ७मी।

9, Voice—अत्रियेष तनयेन.....पाद्रेण धनञ्जयेन मया (भूयते) .....
मया स्थितम्।

46. *I follow penance at Vyasa's Command.*

कृष्णहैपायनादेशादिभिर्मित्रनमीष्टशम्।

भृशमाराधने यत्तः स्वाराध्यस्य मरुत्वतः ॥ ४६ ॥

Prak.—What is the reason for this penance—कृष्णहैपायना-
देशात् ईदृशं व्रतं विभक्तिं [I observe this vow at the command of
Vyasa .It is he who prevailed on my eldest brother for send-
ing me for penance]. Whom do you worship?—स्वाराध्यस्य
मरुत्वतः आराधने भृशं यत्तः [I am deeply engrossed in the worship
of my उपास्य देवता Indra. For as a Kshatriya he can endow
me with befitting valour and weapon] 46.

Prose.—कृष्णहैपायनादेशात् ईदृशं व्रतं विभक्तिं। स्वाराध्यस्य मरुत्वतः (इन्द्रस्य)
आराधने भृशं यत्तः (अस्मि)।

Eng.—I take up this vow at the instance of Vyasa. I am
deeply engaged in the worship of Indra, my object of adora-
tion. 46.

Beng—कृष्णहैपायन व्यासेन आदेशेन आमि एहि व्रत धारण
करितेहि। निज आराध्यादेव ईद्रेव पूज्य आमि नितान्त वक्त्रवान् आहि।

Expl.—See Prak.

Mall.—यत् उक्तम् 'विद्वद्ः केवलं वेषः' इति तपोतरमाह कण्वेति—'कण्व-
होपायनादेशात्' होपम् 'अयनं' जन्मभूमिः यस्य सः होपायनः, स एव 'होपायनः' व्यासः
[प्रश्नादित्वात् स्वार्थे ञप् प्रत्ययः] स एव कण्ववर्णत्वात् कण्वहोपायनश्च । तस्य आदेशात्
उपदेशात् 'इन्द्रश्च' विद्वद्भवमित्यर्थः । 'व्रत' तपोनियमं 'विभक्तिं' चारयामि, न तु
स्त्रीष्वद्या इति भावः । अथ उपास्यां देवतामाह, भ्रममिति—'स्वाराध्यस्य' सुखनारा-
ध्याय्य [प्रादि समासः । 'स्वाराध्यस्य' इति पाठे उपमुष्टात् खल् प्रत्ययः] 'नरुत्वतः'
इन्द्रस्य 'भ्रम' सम्यक् 'चाराधने यत्' प्रयत्नवान् इत्यर्थः । तस्य अत्रियदेवतत्वात् इति
भावः ॥ ४६ ॥

CHARCHA

1. कण्व &c.—होप is island, स अयनं (जन्मस्थानं) यस्य सः होपायनः,
वहु— व्यास is called होपायन for he was born in an island. होपायन
एव होपायन, प्रश्नादित्वात् स्वार्थे ञप् । कण्व होपायन. कर्मधा— । तस्य
आदेश, इतत् । तस्यात् । इती प्रमी । Or— ल्यपलोपे कर्मणि प्रमी । Thus
होपायनादेशात् = होपायनादेशम् आश्रित्य । Malli gives the reason why
व्यास is called कण्वहोपायन, of 'स एव कण्ववर्णत्वात् कण्वहोपायनश्च' ।

2. विभक्ति—भृ + लट् निप् । Nom अहम् [वभार-वधे भरिष्यति ते,
अभाषीते अभृत] ।

3. इन्द्रश्च—Deriv. sl. 41. The base is इन्द्रश्च with कञ् ।
Qual. व्रतम् । see also मःइश' in sl. 10 ante.

4. भ्रमम्—An अव्यय meaning 'greatly'. Adv. Qual. यतः ।
Or = भ्रमम् means सम्यक् । Adv. Qual. चाराधननिश्चयः ।

5. यत् —यत् + क्त कर्त्तरि (अक्तमकत्वात्) = यतः attentively enga-
ged. Nom अहम् । [यतते, येते, यतिष्यते] ।

6. स्वाराध्यस्य—आ + राध + ष्यत् कर्मणि = चाराध्य Object of adora-
tion. स्वस्य चाराध्यः इतत् । तस्य । Qual. नरुत्वतः । Malli, makes
here a प्रादितत् of (सुखम्) and चाराध्य here ; but शिव is more
easily adorable (चाराध्य) than इन्द्र, he is indeed आसतोष । Further
स्वाराध्य here points to his object of adoration, and indeed

Malli, means this when he says 'अथ उपास्यां देवतानाह' । Hence we prefer a इतत्—here as given above.

7. मरुत्वतः—मरुतः (देवताः) सन्ति अस्य इति मरुत् + ऋतुप् = मरुत्वत् a name of Indra, तस्य । शेषे ईष्टौ, related to आराधने । मरुत् is not a पद here by the rule "तसौ मत्वष्टे", hence we do not get मरुद्वान् ।

8. Voice—...नया विद्यते . यत्तम्.... ।

9. Remark,—For the nature &c of the व्रत referred to here, see canto III, sl. 22-25 — आचरता तपसां...शत्रवत्सामृषितारः etc.

47. *We are driven to this state through dice.*

दुरक्षान् दीव्यता राज्ञा राज्यमात्मा वयं बधुः ।

नीतानि पण्यतां नूनमीदृशी भवितव्यता ॥ ४७ ॥

Prak.—राज्ञा पण्यतां नीतानि [The king kept as pawn], Whom did he keep as stakes—राज्यम् आत्मा वयं बधुः पण्यतां नीतानि [He staked kingdom, himself, us and his wife] Where did he stake all these ? दुरक्षान् दीव्यता राज्ञा (The king played at dice staking kingdom &c And he lost all and consequently was reduced to this miserable present state), Dice is a sin, why a sane like him played this ?—ईदृशी भवितव्यता नूनम् (Destiny prevails over all. He was rather destined to do so, he could not help) 47.

Prose.—दुरक्षान् दीव्यता राज्ञा राज्यम्, आत्मा, वयं बधुः पण्यतां नीतानि । ईदृशी भवितव्यता नूनम् । ४७ ।

Eng. — The king, playing at teacherous dice 'staked kingdom himself, ourselves and wife. Such indeed (or surely) is providence. 47.

Beng—छष्टे पाशा खेलिते बाईसा राजा बुधिष्ठिर, राज्य, आत्मा, ज्ञाता ও বধুকে পণ রাখিয়াছিলেন (ও হাখিয়াছিলেন) । নিয়তি নিশ্চয়ই জেতুন ।

Expl.—Very easy.

'Malli'—ननु महाद्वेषघातसहायस्य महावीरस्य युधिष्ठिरस्य कथम् अरिपरिभव-
प्राप्तिः, इत्यत आह दुरचान् इति 1—'दुरचान्' कपटपाशकैः इत्यर्थः ["द्विषः कर्म च"
इति करणे कर्मसंज्ञा] दोष्यतां क्रीडता ["आइतो न निवसेत यूतादपि रथादपि"
इति शास्त्रात्, न तु व्यसनितया इति भाव 2] 'राज्ञा' युधिष्ठिरेण 'राज' राष्ट्रम्
'आत्मा' वयं' अत्वार अनुजा 'वधू' जाया द्रौपदी च 'पणता' ग्लहलं ["पणोऽक्षेपु
ग्लहोचास्तु देवना. पाशकाशते" इत्यमर 3] 'नौतानि' सर्वं यूते राज्ञा हारितमित्यर्थः ।
['नौतानि' इति मनुसंज्ञकशेष । 'नयते. द्विकर्म कत्वात् प्रधाने कर्मणि क्त 4] ननु
सर्वज्ञस्य राज्ञः कथमियम् अविवक्ष्यकारिता 5 ? तत्राह—'भवितव्यता' अनर्घानाम्
अवश्यंभाविता 'इन्द्रगोमूत्रं' निश्चितं—नात्रस शयः इत्यर्थः । बुद्धिरपि भवितव्यतानु-
सारिणो एव, न स्वतन्त्रा इत्यर्थः 6 ॥ ४७ ॥

Notes on Malli.

1. "How can there be insult from enemies of the highly
valourous Yudhishthira having assistant-brothers like you"
—This he answers by दुरचान् &c 2. From the injunction
"one must not desist from gambling and also from fight
when summoned" and not from addiction (dissipation)—This
is the sense. 3. Amara says, पण means stake at dice, and
अक्ष, देवन, पाशक, are synonymous, 4. The root नो being
द्विकर्मक it takes क्त with reference to its प्रधानकर्म । [प्रधाने कर्मणि
क्त means प्रधानं कर्म विषयौक्त्य क्तः] । 5. Whence is this thought-
less deed of the all-wise king 6 Intellect too follows
destiny and is not independent.

CHARCHA

1 दुरचान्—अक्ष is dice, दु' दुष्टा अक्षा दुरक्षाः, प्रदित्तं । तान् । [Obj-
of दीषता । Here कर्मत्व (in दुरचान्) is optional by the rule "द्विषः
कर्म च" । Hence दुरक्षे. is also correct.

2. दीव्यता—दिव + खटः स्थाने शट् = दीव्यत् playing. तेन। Qual. राज्ञा ।

3. राज्यम्, आत्मा &c.—उक्त कर्म of नीतानि। The root नी is द्विकर्मक, hence its प्रधान कर्म—राज्यम् &c. becomes voiced by the diatum “प्रधाने नीवृक्तव्यहान्” ।

4. नीतानि—नी + क्त कर्मणि = नीत caused. नीतश्च नीताश्च नीताश्च इति नीतानि। Here नपुंसकौशेष comes by the rule “नपुंसकसमपुंसकौशेषे अस्याव्यतरस्याम्” । Hence नीतम् is also correct.

5. पण्यताम्—पण्य stake. तस्य भाव इति पण्यता। ताम्। अप्रधानकर्म of नीतानि ।

6. नूनम्—An अव्यय meaning ‘Surely.’

7. ईदृशो—Deriv. sl. 46. Qual, भवितव्यता ।

8. भवितव्यता—भू + तव्य भावे = भवितव्यम् Sure happening. तस्य भावः inevitability. „अदमिद्धितौ भावो द्रव्यवत्प्रकाशते”, hence भवितव्य is द्रव्यवत् and as such there is no incongruity in attaching a भावतद्धित to it. The thing was predestined to happen and it has happened; of “सर्वदृशा भगवतो भवितव्यतैव”—Bhavabhūti, “नियतिः प्रतीष्टं गच्छति” । Nom. to भवति understood.

10. Voice—...दीव्यन् राजा.....आत्मानम् अस्यान् वधूं...नीतान्... इदंश्या भवितव्यतया (भूयते)... ।

48. King Yudhishthira is pining.

तेनानुजतद्दहायेन द्रौपद्या च मया विना ।

भृशमायामियामासु यामिनीष्वभितप्यते ॥ ४८ ॥

Prak,—तेन यामिनोषु भृशम् अभितप्यते (Yudhishthira pines at night). I think for a short period only—आयामिनामासु यामिनोषु (He pines the whole night and in his suffering his nights seem heavy and long to him), Why this sufferance?—मया विना अभितप्यते (He suffers due to my absence), Is he alone the

sufferer—अनुजसहायेन तेन द्रौपद्या च अभितप्यते (He, his brothers and Draupadi too pine for my absence, This thought does not at all allow वैराग्य to come up to my mind). 48.

Prose.—अनुजसहायेन तेन द्रौपद्या च, मया विना आयामियानासु यामिनौषु मृशम् अभितप्यते ।

Eng.—Without me he (Yudhisthira) along with his younger brother and Draupadi too, greatly pine at night having prolonging hours. 48

Beng.—आमार अभावे, अमुञ्जसह राजा युधिष्ठिर ও জৌপদী দীর্ঘসাম (यामिनौषे) रजनीते अतश्च मृशम् इहेतेछेन ।

Expl.—See Prak.

Mall.—ननु तथापि तव एव तेषु आसङ्गः न तेषां त्वयि तदाह 1 तेनेति— 'अनुजसहायेन' अनुजा' सहजाता सहाया यस्य तेन अनुजयुक्तेन इत्यर्थः । [तुल्ययोगः सहायार्थे 2] 'तेन' युधिष्ठिरेण 'द्रौपद्या च', 'मया विना' सहैरहात् इत्यर्थः । 'आयामियानासु' आयामिन याना प्रहरा यानां ता तासु [दु खितस्य तथाभावात् इति भावः] 'यामिनौषु मृशम् अभितप्यते' [भावे छट्] तेषु महत् तेषां मयि अपि आसङ्गात् न वैराग्यावकाश इत्यर्थः 3 ॥ ४८ ॥

Notes on Malli.

1. "Still you have attachment in them and they have not on you"—on this he says 2 The meaning of सहाय implies equal participation here. 3 The sense is—As I have on them, so they also have attachment on me, hence there in no scope for वैराग्य (disgust).

CHARCHA

1. तेन—Refers to Yudhisthira, अनुक्ते कर्त्तरि श्या ।
2. अनुज &c —अनु पश्चात् जाता इति अनु + जन + ड कर्त्तृविभूते = अनुजाः —younger brothers, सह अयते इति सह + अय + षच् कर्त्तरि = सहाय companion, अनुजाः सहायाः अस्य, बहु—। तेन । Qual. तेन ।

3. द्रौपद्या—अनुक्ते कर्त्तरि ष्या ।

4. मया—विनायोषे हतीया । रया and प्रमौ are also correct by the rule पृथग्विनानानामिच्छतोऽयान्यतरस्याम् ।

5. आयामि &c —याम is a 4th part of a night (प्रहर) । “हो ज्ञानप्रहरी समी” इत्यमरः । आ + यम + चञ् भावे = आयामः length, स अस्ति अस्व इति आयाम + इनि मत्वर्थे = आयामिनः long. Or—आ + यम + चिनुण = आयामिनः becoming long. आयामिनः यामा. अस्याम, बहु । तासु । Qual. आमिनोषु । In times of suffering day or night seems long to us, the sufferers of.—दुःखितस्य तथाभावात्—Malli. and “विषाद-दोर्घतरां रजनीं गमयति” &c.

6. अभितप्यते—अभि + तप (दिवादि) + लट् भावे = अभितप्यते । Comp, ante. We take तप here as दिवादि by following Malli (see Malli under परितप्यसे sl, 29), and other शिट्प्रयोग as in कादम्बरो &c. But usually दिवादि तप is ऐश्वर्ये, and भ्वादि ‘तप’ is दाहे, उपतापे । This is Bhattoji’s view, cf, “अयं धातुरेश्वर्ये वा तदुच्यते लभते, अन्यदा तु शब्धिकरणः परस्मैपदो” । So better say अभि + तप (तापे भ्वादि) + लट् भावे । Comp—‘तपति मां तनुगामि’ &c Sak

7. Voice.—...अनुगसहायः सः द्रौपदी च... अभितप्यते etc.

49. We were insulted by enemies.

हृतोत्तरीयां प्रसभं सभायामागतक्लियः ।

मर्मच्छिदा नो वचसा निरतच्छरातयः ॥ ४६ ॥

Prak.—अरातय न वचसा निरतच्छब् (The enemy severely pricked us with cutting words). Perhaps they cut jokes with you—मर्मच्छिदा वचसा निरतच्छब् (They pricked us with pinching words), Only injury came to you—आगतक्लियः नः (They insulted us too by putting us to shame). How so ? सभायां प्रसभं हृतोत्तरीयान्

(अतएव) आगतस्त्रियः न' (अपि) निरतच्चन् (They took away by force Draupadi's clothes, This made us ashamed. Then they wounded us and Draupadi too with cutting words, Thus they added injury to insult), 49.

Prose.—अगतयः सभायां प्रसभं हृतोत्तरीयान् [द्रौपदीम्] (अतएव) आगत-
स्त्रिय' न. (अपि) मर्मच्छिदा वचसा निरतच्चन् ।

Eng The enemy wounded us and Draupadi with vital-
rending words—we too were rendered ashamed, because
Draupadi's upper garment was forcibly taken away in the
assembly. 49.

Beng—सभाय बलपूर्वकं हृतवज्रा द्रौपदीके एवं सूत्रवां
सम्प्राप्तलज्जा आमादिगके शत्रुरा मर्मभेदी वाक्य द्वारा आहत वा विद्व
करियाहिल । ४९ ।

Expl.—See park.—

Mali.—अथ हेरनिर्व्याप्तनस्य अवयवम्यावद्योतनाय चतुर्भि परापकृति' दर्शयन्
परनिष्कारान् वर्थयति१ हृतेत्यादि—'अगतयः' शत्रवः 'सभायां प्रसभं' वज्रात्कारिण
'हृतोत्तरीया' अतएव 'आगतस्त्रिय' सम्प्राप्तलज्जान्, 'न' अस्मान् 'मर्मच्छिदा' मर्मच्छि-
दि' 'वचसा निरतच्चन्' अथातयन् । [वज्राद्यपहार-वाक्पादुष्याभ्यां तथा व्यथयानामुः
इत्यर्थः । "तच्चशब्दसामर्थ्यात् वचसा वा अस्त्रीपत्य' गम्यते इति वस्तुना अलङ्कार-
ध्वनि.2] ॥ ४९ ॥

Notes on Mali.

1. To indicate the inevitability of revenge he enumerates the insults done on them by having shown the wrongs of enemies. 2. The sense is, by stripping off clothes and by harshness of words they pained us thus. Here there is suggestion of a figure by a fact in as much as similarity of words with weapons may be inferred on the strength of the word तच्च (in निरतच्चन्) ।

CHARCHA

1. इत &c.—उत्तरे भवमइति उत्तर+इ=उत्तरीयम् upper garment-इ+क्त कर्मणि=इत stolen, taken. इतमुत्तरीयमस्याः, बहु । ताम् । Refers to Draupadi. Adj, used substantively. Obj. of निरतचन् । Draupadi's clothes were taken away—she was इतवन्ना, and then cutting remarks were passed on her. This fact put अर्जुन and his brothers to shame, they were आगतद्वियः—and they were also wounded by harsh words too.

2. प्रसभम्—प्रगता सभा विचारः अस्मात् इति प्रसभम् बहु—। तत् यथा तथा । Adv. Qual, इत in इतोत्तरोयाम् । प्रसभेन is also correct : of "परित प्रसभेन शोयमान."—Sisu.

3. आगत &c.—आ+गम+क्त कर्त्तरि=आगता 1. e. प्राप्ता । आगता स्त्रीः पशाम, बहु । ते । Qual. ग । स्त्री (=कञ्जा) is declined like श्री, but आगतस्त्री is declined like सुषो so to say. Qual. गः । She was इतोत्तरोया, hence we were naturally आगतद्वियः ।

4. मर्म &c,—मर्मन् vital, मर्मच्छिनत्ति इति मर्म+च्छिद्+क्तिप् कर्त्तरि...मर्मोच्छिद् vital rending तेन । Qual वचसा ।

5. वचसा—करणे श्या ।

6. निरतचन्—निर्+तच्+छड अन्—निरतचन् wounded. Nom, अरातय । [तच्चति, ततच्च, तच्चिष्यति तच्चाति, अताचोत् अतचोत्] ।

7. Voice—अरातिभिः इतोत्तरोया ..वयम् निरतत्यामहि ।

50. *Methinks this will destroy our enemies.*

उपाधत्त सपत्नेषु कृष्णाया गुरुसन्निधौ ।

भावमानयने सत्याः सत्यङ्गारमिवान्तकः ॥ ५० ॥

Prak,—अन्तकः सपत्नेषु भावमुपाधत्त [Death entertained this idea (भाव) e, g, of taking away the enemies (Duryodhana &c) to his own abode]. When death entertained this idea ?—गुरुसन्निधौ कृष्णायाः आनयने(सति) भावमुपाधत्त (Death made this resolution when Draupadi was being dragged in the assembly even in the presence of the superior gurus as Bhisma, Drona &c.)

Perhaps Draupadi made serious offence—सत्याः कृष्णायाः [No ; she was a devoted wife and pure in character, she can commit no fault], A hyperbole !—सत्यद्वारमिव भावसुपाधत्त [I make no exaggeration ; when our enemies thus dragged Krishna's death resolved to swallow them up. As man swears when he is compelled to do a work or to buy a thing, so methinks death also swore on the occasion of बद्धहरण, to kill our enemies. In other words, this heinous offence of our enemies will I think destroy them. Thus it may be said that death already gave them the advance price (सत्यकार) in the shape of this unpardonable deed, for carrying away their lives) 50

Prose.—अन्तक' गुरुसन्निधौ सत्या. कृष्णाया आनयने (सति) भावं सत्यद्वार-मिव सुपद्वेषु उपाधत्त । ५० ।

Eng—In dragging chaste Draupadi before the superiors (Bhisma &c), Death as it were entertained the idea (of destruction) on our enemies like making of a promise (by even staking something beforehand for sure-performance of the work) 50.

Beng—डीयादि गुरुजनैर सन्नुत्थे सती द्रौपदीके केश धरियी आनाय, (आमार मने ह्य) बमराज आमादेर शक्रर उपर “तादेर मारिब” এই ভাব সত্যপণের জায় পৌষণ করিলেন ।

Exq,—Arjuna surmises that when their enemies dragged Draupadi by the hair, even then Death resolved to kill them, the price being already paid in the shape of this crime. 50.

Mali.—अथ अतिदु सङ्घनिकारान्तरमाह, उपधत्तेति—‘अन्तक.’ मृत्यु ‘गुरु-सन्निधौ’ भीष्मद्रौणादिसमक्षमिव ‘सत्याः’ पतिव्रताया ‘कृष्णायाः’ द्रौपद्या ‘आनयने’ केशान्धरादिकषण्डे ‘भाव’ चित्ताभिप्रायम्, इतः परम् अनेन पाण्डवाभिभवैव एतान् स्वल्पम्’ नैव्यामि इति एवम्भूत ‘सत्यद्वारमिव’ [क्रियते अनेन इति कार. । करणे चक्ष् । ’ सत्यस्यकारः ‘सत्यद्वारः’ सत्यापनम् । चिकीर्षितस्य कार्यस्य अवयवम् क्रिया-

स्थापनार्थं परहस्ते यद्दीयते स' सत्यकारः । क्रियादौ सत्यकार्याय प्राग्दीयमानं तन्मूल्यकदेशम् । “ज्जीवे सत्यापनं सत्यकारः सत्यकृतिः स्त्रियाम्” इत्यमरः । “कारे सत्यागदक्ष” इति सुमागम २) तन्निव ‘सपत्नेषु उपपाषण’ निहितवान् । तेषां विनाश-
काले विपरीतबुद्धिसुत्पादितवान् इत्यर्थः ३ ॥ ५० ॥

Notes on Malli.

1. खननगरम् means ‘abode of death’. 2. सत्यकार means the price which is given on other’s hand for sure performance of an action resolved upon. It also means the portion of price given beforehand for surety of an action &c. Amara says सत्यकार is synonymous with सत्यापन (neuter) and सत्याकृति (fem). सुम् in सत्यकार comes by the rule “कारे—” (ohar). 3 sense is, Death caused derangement of their intellect at the time of ruin, (of “भवत्यपये परिमोहिनौ मति.” XIV and “विनाशकाले विपरीतबुद्धि.”).

CHAROCHA

1, उपपाषण—उप+आ+धा+लृङ् त। Entertained, Nom, अन्तकः । कर्मभिप्राये क्रियाफलं आत्मनेपदम् । [दधाति घञे, दधी दधे, धाव्यति ते, अधात् अघत] ।

2. सपत्नेषु—सङ्घ पतन्ति एकार्थे इति सङ्घ+पत्+न (वाहुलकात्)=सपत्नाः enemy ; some say it as an अनुगतपन्न word, others derive it also with च (इवार्थे) to the base सपत्नी meaning co-wife, Comp—
“सपत्नशब्दः शब्दपर्यायोऽनुगतपन्न प्रादिपदिकम् । वस्तुस्तु सपत्नीशब्दादिवाच्ये चान् प्रत्ययो निपात्यते । सपत्नीवसपत्न.”—manorama. तेषु । अघि ७मौ ।

3. गुरु &c. —गुरु refers to भौष, द्रोण etc. गुरोः सन्निधिः (सानीप्यम्), इतत्— तस्मिन् । अघि ७मौ । The offence of उत्तरोपहरण was before superiors even, it was thus a grave unpardonable one.

4. भावम्—भू+घञ् भावे=भाव' feeling 1, e, the idea of taking away the life of Duryodhan etc. Obj of उपपाषण ।

5. सत्या—अस+लटः स्थाने ऋढ=सत् existing, good, तत्. स्त्रियां लीप् इति सती चास्ते, तस्याः । Qual कृष्णायाः ।

6. सत्यकारम्—क्रियते अनेन इति क्त+घञ् करणे=कारः । सत्यस्य कार. इतत्— तम् । Here सुम् comes by the rule “कारे सत्यागदक्ष”

सुम् comes after सत्य and अगद when कार follows. उपमान of भावम् । The word means the value that is given for the sworn performance of a deed. See Malli As soon as they did वस्त्रहरण of द्रौपदी, then even अन्तक swore to kill them by paying advance money as if for such a heinous offence.

7. अन्तकः—Deriv ante, Nom to उपाधत् ।

8. Voice— ..अन्तकेन सत्यहार इव भाव उपाधीयत .. ।

51, Draupadi dragged in the assembly—they tolerated it ?

तामेक्षन्त क्षणं मभ्या दुःशासनपुरःसराम् ।

अभिसायाकंमावृत्तां ह्यायामिव महतरोः ॥ ५२ ॥

Prak—सभ्या. तां क्षणम् ऐक्षन् [The venerable men of the assembly e, g, Bhishma, Drona etc. looked at her for a moment, They could not look long through shame] Why shame ?—दुःशासनपुरःसराम् ताम् (She was being dragged into the assembly by Dussasana, this rendered them abashed. Neutrality only prevented them from doing remedy) Any parallel ?—महतरोः ह्यायामिव (As the shade of a great tree is dependent on the tree. so Draupadi here was dependent on the mercy of Dussanna, She cannot but follow him). Any thing more of the similarity—अभिसायाकम् (स्थितस्य) तरोः आवृत्तां ह्यायामिव (She was unwilling to go before the members but Dussasana dragged her there like the tree dragging its shade as it were before the setting sun). 51.

Prose,—सभ्याः दुःशासनपुरःसरां ताम् अभिसायाकम् (स्थितस्य) महतरोः आवृत्तां ह्यायामिव क्षणम् ऐक्षन् ।

Eng.—The members looked at her led by Dussasana for a moment, like the receding shade of a huge tree remained facing an evening sun. 51.

Beng—ऊःशासन कर्तृक आकुञ्चनाणा क्रोशनी सभागण कर्तृक, स्पर्धातिमुत्थेहित महातक्रर (अर्थात्—तदकर्तृक आकुञ्चनाणा) हासार श्रान् कणमात्र देषय्याहिलेन ।

Expl.—Draupadi being forcibly led by Dussasana before the eyes of the assembly is compared to the shade of a huge tree, unwillingly dragged as it were by the tree itself towards the setting sun. The members looked at her for a moment through shame, similarly the falling evening sun looks at the shade for a short period only because of his setting. 51.

Malli.—किंन इयमाकृष्टा, सभ्यैः वा किं कृतम् ? तत्राह तामिति—दुःशासन-पुरःसरां दुःशासन. पुरःसर' यस्याः तां तयोक्ता, दुःशासने समां प्रति आज्ञयमाणा-मित्यर्थः ["अनुपसर्जनात्" इति न ङोप् २] 'तां' कृष्णां सभायां साधवः 'सभ्या' ["सभाया य" इति य प्रत्यय ३] 'अभिसायाकं' दिनात्कृत्याभिसुखं स्थितस्य इति शेष ["साधो नाशदिनात्कथो." इति विश्व. । "लक्षणेनाभिप्रदो आभिसुख्ये" इति अन्यथोभाव ४] 'महातरोः' सम्बन्धिनीम् 'आहसां ह्यायामिव तां कृष्णां चयान् ऐदन्तं न चिर जुगुप्सितत्वात्, नापि किञ्चित् व्यानियन्त माध्यस्थ्यभङ्गभयान् १ । [अत्र आज्ञय-माणाया. कृष्णाया. आकृष्टार प्रति पराङ्मुखत्वात् आहसह्याथोपप्यम् । तथापि तां न सुञ्चति इति दुःशासनस्य तदुपप्यम्] ॥ ५१ ॥

Notes on Malli.

1. "By whom was she dragged and what did the members say?"—On this he says. 2, In दुःशासनपुरःसरान् we do not get ङोप् by the rule "अनुपसर्जनात्". 3. The affix य in सभ्या is by the rule "सभाया यः". 4. Visva says, साय means 'destruction' and 'end of day'. The अन्यथोभाव in अभिसायाकंम् comes by the rule "लक्षणेनाभि—" (char). 5. And did not meddle in it through fear of breach of neutrality. 6, Here 'dragged Krishna' being unwilling to the dragger is compared to the receding shade, and Dussasna did not let her go ; hence the similarity of him with a tree,

OHARCHA

- 1 ताम्—Refers to 'Krishna' i.e., Draupadi, Obj. of ऐचन ।
2. ऐचन—ईच+लङ् अच् । Nom सभ्याः । [ईचते, ऐचिष्ट] ।
3. चणम्—चण & moment, तम् । व्यासार्थे or अत्यन्तसंयोगे एथा by the rule "कालाध्वनोरत्यन्तसंयोगे" ।
4. सभ्याः—सभायां साधव इति सभा+य=सभ्या' members of an assembly
- 5 दुःशासन &c.—For दुःशासन—दुर.+शास युच् see canto I, Sl, 22, पुरः अर्थे सरतीति पुरस्+स्र+ट करि = पुरःसरः Moving forward. दुःशासन, पुरःसरः अस्या', बद्ध । तम् । Qual, ताम् । She was being dragged by दुःशासन । Hence she was दुःशासनपुरःसरा । See Malli also for gram. etc,
6. अभि &c.—सो (अन्तकर्मणि)+घञ् भावे=साय' day-fall. साये अर्कं.. सुपसुपा । सायाके लचीकृत्य इति अभिसायाकम्, अव्ययीभाव—by the rule "लक्षणेनाभिप्रती अभिसुखी" words are compounded by लक्षणा-वाचक अव्यय to denote अभिसुख्य । Adv Qual, the क्रिया 'स्थितस्य' understood. सायस्य अर्कः too correct here.
- 7 आहतान्—आ+हत+क्त कर्त्तरि=आहता returning back, receding ; ताम् । Qual. छायात् । The shade was receding from the tree. So Draupadi was trying to get away from दुःशासन । In this sense of आ+हत, cf, "अनिन्द्या नान्दिनी नाम धैरुरावहतेवनात्" Baghu.
- 8 छायात्—Here छाया is compared to द्रौपदी । For the simile, see Expl, and Notes on Malli above.
9. महत्तरोः—महान् तरः, कर्मधा । शेषे इष्टी, related to छायात् । महत् becomes महत् by the rule "आन्महत्तः समानाधिकरण्य जातीययोः । महत्तर is compared to दुःशासन । See above.
- 10, Voice—...सभ्यैः.....पुरःसरा .....सा.....आहता छाया इव ऐच्यत ।

52. *She cried and wept.*

अथथर्थक्रियारम्भैः पतिभिः किं तवेक्षितैः ।

अरुष्येतामितीवास्या नयने वाष्पवारिणां ॥ ५२ ॥

Prak.—अस्या नयने वाष्पवारिणां अरुष्येताम् [Her eyes were filled with tears]. Why so ?—इति इव [Methinks her eyes were tearful for this very cause]. What was the cause ?—तव पतिभिः इक्षितैः किम् [“What will be gained by having looked at your husbands’—This thought made her eyes tearful) Why they will save her from the situation—अथथर्थक्रियारम्भैः पतिभिः (your husbands’ procedure was in a wrong line. One of them staked you at the game of dice, And having lost all at dice he has no control on you You are at the mercy of the enemy. Hence your looks cannot move them to action. This very thought, I think, made Draupadi bewail her lot) 52.

Prose.—अथथर्थक्रियारम्भैः तव पतिभिः इक्षितैः (सद्भिः) किम् ? इतीव अस्याः नयने वाष्पवारिणां अरुष्येताम् ।

Eng. “What will be done by your husband, though looked at by you as they had done wrong procedure of action”—This methinks filled her eyes with tears. 52.

Beng.—“मिथ्याभावे क्रियारम्भे करार तोमार पतिदेव दिग्दृष्टिहि कि हईवे”—एहै चिन्ताहै आमार मने ह्य तार चक्षुष्य बाष्प परिपूर्ण करिल ।

Expl.—See Park.

Malli.—अथ अस्या तदात्मिकतां वर्ययति । अथथार्थेति—‘अथथार्थक्रियारम्भैः’ अथथार्था निष्पामुताः क्रियारम्भाः पतिशब्दप्रसृतिनिमित्तमूतकमोद्योगा. येषां तैः, तामरश्चरिः इत्यर्थः । ‘तव’ सम्बन्धिभिः ‘पतिभिः’ पतिन् इत्युक्ति इति पतयः भर्तार’ [“पतिर्भर्त” इति ऋषिादिका. उत प्रत्ययः] तैः ‘इक्षितैः’ ‘अवेक्षित’ ‘किम्’ न किञ्चित् फलमस्ति इत्यर्थः । ‘इति’ इत्युक्तिश्चाप्य’ ‘इव’ इति उतप्रोक्षा, ‘वाष्पवारिणां अस्याः’ उक्त्यावाः नयने ‘अरुष्येताम्’ आहते [कर्मणि लङ्.] । अथथार्था इरोट इत्यर्थः ॥ ५२ ॥

Notes on Malli.

1. Now, he describes her action at that time.

Charcha

1. अथार्थे &c --यथा is an अव्यय meaning 'proper'. यथा अर्थः अस्मिन्, यथार्थं true, बहु । Or यथा (सदृश) अथ इति सुपसुपा or कर्मधा । Or यथार्थम् is अव्ययभावात् । तत् मत्वर्थीय अच् । न यथार्थं, नञतत् । क्रियाणाम् आरम्भ, इतत् । अथार्थं, क्रियारम्भ एवम् बहु । तेः । Qual. पतिभिः । Yudhisthira lost Draupadi and all his brother at dice. He was अथार्थक्रियारम्भ । Hence he and all his brothers cannot save Draupadi. Thus indeed were they all अथार्थक्रियारम्भाः । See Malli.—अथार्था &c.

2. पतिभिः—पति इति पा+ङिति=पतय, husbands, protectors. Hence द्रौपदी can look up for to them, वारणे इया । करण of the क्रिया—साध्यते &c understood, cf. "गम्यमानापि क्रिया कारकविभक्तौ प्रयोजिका । अत्र अमेण, अमेण साध्यं नास्तीत्यर्थं"—Bhattoji.

3. ईदिते—ई+ङ+क्त कर्मणि=ईदित looked. ते । Pred to पतिभिः । पतिभिः ईदिते सहि किम् ?

4. अरुध्येताम्—रुध+लङ् आताम् कर्मणि । Were filled. [रुधञ् रुधे, रुरोधे रुधे. रीतृस्त्विति-ते] ।

- 5. इति—An अव्यय meaning 'hence'
- 6. इव—Implies 'surmise' (उत्प्रेक्षा) here.
- 7. नयने—उक्तकर्म of अरुध्येताम् ।
- 8. वाच्य &c—वाच्याणां वारि, इतत् । अनुक्ते कर्त्तरि इया ।
- 9. Voice—केन भूयते...वाच्यवारि...अरुध... ।

53. *Our eldest brother tolerated all this.*
 सोढवान् नो दशामन्त्यां ज्यायानिव गुणप्रियः ।
 सुलभो हि दिषां भङ्गो दुर्लभा सत्स्ववाच्यता ॥ ५३ ॥

Prak.—ज्यायान् एव नः अन्त्या दशा सोढवान् [Our eldest brother tolerated this miserable condition of ours]. Strange—गुणप्रियः ज्यायान् (He is always after qualities, so he cannot but tolerate this state). Enemies should not be allowed to get the upper hand—द्विषां भङ्गः (नाशः) सुलभः हि (Enemies can be rooted out in time). Similarly quality also can be acquired in time—सत्सु अवाच्यता दुर्लभा [That can't be, a scandal once imputed on a person can never be wiped off, whereas even a great enemy can be extirpated by force and strategy. So to avoid scandal he preferred this degradation). 30.

Prose.—गुणप्रियः ज्यायान् नः अन्त्या दशा सोढवान् । द्विषां भङ्गः सुलभ हि, सत्सु अवाच्यता दुर्लभा । Or—हि द्विषां भङ्गः सुलभः &c.

Eng—Our eldest brother fond of quality, tolerated this low condition of ours. Destruction of enemies indeed can easily be made, whereas blamelessness is rare with the good. 53.

Beng—गुणप्रिया क्रोडलाता वृद्धिर्वा आयादेव एहि निरुद्धे नशा सह करिमेन । वास्तविक भङ्ग नाश सहज, किञ्च मतेव अनिन्द्यता दुर्लभ । ५३

Expl.—Yudhishthira in consequence of his promise at the game of dice had to tolerate this state, specially he feared scandal. For even a great adversary may be uprooted but a scandal of the good can never be wiped off. 53.

Malli.—ननु भवद्भिः किमर्थमसमर्थः इव उपेक्षितं—तदाह सोढवानिति 1 गुणः प्रिया यस्य भः 'गुणप्रियः' प्रियगुणः । ["वाप्रियस्य" इति परनिपातः 2] 'ज्यायान्' अयजः वृद्धिश्च 'एव' [उद्धृष्ट्यात् ईयसुनि "ज्यादादीयसः" इति आकारादेशः 3] 'नः' अस्माकम्, अन्ते भवान् 'अन्त्या' निज्जटा 'दशाम्' अवस्थां सोढवान् न तु वयं किन्तु तदवस्था इति भावः । ननु शत्रून्पेक्षा महानर्थकारिणी इत्याशङ्क्य चार्ह—सुलभ इति—'द्विषां' विद्विषां 'भङ्गः सुलभः' काञ्चानपि इति शेषः । 'सत्सु' सच्चनेषु 'अवाच्यता' अनिन्द्यता दुर्लभा, न तु शत्रून्पेक्षा । 'हि' प्रसिद्धी । शत्रून्पेक्षतः शोकापवाद

एव बलवान्, यस्य उत्पन्नस्य पुनः अप्रतिविधेयत्वात्, स च समयोद्धरूपेण स्यात् एव इति भावः ॥ ५३ ॥

Notes on Malli.

1. "Why did you neglect thus like disabled ones"—on this he says by सोढवान् &c, 2. परिनिपात of प्रिय comes by the varttika "वा प्रियस्य" (char), 3, In ईयसुन् after the word इव, आ after आ comes by the rule "जात् आत् ईयसः". 4, The sense is, scandal is stronger than indifference to enemies. for a scandal once imputed on one, cannot be remedied, And that will follow if promise (at dice) is not kept.

1. सोढवान्—सङ्घ + ऋवत् कर्त्तरि अतीति = सोढवान् tolerated, Nom, ज्ञायान् ।

2. ज्ञायान्—अतिशयेन इव इति इव + ईयसुन् = ज्ञा + ईयसुन् = ज्ञायान् । Here Arjuna uses ज्ञायान्, for युधिष्ठिर was elder in comparison with him. Adj used substantively

3. गुणप्रिय.—गुणाः प्रिया, अस्य, बहु—। Qual. ज्ञायान् । प्रियगुण is also correct by the varttika "वा प्रियस्य" ।

4. सुखभ.—Deriv. ante, Pred to भङ्ग । In time enemy can be overcome of. "सुकरसकृत् सद्दिग्गजा रिपुदन्तूलयितुं महानपि"—Kerat II.

5. दुर्लभा—deriv ante, Pred to अवाच्यता ।

6 अवाच्यता—बहुं योग्यमिति वच + ष्यत् कर्मणि = वाच्यम् contempt, तस्य भाव इति वाच्य + तल् = वाच्यता contempt, न वाच्यता, नञ्त्त् । Nom. to भवति understood. Here the form is not वाच्य for it does not denote शब्दसन्ना, the rule is "बधोऽशब्दसन्नायाम्" । Public blame is invariably seen with the good, of. "यथा स्त्रीणां तथा वाचां साधुले दुर्जनी जनः"—Uttaracharita. I.

9. Voice—गुणप्रियेण ज्ञायसा.....अन्त्या दशा सोढा.....भङ्गेन सुखभेन भूयते.....अवाच्यतया दुर्लभया (भूयते) ।

54. *Minds of the high-souled are like sea-waters.*

स्थित्यतिक्रान्तिभीरुणि स्वच्छान्याकुलितान्पि ।

तोयानि तोयराशीनां मनांसि च मनस्विनाम् ॥ ५४ ॥

Prak.—तोयराशीनां तोयानि मनस्विनां मनांसि च (समान) [Water of the seas and the mind of the high-souled are equal]. How ? स्थित्यतिक्रान्तिभीरुणि [The sea does not outrun its beaches, similarly the great does not break the limits of मर्यादा or contract, promise &c.], Is that all ?—आकुलितानि अपि स्वच्छानि (The water of the sea is translucent though disturbed, similarly the mind of the great is steady though agitated) 54.

Prose—तोयराशीनां तोयानि मनस्विनां मनांसि च स्थित्यतिक्रान्तिभीरुणि, आकुलितानि अपि स्वच्छानि (भवन्ति) ।

Eng.—Both the water of the sea and the minds of the great fight shy of transgression of limits and are clear though agitated. 54.

Beng.—नमुद्रेण जल एव उन्नतेन मन—उन्नतेन शीतान्ज्वनेन शीत एव उन्नतेन आकुलित इहेनैव निर्मल थारक ।

Expl.—See Park.

Mall.—ननु शब्दबधे राज्ञा क नाम अपवादः ? प्रयुक्त कौत्सः एव इत्याशङ्क्य, स्वयं, स एव समयोन्नतञ्चनकलङ्कितकौत्स्यां मङ्गलान्दानदाननिमित्त आशयेन आह । —स्थितौति 'तोयराशीनां समुद्राणां 'तोयानि, मनस्विनां मनांसि च' समान भवन्ति । समर्थं विशदयति—'स्थित्यतिक्रान्तिभीरुणि' स्थित्यतिक्रान्तिः मर्यादाञ्चनानात् द्विती. भीरुणि अतएव 'आकुलितानि' सङ्घोभनानि अपि स्वच्छानि' अक्षुब्धानि, न त्वरन्ते इत्यर्थः । मनस्वी अथ युधिष्ठिरः इति भावः 2 [अत्र तोयानां सामान्यतः मनस्विनां (१ मनस्विमत्ता) च अग्रजानां एव गुणतोल्यात् औपम्यस्य मध्यतया तुल्ययोगित्वात् । गुणवत्त भीरुत्व' स्वच्छता च] ॥ ५४ ॥ [त्वरन्ते = क्षुब्धन्ते] ।

Notes on Mallinatha.

1 "Wherein lies the scandal of kings in killing enemies. rather it is conducive to far —" Apprehending this he says—that is the source of great infamy in as much as the fame will be stained for breach of trust 2. The sense is, this Yudhisthira is a high-minded one 3 Here the figure is तुल्ययोगिता for the similarity is suggested owing to the general similarity of qualities of water and the mind of the highsouled The qualities are fearfulness and clearness (N. B.—Malli's मनस्विना should be मनस्विमनसाम् for तोय and मनस् are here compared,].

CHARCHA

1. स्थिर्यात् &c.—अति + क्रम + क्तन् भावे = अतिक्रान्ति transgression. स्थिति is limit of seabeach (तोयपत्रे) ; and limit of society. contract &c. (मन' पत्रे) । स्थिते अतिक्रान्ति, इतत् । तस्या' भौरुषि, प्रतत् or सुप्तुपा । Qual both—तोयानि and मनांसि । For स्थिति meaning limits (मर्यादा), of "स्थितैरभेत्ता स्थितिमन्तमन्वयम्"—Raghu.

I स्वच्छानि—अच्छ pure. सु अतिशयेन अच्छानि (निमंलानि), प्रादितत् । Qual. तोयानि and मनांसि ।

• 3. अकूलितानि—आ + कूल + णिच् + क्त कर्मणि = अकूलितानि disturbed. The sea does not become turbid though disturbed. So the great are not perturbed even if disturbed. Qual, तोयानि and मनांसि ।

4. मनस्विनाम्—मन' प्रशस्तमस्ति एषामिति मनस् + विनि मत्वर्थे = मनस्विन्. The high-souled. The मनस्विन् are compared to तोयराशि (Sea). People's mind or their placid state are often compared to vast sheet of waters, of "सुप्तमोन इव क्रद'" and "क्रदा' प्रसन्ना इव गृधनक्राः"—Raghu. ऋषे शान्तं चित्तम्—sl. 40.

5. मनांसि, तोयानि—Noms to भवन्ति understood,

6. তীয় &c.—তীয়ানা' রাশয়' তীয়রাশয়: lit, masses of water, hence a 'sea', ইত্যৎ । তেষাম্ । Similarity of water with mind is through the similarity of their qualities, See Malli.

7. Voice—...মনোমি. তৌযৈ:...মীৰমি. 'শাকুললিতৈ' অপি স্বচ্ছৈ: (ভূযতে)

55. *Friendship with দাযাদ Duryodhana &c. ended in enmity.*

ধাৰ্ম্মরাষ্ট্রৈ: সহ প্রীতির্বৈ' রমস্মাস্বসূ্যত ।

অসন্মৈত্রী হি দৌষায় কুলচ্ছায়েব সেবিতা ॥ ৫৫ ॥

Prak.—অস্মাসু বৈরমসূ্যত [In our case it ended in enmity]. What ended in enmity ?—ধাৰ্ম্ম'রাষ্ট্রৈ: সহ প্রীতি: অস্মাসু বৈরমসূ্যত [Friendship with the sons of Dhritarastra ended in enmity] How is that possible ?—অসন্ম'ত্রী সেবিতা (সতী) হি দৌষায় [I say friendship with the bad produces misery]. Clear the point by an instance—কুলচ্ছায়া সেবিতা (সতী) ইব দৌষায় (ভবতি) [In fact friendship with an evil party is like resorting to a falling river bank—both being dangerous to life].

Prose.—ধাৰ্ম্ম'রাষ্ট্রৈ: সহ প্রীতি' অস্মাসু বৈ'রমসূ্যত । হি অসন্ম'ত্রী কুলচ্ছায়া ইব সেবিতা (সতী) দৌষায় ভবতি ।

Eng.—Friendship with the sons of Dhritarastra produced enmity in us, For evil friendship (i. e, friendship with the bad) being contracted is conducive to ill effects like the shadow of a (falling) river-bank 55,

Beng.—ধৃতরাষ্ট্রের পুত্র (দারিদ্ৰ) দুৰ্য্যোধনাদির সহিত প্রীতি আমাদের উপর শত্রুতা উৎপাদন করিল। কারণ দুৰ্জনের সহিত সঙ্গতি করা হইলে, পতনোন্মুখ নদীতটের ছায়ার ঞায় দোষেব কারণ হইয়া থাকে ।

Expl.—See Prak.

Malli,—“ननु अजातशत्रोः स्वजनवरे किं कारणात्” इत्याशङ्क्य अकृतसौहार्द-
मेव इत्याह 1 धातृराष्ट्रैरिति—धातृराष्ट्रैः ‘धातृराष्ट्रवै. ‘सह प्रीतिः’ सौहार्दमेव
अस्मानुविषये ‘वैरमेस्यत’ सूतवती [स्यति. र्वादिक्तात् कर्त्तरि लङ्] । ननु सौहार्दं
द्वैरजनकं चेत् विप्रतिषिद्धं तत्राह 2 असदिति—‘द्वि’यस्यात् ‘असन्मैत्रो दुर्जनेन सङ्गतिः
‘कूलच्छाया’ कूलस्य आसन्नपातस्य नदीतटस्य छाया इव ‘सिधिता’ श्रिता सती ‘दीपाय’
अनर्थाय भवति । न खलु दर्जनः सुजनवत् मितद्रोहपातक पश्यति इति भावः 3 ।
[उपमानुप्राणितः अयमर्थान्तरन्यासः अलङ्कारः] ॥ ५५ ॥

Notes on Malli

1. Apprehending the statement “what is the cause of Ajatasatru’s enmity with the kinsmen” he says our friendship &c
- 2 “This is a contrary assertion, that friendship produces enmity”—on this he says
- 3 The bad indeed do not eye like the good the crime of quarrelling with friends.
- 4 The figure here is अर्थान्तरन्यास enlivened by उपमा ।

CHARCHA

1. धातृराष्ट्रैः.—धृतराष्ट्रस्य अपत्यं पुत्रान् इति धृतराष्ट्र+अण्=धातृराष्ट्राः
sons of Dhritarastra, ते । सहस्रद्वयोरे द्वितीया by the rule
“सहस्रयुक्तेऽपच ने ।”

• 2. प्रीति —प्री+क्तिन् भावे=प्रीति love, here friendship, Nom.
to अस्यत ।

3. वैरम—वीरस्य भावः कर्म वा इति वीर+अण्=वैरम enmity. वीर
being a गुणवचन word अण् would have been the proper affix
here by the rule “गुणवचनत्राज्जाणदित्य कर्मणि च” । But as Panini
himself uses वैर in the rule “इन्द्राह, न् वैरमेष्टिनिकयो” so the word
takes अण् । Cf “कथं वैरमिति ? वीरस्यभावः कर्मं वेति अस्मा भाव्यम् ।
उच्यते, “इन्द्राह, न् २र—” इति निहंशात्—”Saranadeva, Obj. of अस्यत ।

4. अस्यत—सू (प्राणिप्रसवे दिवादि)+लङ् त कर्त्तरि । [स्यति, सुषुवे,
सोष्यते सविष्यते] ।

5. असन्मैवौ—मित्रस्यभाव (इति or) इदम् मित्र + चञ् = मैत्रम् । ततः स्त्रियाम् ङीप् इतिमैवौ । or मित्र + व्यञ् = मैत्र्यम्, then ङीप् (em) also gives मैवौ with यलोप । असनौ मैवौ कर्मध.—; पुं वद्भावात् by the rule “पु वत् कर्मधारयज्ञीतयदेशोयेषु—” । No 1, -to 'भवति understood. Here fem, is taken to keep up the comparison with the fem, क्वाया ।

6. द्वि—द्वैतौषम्यय । “द्वि द्वैतावधारणे” ।

7. दोषाय—दुष् + चञ् भावे = दोष fault, तस्यै । सम्प्रदाने षर्थो by the varttika “क्लृपि सम्प्रदायानि च्” ।

8. कूल एतौ—कूल with दीर्घं means 'river-bank, तस्य क्वाया । उपमान of असन्मैवौ । A river-bank is always dangerous it may give way at any moment, so is friendship with the bad “त्यज दुर्जनसंसर्गं भज पुण्यमहोरावम्” ।

9. सेविता—सेव + क्त कर्मणि + टाप् स्त्रियाम् = सेविता resorted to. Pred. to असन्मैवौ and कूलक्या ।

10. Voice—...पोत्या . मैव्या... क्वयथा इव वेवेतवा सत्या..... (भूयते) ।

11 Remark —For almost a similar idea compare “समुद्र-यन् भूतिमनाय्यं सङ्गमात् वरं विरोधोपि समं मद्वात्मभिः” Canto I sl 8.

56 *The ways of the wicked are inscrutable.*

अपवादादभीतस्य समस्य गुणदोषयोः ।

अमद्दृत्तेरहो हतं दुर्विभावं विधेरिव ॥ ५६ ॥

Prak —अहो असदृते हतं दुर्विभावं (O the ways and movements of the bad are inscrutable), Nothing inscrutable here—विधे इतिमिव दुर्विभावम् [Their movements are unfathomable like the movements of Providence], wherein lies their similarity? अपवादात् अभीतस्य (Both are indifferent to public opinion, Like providence, the bad go on with their will whether people approve or disapprove it), This is not all? गुणदोषयोः

समस्य (In their attack or in their favour both the bad and the Providence do not pay heed to men's badness or goodness. Providence works with reference to our successive births and not to temporary goodness or badness in our life Hence Providence is compared to the bad) 56.

Prose.—अहो ! अपवादात् अभीतस्य गुणदोषयो समस्य असद्वृत्ते. इत्त विधेः (इत्तम्) इव दुर्विभावम् ।

Eng.—Ho, the ways of the wicked, regardless of infamy and equal in merit and demerit are inscrutable like the ordains of Providence

Beng—হায় অপবাদেরে নির্ভীক এবং গুণে ও দোষে সমান, অসত্তের কেটোচরিত্র বিধির বিধানের আয় দুজের বটে ।

Expl—See Prak.

Mall,—ननु आदावेव तेषां इत्तमविश्राय कथं मे त्रीकता 'इत्याशङ्क्य किङ्कर्तुः', दुर्जनइत्तं दुर्विज्ञेयम् इत्याह अपवादादिति 1—'अपवादात्' जनाकीशान् 'अभीतस्य' अजुगुप्समानस्य इत्यर्थः । 'गुणदोषयो. समस्य' तुल्यबुद्धेः, नियहानुग्रहौ गुणदोषयोः अलग्नस्यत इत्यर्थः 2 ['विधौ' अपि एतत्, विशेषणं योजयाम्.] 'अहो असद्वृत्ते' गुणधारस्य घूर्त्तस्य 'इ' इत्त विधेः देवस्य 'इत्तमिव' 'दुर्विभाव' विभाषायतुमशक्यम्, किन्तु कार्यकसमधिगम्यम्. इत्यर्थः 3 [भवने ष्यन्तात् कृच्छां खल्प्रत्ययः 3] ॥ ५६ ॥

Notes on Malli

1 "Why have you contracted friendship without first ascertaining their ways"—anticipating this he says, the works of the wicked are inscrutable 2 The sense is, without paying heed to punishment and favours of demerit and merit. 3, The sense is, but can be known from results only, 4, In दुर्विभावम्, the affix is खल् denoting difficulty after ष्यन्त भू ।

Charcha

1, अपवादात्—अद + वद + घञ् भावे—अपवाद infamy, scandal. अस्यात् । "भोवार्थानां भयहेतुः" इत्यपादाने ५मौ ।

2, अभौतस्य—भी + क्त कर्त्तरि (चकर्म कत्वात्)—भीतः frightened. न भीतः, न घतत् । तस्य । Qual. both असदृशः and विधेः । Both seem to be regardless of infamy Their nature goes uniformly.

3 गुणदोषयोः—गुणसदोषस्य, इन्द्र । तयो । विषयाधिकरणे ऽनी । For a similar use of. “समः सिद्धासिद्धौ च” ।

4, असदृशः—इत् + क्तिन् भावे = इत्ति' deeds असतौ इतो अस्य, वद् । तस्य । शेषे ऽङी, related to इत्तम् । Adj used substantively.

5. अङ्गी—आश्रय्ये अव्ययम् । See canto I. sl. 23

6. इत्तम्—इत् + क्त नपु सके भावे = इत्तम् deed. Nom. to भवति understood.

7. दुर्विभावम्—दु खेन विभाव्यते ज्ञायते इति दुस् + वि + भू + णिच् + खल् कर्मणि = दुर्वि भावम् inscrutable. Pred. to इत्तम् ।

8. विधेः—विदधातीति वि + धा + क्ति कर्त्तरि = विधि' Providence, तस्य । Same case with असदृशः ' Providence is known by the final result only and not before, of, 'प्रतीयते चातुरिवेदित फले.' Canto I. This is due to पूर्वजन्यकर्म ।

9. Voice.—...इत्तेन...दुर्विभावेन भूयते ।

57 I cannot but remedy this condition'

ध्वंसेत हृदयं सद्यः परिभूतस्य मे परैः ।

यद्यमर्षः प्रतीकारं भुजालम्बं न लम्बयेत् ॥ ५७ ॥

Prak.—इदयं सद्यः ध्वंसेत (The heart instantly would have given way). Whose heart ?—परैः परिभूतस्य मे हृदयम् (I say my heart would have been destroyed ; for I am defeated by my enemies). It ought to have already been destroyed—यदि अमर्षः प्रतीकारं भुजालम्बं न लम्बयेत् (Yes, it would have been shattered, but my idea of revenge is ringing in my heart. And to fulfil this desire I am seeking power of remedy in my arms). 57.

Prose,—परैः परिभूतस्य मे हृदयं सद्यः असेत यदि अमर्षः प्रतीकारं भुजा-
लम्बं न लम्बयेत् ।

Eng.—My heart would have been shattered, overcome as I am by the enemy, had not revenge caused my heart to fall back on arms as remedy. 57.

Beng—अक्रकृर्क परिभूत आमार हृदय तत्कृणां क्षयस प्राप्त
हैत यदि वैरनिर्घातनवासना हृदयके प्रतीकाररूप भुजावलम्बन ना
पाँय्याहैत (अर्थां वैरनिर्घातन वासनाय आमार प्रतीकारेच्छा यदि ना
थाकित) । ५७ ।

Expl —See Prak.

Malli.—ननु एवंनामो कथं परिभूत जीवसि तवाह असेत इति—‘परैः’
शब्दमिः ‘परिभूतस्य मे हृदयं सद्यः असेत भ्रष्टयेत् इत्यर्थः । ‘अमर्षः’ कर्त्ता प्रतीकार’
प्रतिक्रियारूपं ‘भुजावलम्बं’ हस्तावलम्बनं ‘न लम्बयेत्’ न याचयेत् यदि हृदयेन इति
शेषः । सत्यं जीवामि प्रतिविधित्सया न तु निरुज्जतया इति भावः ॥ ५७ ॥

Notes on Malli.

1. “How you having such self-respect still live”—on this he says 2, The sense is, truly I live for remedy and not through shamelessness,

CHARCHA

1 असेत—अ स + लिङ (विधौ) इति । Should perish or would have perished, Nom. हृदयम् ।

2 सद्य—समाने अर्हान् भव इति समान + यम् = स + यम् = सद्य immediate. अव्यय । Qual असेत । In this sense of सद्य, of, “सद्यः-
कृत्तद्विरदरदनच्छेदगौरव्य” —Megha,

3 परिभूतस्य—परि + भू + क्त कर्मणि = परिभूत overpowered, chooked down तस्य । Qual, मे ।

4 परैः—पर here means enemy, तै । अगुक्ते कर्त्त रि श्या । “परो
द्राम्यश्चेत्तद्वपुः” इति हिनचन्द्रः । Its original meaning is ‘other than

self'; thence means it 'enemy', "परापरशब्दयो. उपचारात् शत्रुप्रति-
वादिनि च प्रयोग"—Manorama The base in this sense is a सर्व-
नाम, of, "तथा परिषां युधि च"—Raghu "लक्ष्मी अमुत्सुकयितासिद्धश्च
परिषाम्." sl 80, infra.

5. असर्षः—सर्षणम् इति सघ+घञ भावे=सर्षः tolerance, न सर्षः
न कृतम् । 'असर्षः' is 'ire', प्रयोजक कर्ता to लभयेत् ।

6. प्रतीकारम्.—प्रति+कृ+घञ भावे=प्रतिकार or प्रतीकार remedy,
तम् । Same case with भुजालम्बम् । Here प्रति optionally becomes
प्रती by the rule "उपसर्गस्य घञामनुष्ये बहुलम्" ।

7. भुजालम्बम्.—आ+लम्ब+घञभावे आलम्ब support, भुजे आलम्ब
support on arms, सुस्पृया । Or भुजस्य आलम्ब. support of arms,
इ तत् । तम् । Obj. of लभयेत् । I depended on arms (i, e, on
fight) to take revenge.

8. लभयेत्—लभ+णिच्+लिङ् (तिघौ)+यात् लभयेत्. should
cause to take, Nom, (प्रयोजककर्ता) असर्षः । Here लुम् is added
to the root लभ by the rule 'लभेय' । णिजन्त लभ has two kinds of
meanings (i) प्राप्त्युपसर्जना गति and (ii) गत्युपसर्जना प्राप्ति । Here it is
गत्युपसर्जना प्राप्ति in as much as attainment of attitude is impli-
ed. Thus the root being प्राप्तार्थे its अणि कर्ता (दृश्य) takes श्या, and
the rule "गतिबुद्धिप्रत्ययवसानार्थशब्दकर्माकर्मकाणामणि कर्ता सणौ" does
not apply, Thus without णिच् the sentence was हृदयं भुजालम्बं
लभेत, with णिच्—असर्षं हृदयेन भुजालम्बं लभयेत् । Also see canto I, sl,
15 In this sense of णिजन्त 'लभ', of, "सितं सितित्वा सुरतां सुनेऽपुर्विंसा
रिभिः सौधनिवाय लभयन्" Sisū, I, Malli's, "यादयेत्" here should
better be replaced by प्रापयेत् ।

9. Voice...हृदये न...लभयेत्.. असर्षेण प्रतीकार' भुजालम्बं लभयेत्... ।

58. I am ashamed of this state of ours

अवधृयारिभिर्नीता हरिणोस्तुल्यवृत्तिताम् ।

अन्योऽन्यस्यापि जिह्नीमः किं पुनः सहवासिनाम् ॥५८॥

Prak,—अरिभिः वयम् हरिषेः तुल्यवृत्तितो नोताः (The enemy has made us equal with the deer. For like the deer we roam from forest to forest and our live' hood consequently is like them). Could you not confront your enemy,—अवधूय नोता. (They have defeated us at dice and we are now thus circumstanced), What is your position now?—इय अन्यान्यस्य अपि जिज्ञोम. (We are ashamed of one another even). Is that all?—सहवासिनाम् किं पुन (That is not all, we are abashed of our colleagues also. We can not look any one up to the face, such miserable is our state). 53,

Prose.—अरिभिः अवधूय हरिषेः तुल्यवृत्तिताम्, नोताः वय अन्यान्यस्यापि जिज्ञोमः. सहवासिनाम् पुनः किम् ।

Eng,—Defeated by the enemy and having attained the status of the deer we thus are ashamed of one another what to speak of the fellow-men ? 53.

Beng—अद्विकर्तृक पराजित एव ह्रिषेण सहित तुल्यजावनत प्रांशु इहेया आस्र। परस्पर लज्जित आछि, सहवादिन निकट ये लज्जित आछि ताहा आर बलिना कि बलिते इहेवे ।

Expl.—See Prak

Malli.—ननु तथैव क' अयमभिमानः, तदाह अवधूयति—'अरिभिः अवधूय' परिभूय 'हरिषेः' स्रगेः 'तुल्यवृत्तिताम्' तुल्यजीवनत्वं वन्याहारतामित्यर्थः । 'नोताः' प्राविता वय पञ्चापि इति शेष, 'अन्यान्यस्यापि जिज्ञोमः', लज्जामहे 'सहवासिना' सहचारिणा 'किं पुनः' प्रागेव जिज्ञोमः इति किमु वक्तव्यमित्यर्थः. [क्रियायोगे सम्बन्धसामान्ये षष्ठो] । अत्र वयं पञ्चापि तुल्यभिमाना एव, इदं तु मदकसाध्यं कर्म इति मुनिशासनात् मया अनुष्ठायते इति भावः ॥ ५८ ॥

Notes on Malli.

1. The sense is, we five are equally sensitive, but this deed can be done by me alone, so it is being done by me at the instance of the sage (Vyasa), See ante and Canto III.

1. अवधूय—अव+धूज+ल्यप्, having overpowered.

2. अरिभिः—अरि enemy, तैः। अनुक्ते कर्तरि श्या।

3. नीताः—नी+क् कर्मणि=नीताः driven. Qual, वयम्।

4. हरिणैः—तुल्यशब्दयोगे श्या by this rule “तुल्यार्थे,—” ante, Here हरिणै and तुल्य are connected, still तुल्य enter into समास in तुल्य-वृत्तता। This is allowed by the dictum “सपेचत्वेऽपि गमकत्वात्, समास”। Comp “विनयात्, अपेतपुङ्गवः” in स्वप्रशंसवदत्तम्।

5. तुल्य &c.—वृत् + क्तिन् कारणे = वृत्ति. livelihood, तुल्या वृत्ति एषाम्, वङ्—। तस्य भाव इतितुल्यवृत्ति + तल् = तुल्यवृत्तता। ताम्। Obj, of नीताः।

6. अन्योन्यस्य—अन्यस्य अन्यस्य has अन्यस्य repeated owing to the varttika “कर्मव्यतिहारि सर्वनाम्नोद्देशे वाच्ये समासवच्च बहुलम्”। Then comes the varttika “अन्यपरयोर्नसमासवत्”। Thus we get अन्यस्य अन्यस्य, then षष्ठी in the first अन्यस्य becomes स् by the varttika “असमास वदभावे पूर्वपदस्यस्यसुप सुवन्तव्य”। Lastly by सन्धि we get अन्योन्यस्य। Here स्, is not dropped. This is an irregularity suggested by the word बहुलम् (बहुवचनत्वात् पूर्वपदस्याया विभक्तनेलुक्)। पूर्वो would have been the proper विभक्ति here by the varttika “जुगुप्साविराम-प्रमादार्थानामुपसंख्यानम्”। But षष्ठी here is स्वस्य सामान्ये cf, “कर्मादौ नामापि स्वस्यसामान्यविषयश्चा षष्ठीएव”—Bhattoji.

7. जिज्ञोमः—ज्ज्ञो (ज्ञादि) + लट् मष्। Nom वयम्। [जिज्ञेति, जिज्ञःय, ज्ज्ञेति, अज्ज्ञेति]। ज्ज्ञो + क् gives both ज्ज्ञौ as in “ज्ज्ञोतमिव नभसिचोतमक्षी” Kirat XII sl. 13. and ज्ज्ञेण as in “ज्ज्ञेणा च दृष्टा च वभाण भैमो”—Naishadha.

8. किम्—An अव्यय by intonation (भक्तिविशेष) means किं वक्तव्यम्।

9. सहवासिनाम्—सह एकत्र वसन्ति इति सह + वस + शिनि कर्तरि सधु-कारिण सहवासिनः colleagues, तेषाम्। स्वस्यसामान्ये षष्ठी as in अन्योन्यस्य।

10. Voice—नीतेः अजाभिः...ज्जीयते...।

59, *The dis-spirited are like grass.*

शक्तिवैकल्यनम्रस्य निःसार चाक्षुषीयसः ।

जन्मिनो मानहीनस्य दृणस्य च समा गतिः ॥ ५६ ॥

Park—जन्मिन. दृणस्य च समा गतिः (A man is equal to a grass).
How is that possible?—मानहीनस्य जन्मिन. (I say a man having no self respect is as good as a grass) Still a man is very powerful—शक्तिवैकल्यनम्रस्य जन्मिनः (Think of a man humbled down for want of strength. Is he not equal to a grass?) What about his qualities?—नि सारत्वात् क्षुषीयस. (The man having no stamina is devoid of gravity &c. Then he is equal to a hollow grass, In fact self respect is the root which makes a man of us). 53.

Prose,—शक्तिवैकल्यनम्रस्य नि.सारत्वात् क्षुषीयस मानहीनस्य जन्मिनः दृणस्य च समा गतिः ।

Eng.—The state of a man, humbled down through disability of strength, incapacitated for want of inner essence and devoid of self-respect is equal to a grass, 59.

•Beng—नार्थविरहत्वे नम्र, असुःसार शृङ्खलार जगु गौरवविहीन एतत् अङ्गमानहीन व्यक्तिर अवस्था तृणैर तुल्य इहेवा थाके ।

Expl. — See Prak

Mall.—ननु तद्धि दु खैकनिदानमन्तःशतुः मान एव त्यजताम् इति आशङ्क्य तत्पत्न्ये दोषमाह 1, शक्ति इति—‘शक्तिवैकल्यनम्रस्य’ शक्तिवैकल्येन उत्साहादिशक्तिवैधुष्येण अवष्टम्भसामर्थ्यविरहेन च नम्रस्य प्रह्वीभूतस्य विधेयभूतस्य च ‘निःसारत्वात्’ दुर्बलत्वात् स्थिराशरहितत्वात् च । [“सारोपली स्थिराशि च” इत्यमरः२] क्षुषीयसः गौरवहीनस्य नोरसस्य च इत्यर्थः ‘मानहीनस्य जन्मिनः’ जन्तोः [श्रीछादित्वात् इतिः] ‘दृणस्य च गतिः’ अवस्था ‘समा’ इति । मानहीनस्य दृणादपि मित्रदृष्टत्वात् न त्याज्यः

मान इति भावः (उच्चावहारः अयं, तदनुप्रायिता इत्यनुपमा इति अनेकार्थदोषिकाः इति व्यञ्जते (१ उपमा वा व्यञ्जते इति अनेकार्थदोषिकाः) ॥ ५८ ॥

Notes on Malli.

1. Apprehending the saying 'then give up self respect the root of sorrow', he enumerates the faults in abandoning it, 2. Amara says, सार means strength and inner essence. 3. According to अनेकार्थदोषिका the figure here is श्लेष and the उपमा enlivened by it, is suggested. (N. B.—Here Malli's reading seems defective We have corrected it).

CHARCHA

1. शक्ति &c. — विगता कला अस्य इति विकलः disabled, बहु— । तस्य भाव इति विकल + अञ्जु = विकल्यम् । नमः humbled down, शक्तिः वैकल्यम्, इतत्— । तेन नमः, इतत् । तस्य ; Qual. जन्मिनः and दृष्यः । In the case of जन्मिनः शक्ति comes to mean enterprise &c which follows from strength, and in the case of दृष्य, 'शक्ति' means power of resistance. By the rule "पूरणगुणसुद्धितार्थसद्व्ययतव्यसमानाधिकरणेन," षष्ठी cannot be compounded with पूरणार्थे गुणार्थे दृष्यार्थे, शब्दशान्कन अव्यय, तस्यान्त and समानाधिकरण words, वैकल्य is गुणार्थे, how then do we get the compound शक्तिवैकल्य ? This prohibition has exceptions, because Panini himself used the compound संज्ञाप्रमाणात् in the rule "तदश्वि स ज्ञाप्रमाणात्" । शक्तिवैकल्य is such an exception. See also अर्थगौरवम् in our canto II.

2. निःसारत्वात्—सार is essence. निर्गतः सारः अस्य बहु । तस्य भावः इति निःसार + त्व । तस्यात् । "विभाषा गुणोऽस्त्रिशम्" इति इती ५मी ।

3. लघ्वीयसः—अतिशयेन लघुः इति लघ + ईयसुन् लघ्वीयस् not grave (जन्मिपत्ने), 'light' being hollow (दृष्य पत्ने) । तस्य । Qual जन्मिनः and दृष्यः ।

4. जन्मिनः—शेषे इती related to गतिः । Deriv sl. 13.

5. मानह्वीयसः—मानेन ह्वीयः इतत् । तस्य । Qual. जन्मिनः ।

6. गतिः—गम + क्तिन् भ.वे = गति state, condition, “गति. अवस्था”
—Mall, Now, to भवति understood, cf. “अस्तिभवंत्वौपर अप्रयुज्य-
मानोऽप्यस्ति”—Bhashya,

7 Voice—.. गत्या समया भूयते ।

8. Remark —One must have self-respect (मान), with-
out it a man is at ease even insulted and hence he is no
better than grass or dust, cf. “स्वस्यादपमानेऽपि दर्दिनकृहर रज”
—Sisu.

60 *Higness is to be sticked to*

अलङ्घ्यं तत्तदुद्दीच्य यद्यदुच्चैर्मीहीभृताम् ।

प्रियता ज्ञायसीं मा गान्महता केन तुङ्गता ॥ ६० ॥

Prak,—तुङ्गता केन (हेतुना) ज्ञायसीं प्रियतां मा गान् (Highness should
be favourably entertained). Whose highness do you say ?—
महतां तुङ्गता (I mean the highness of the high-souled should
be highly appreciated and loved), Why do you say so ?—
तत्तत् अलङ्घ्यम् उद्दीच्य (I say this, seeing all those as insurmounta-
ble), Which are insurmountable ?—महीभृतां यद्यद्य उच्चैर् तत् तत्
अलङ्घ्यम् उद्दीच्य (Seeing that all that are high in mountains are
insurmountable, why should not highness in men be appre-
ciated ?). 60

Prose —महीभृतां यद्यद्य उच्चैर् तत् तत् अलङ्घ्यम् उद्दीच्य महतां तुङ्गता
(मानोन्नत्य) ज्ञायसीं प्रियतां केन (हेतुना) मा गान् ।

Eng —All that are high in mountains are insurmounta-
ble—seeing this, why should not the highness in the great
attain greater favouritism

Beng—পৰ্ব্বতের বা বা উচ্চ, তা তা অলঙ্ঘ্য বিবেচনা করিয়া,
যহাআগণের মানোন্নত্য কেন নিরতিশয় প্রিয়তা প্রাপ্ত হইবে না ।

Expl —People respect the mountain for its insurmount-

able loftiness, similarly the great are worshipped and dreaded for their high strong mindedness. Here we may well remember Maṅha's saying—“तद्बलमितरा नाद्रौ नेदं सिन्ध्यावगाधता ।

अल घनीयताहेतुरुभयं तन्मनस्विनि ॥”

(Also see sl. 63.—infra)

Malli,—मानव्यागे दोषमुक्त्वा तत्सद्धानि षड्भिः गुणमाह अल घ्यमिति—महो-
दता पर्येताना सस्वस्मि 'यत् यत्' शब्दादिकम् 'उच्चै' उन्नत 'तत् तत् अलघ्यम् उदोच्चा'
उत्तमेच्छा तर्कयत्वा इति भावन्, महता महत्त्वना 'तद्बला' मानोन्नत्यं 'जगद्युग्मां
प्रियता' प्रियत्व 'केन' हेतुना 'सा गात' केनापि प्रियत्व गच्छत्येव इत्यर्थे [आशिपि
“माड लुड्” । अटोऽपवादः । देवादनिष्कतोऽपि इच्छामुत्पादयति एव औपववत्
अग्निन् अथै अशामनार्थमाशी प्रयोग । उदोच्चा इति अभिमानकटं कल्पनिर्देश,
क्वचित् प्रयोगदर्शनात् सोढव्य ॥ केचित् 'उदोच्चा' इति पठन्ति । तत्र 'यत् यत्
उच्चै' तत् तत् अलघुमुदोच्चा' अवलोकनीयम् न च उन्न घनीयम् इति । अतः
महतामत्यादि योजयन्ति] ॥ ६० ॥

Notes on Malli,

1 By the rule “माडलुड्” in गात् there is लुड् in the sense of आशिम् । Then अट् is prohibited by the rule “न माडयोगे” (ante) The benediction is here applied to wish that in this matter it generates desire like medicine even of one having accidentally no such attitude In उदोच्चा and गात् there is no समानकटं कता, but it is to be tolerated through several such instances (in भाषा),

CHARCHA

1. अलघ्यम्—लघु + अलघ्य कर्मणि = लघ्य surmountable. न तथा ।
अलघ्यम् नञ् तत् । Pred. to तत् तत् ।

2. तत् तत्—वोपसारां द्विकृत् । यत् यत् are its correlatives, of.
यत्तदोः नित्यसम्बन्ध । Obj. of उदोत्त्य ।

3. उद्वीच्य—उद्+वि+ङित+ल्यप्, having seen, i. e., considered
 4. यत् यत्—Nom to भवति understood. तौपमायां द्विकृति ।
 5. उच्चैः—An अव्यय meaning 'high', Prod to यत् यत् । अव्यय-
 त्वात् सुष्-लोप ।

6. महोच्चताम्—महो (alt), उच्च विभक्तं वारयति औन्नत्यात् इति महो+
 च्+क्लिप् कर्तरि = महोच्चत् तयाप । शक्ति उच्च related to यत्.
 All that are high in mountains, or hills, park etc, are un-
 passable, so is highness of height in it, महोच्चत् तामो
 means 'Kā' (Gardening, 10-20-33-34-35-36-37-38-39-40-41-42)

7. प्रियताम्—प्रियस्य भाव इति प्रिय+ताम् भाव=प्रियता favouritism,
 ताम् । Obj of गत् ।

8. ज्यायमाप—ज्यायमानो अतिगमन इति गत ५+इत्यनु ज्यायाम् ।
 ततः स्त्रियाम् डोप इति ज्यायमापः ताम् । Adj. Case प्रियताम् ।

9. गत—इ+लुङ् । Here गत्, is आशिषि । साङ्श्रीगत, अडागम
 निषेध । See Malli Conj, ante

10. केन—हेतो हतोया ।

11. तुङ्गता—तुङ्ग is lofty, तस्य भाव इति तुङ्ग+तल्=तुङ्गता loftiness,
 highness, Nom, to गत् ।

12. Voice—येन येन...भूयते तुङ्गतया जग्रायमो प्रियता अगाधि .. ।

13. Remark—In उद्वीच्य and गत्, we have two different
 nominatives. But this is not allowable by the rule "समान-
 कृत् कयो प्रवेकाल" । However to support such instances we can
 make स्थित &c, as understood, Thus उद्वीच्य स्थितानां महता तुङ्गता
 मा गत्, &c. Also see Remarks under sl 23

61. A spirited man only, is a man,

तावदाश्रयते लक्ष्म्या तावदस्य स्थिरं यशः ।

पुरुषस्तावदेवासी यावन्मानान्न हीयते ॥ ६१ ॥

Prak.—तावत् लज्जा आशीयते (*Fortune favours him up to that time*) 'Up to what time'—do you mean?—यावत् मानात्, न हीयते (So long as a man is not deprived of his self respect, he is in affluent circumstances), Anything more?—तावत्, अस्य यश्च स्थिरम् (भवति) (Then his fame also attains permanency), Is this all?—तावत्, एव असौ पुरुष (He is up to that time a man in the proper sense of the term. In fact, self-respect constitutes the manliness of man) 61.

Prose.—यावत् असौ मानात् न हीयते, तावत् लज्जा आशीयते, तावत् अस्य यश्च स्थिरम् (भवति) तावत्, असौ पुरुष एव । पुरुषपदवाच्य एव ।

Eng —So long as man does not lose his self-respect, till then fortune favours him, his fame becomes permanent and he is a man so to say (in the proper sense of the term)

Beng—यत्काले पर्याप्त मानस्य अस्मिन् इति लक्षणे न तत्र तत्काले पर्याप्त लक्षणे तावत्काले आश्रय कर्तव्ये, तत्काले तत्र यश्च स्थिर इत्येव एव तत्काले से पुरुष बलिष्ठा गण्य इत्येव ।

Expl.—See *Prak.*

Mall.—तावदिति—किञ्च 'तावत्' एव 'असौ लज्जा आशीयते, तावत्, अस्य' पुंसः 'यश्च स्थिरम् । 'तावत्, एव असौ पुरुषः' पुरुषत्वेन गण्यते इत्यर्थः । 'यावत्, मानात्, अभिमानात्, न हीयते' न अस्मिन् । मानहीनस्य न किञ्चित्, यश्च स्थिर इत्यर्थः ॥ ६१ ॥

Notes on Mall.

1, The sense is, no good follows of one having no self-respect,

CHAROCHA

1. यावत् तावत्—There are correlative terms—meaning 'so long as' and 'till then' respectively, तत् परिमाणस्य इति तद् + चतुप् (परिमाणे) = तावत् (till then), Adv, Qual. आशीयते &c,

Similarly we get यावत्—Adv Qual. हीयते । 'यावत् तावच्च साकल्येवधौ मानेऽवधारणे' इत्यमर ।

2, आश्रीयते—आ + श्रि + लट् ते ऋ णि । Agree with the लृक्तकर्म 'असौ' understood. [अश्रयति—ते, शिशय शिशये, अश्रयति ते]।

3 लज्जा—लक्षयति पुरुष नीनिमन्तमिति लज् + णिच् + ई (औणादि), = लज्जा (with सुट्, added by the rule "लनेर्मुट्, च") । The base is declined like नदी except 1st singular where the form is लज्जी । तथा । अनुक्त कर्त्तरि ३या । अनुक्तकर्त्ता of आश्रीयत ।

4. यश —अश्रीति व्याप्नोति इति अश + अमुन् = यशम्, fame. Nom to भवति under-tood,

5 पुरुष —पुरुष is here man having manliness (पुरुषत्व), Pred to असौ ।

6. मानात्—मन + घञ् भावे = मान self-respect तस्मात्, अपादाने पूसो by the rule "भ्रुवमपायेऽपादानम्" ।

7 हीयते—ह्रा (ल्यगि) + लट्, ते कर्मकर्त्तरि । Nom असौ । [जहति, लोटङि ङङिङि &c, See ante). ह्रा is सकर्मक, and its कर्त्तृत्व (in 'मान') is ignored here and अपादानत्व in मानात् is then established, this is in the line of Panini's rule "अपादाने चाहोयर्हो"—(तर् in अपादान is added but not in connection with ह्रा and र्हृ) । By 'होय' is meant ह्रा—of "हीयते इति विकारनिर्देशे जहति प्रतिपत्तार्थे"—Kasika, Thus for—मान त जहति we get मानात् स हीयते in कर्मकर्त्तृ-वाच्ये to denote सौकर्ये (easy performance) in मानहानि ।

8. Voic, लज्जो अमुमाश्रयति, यशसा च्चिरैष भुयते •अमुना पुरुषेण भुयते •अमुना हीयते ।

62, He is a man who surpasses all

स पुमानर्थवज्जन्मा यस्य नाम्नि पुरःस्थितं ।

नान्यामङ्गलिमभ्येति सङ्ख्यायामुद्यताङ्गलिः ॥ ६२ ॥

Prak —स पुमान् अथवज्जन्मा (That man's life is worth living) Whose life do you mean ?— यस्य नाम्नि पुर स्थिते अङ्गलि नान्यामस्यति (I mean that man whose name being written or uttered

our finger does not approach another finger). I can not follow you?—सङ्ग्राह्यम् उच्यते अङ्गुलिः अन्याम् अङ्गुलिं न अभ्यति (When we count worthy men we count them on fingers; In counting we make the thumb go to the several joints of the other fingers for accurate reckoning, Now, if the name of the worthiest is uttered then in counting, our thumb will not approach another finger, for we find no one to equal him. Hence it is that such man's life is worth living.) 62.

Prose,—सः पुमान् अर्थवज्जन्मा यस्य नास्ति पुरः स्थिते सङ्ग्राह्यम् उच्यते अङ्गुलिः अन्याम् अङ्गुलिं न अभ्यति ।

Eng.—That man deserves living whose name being placed in front, our raised finger (i e, the thumb) does not approach another finger in counting (name of worthy personages) 62

Beng—সেই পুরুষই সার্থকজ্ঞা, যাঁর নাম সন্মুখে স্থাপিত হইলে, যোগ্যপুরুষগণের নাম গণনা সম্বন্ধে আঁমাদের উত্তত বুদ্ধ অঙ্গুলি অন্য (কনিষ্ঠাদি) অঙ্গুলিতে যায় না ।

Expl.—By the side of the worthiest personage we can not find anyone to equal him, hence it is said that in counting others to equal him our thumb does not approach towards the little finger &c 62

Malli.—स इति—‘स पुमान् अर्थवज्जन्मा सार्थकजनमा ‘यस्य’ पुंस ‘नास्ति पुरः अथे ‘स्थिते’ सति, ‘स ल्याया’ पुरुषगणनाप्रस्तावे ‘उच्यते’ गुणमधिकृत्य उन्नमिता ‘अङ्गुलिः, अन्या’ द्विनोयाम् ‘अङ्गुलिम्’ उच्यताम् इति १ ष, न अभ्यति’ न प्राप्नोति, अद्विनोयत्वात्, अस्य इत्यर्थः । एतत् मानवहितस्य न सम्भवति इति भावः ॥

Notes on Malli

1 The sense is, this is not possible in the case of one devoid of self-respect.

CHARCHA

1. अर्थवज्जन्मा—जन+मनिन् (चौणादि)—जन्मन् birth, अर्थ 18 प्रयोजन । स अस्ति अस्य इति अर्थ+वतुप्=अर्थवत् 1, e साधेक, deserving. अर्थवत् जन्म अस्य, बहु—। Pred. to पुमान् । Man's manliness makes his life worthy of name.

2. यस्य—Refers to पुमान् । “उत्तरवाक्यगतत्वेन उपादानात् तच्छब्दोपादनं नापेक्षते” । शेषे ६ष्टौ, related to नास्मि ।

3. नास्मि—भावे ७मौ, by the rule “यस्य च भावेन भावलक्षणम्” ।

4. पुर—पूर्वस्मिन् देशे इति पुवं+ङि (७मौ)+असि स्वार्थे=पुर' in front. अव्यय, अस्मि ७मौ । आधार of the क्रिया in स्थिते ।

5. स्थिते—स्था+क्त कर्त्तरि=स्थित placed. तस्मिन् । Pred to नास्मि ।

6. अभ्यति—अभि+इ+लट ति । Approaches. Nom. अङ्गुलिः । Conj. ante,

7. सख्यायाम्—सम+ख्या+अङ्भावे स्त्रियाम्=संख्या counting तस्याम् । विषयाधिकरणे ७मौ । In the matter of counting worthy men.

[Acc. to न्यास, we cannot have ख्या preceded by सम, comp. “सपूर्वस्य ख्याते प्रयोगो न” । It may be from चच् ।]

8. उद्यता—उद+यम+क्त कर्त्तरि स्त्रियाम्=उद्यता uplifted, raised. Qual अङ्गुलिः । In counting one finger especially the thumb is first naturally raised and is then put on another finger, See Prak also.

9. Voice तेन पुसा... जन्मना भूयत. ....उद्यतया अङ्गुल्या...अन्या अङ्गुलिः अभौयते... ।

63. *The great are insurmountable.*

दुरासदवनज्यायान् गम्यस्तुङ्गोऽपि भूधरः ।

न जहाति महौजस्कं मानप्राशुमलडधयता ॥ ६३ ॥

Prak.—भूधर तुंग अपि गम्य (A mountain is passable though very lofty) If it is full of jungles too—दुरासदवनज्यायान् भूधरः

(However crowded it may be with terrible forests, still it is surmountable) Nothing is then impassable in the world, I think a high-souled is also such—अलघ्यता महोज्ज्वलं मानप्राग् न जहाति (Never, a valourously high-souled cannot be fathomed, he is always a source of menace to all and is completely unconquerable, hence insurmountable too. Thus a high-souled excels a lofty mountain) 63

Prose,—दुरासदवनजग्रायान् तु ग अपि भूधरः गम्य' (भवति) । अलघ्यता महोज्ज्वलं मानप्राग् न जहाति ।

Eng —A mountain, rich in impassable wilds and lofty even can be surmounted, but insurmountability does not forsake a valourous high souled (one).

Beng—दुर्गम अरण्यसमृद्ध एव उच्च हृद्देशे, पर्वत लज्ज्य वटे ; किञ्च श्रेतापसुक्त एव मनोन्नत पुरुषके अलज्ज्यता त्याग करे न । से अलज्ज्य ।

Expl.—See Prak. & Expl. also under sl. 60.

Mall.—दुरासदेति । 'दुरासदवनजग्रायान्' दुरासदे वनैः जग्रायान् प्रहङ्गः तथापि तु ग अपि भूधरः गम्य, गन्तुं शक्य एव, प्रसिद्ध चैतत् इति भावः । 'महोज्ज्वलं प्रतापसम्पन्नं 'मानप्राग्' मानोन्नतं पुरुषमिति शेषः । 'अलघ्यता न जहाति' न कदाचित् मानौ लघ्यितुं शक्यते इत्यर्थः । गिरी अपि गरीयान् मानाधिक इति भावः (अत्र उपमानात् भूधरात् उपमयस्य मानस्य धर्मान्तरसाम्ये अपि अलघ्यत्वेन आधिक्यकथनात् व्यतिरेकालङ्कार 1) ॥ ६३ ॥

Notes on Mall.

1 The figure here is व्यतिरेक for the excess in point of अलघ्यता of the उपमेय 'मानिन्' is spoken of in spite of its similarity in other respects with the उपमान—'भूधर' ।

CHARCHA

1. दुरासद &c —Deriv sl. 23. 'सद unapproachable. व्यायान् rich (here). दुरासदानि वनानि, कर्मधा—। ते' व्यायान्, इतत्—। Qual. भूधरः ।

2, गम्य —गम + यत् कर्मणि = गम्य' here surmountable Pred to भूधर ।

3. अपि—Implies गर्हा (disregard) भूधर, is गम्य, disregarding (गर्हा) its तुङ्गत्व । It can also be taken as ममुच्चय । Thus जग्रायान् अपि तं ग. भूधर' &c "गर्हासमुच्चयश्चाप्रशंसभावनास्वपि" इत्यमर ।

4, भूधर.—धरतीति धर' (पषाद्यच्च) 1,0, घृ + ञच्, कर्त्तरि = धर holder. भू earth, तस्य. धर इष्टोत् । For gram. See अन्व. धर sl 12. Nom to भवति understood

5. जहाति—हा + षट् ति forsakes, abandons. Nom, अलघ्यता । Conj. ante.

6. महौजस्कम्—भोजस, valour महत्, भोज' अस्य, बहु— । महतो आत्, समासान्त' कप् च । The rule for कप् is "शेषादिभाषा" (ante) तम् । Qual. मानप्रायम् । comp. "महता हि चित्तमविभाव्यवभवम्" ।

7, मान &c.—प्रकृष्ट' अशु दौषि अस्य इति प्राय high (उन्नत), बहु by the varbhika "प्रादिभ्यो घातुजस्य बहुव्रीहि. वा चोत्तरपदलोपो वक्तव्य" (ante), मानेन प्राय, सुपसुपा ' तम् । Adj, used substantively. Obj. of जहाति ।

8, अलघ्यता—Deriv See sl 60 under अलघ्यम् । तस्य भाव इति अलघ्य + तल्. । Nom. to जहाति ।

9 VOICES — जग्रायसा तु गेन भूधरेण गम्येन भूयते. ...अल घतयः ... महौजस्क मानप्राय ह्योयते ।

10. Remark,—This sloka may be well compared to the sloka of Magha quoted under sl. 70 (under Expl)

64. *They make their race famous,*

गुरुन् कुर्वन्ति ते वंश्यान् अन्वर्था तैर्वसुम्बरा ।

येषां यथासि शुभाणि ऋ पयन्तीन्दुमण्डलम् ॥ ८४ ॥

Prak.—ते व श्यान् गुरुन् कुर्वन्ति (They make the family members famous) . But what the world gain by them ?—तैः वसुम्बरा अन्वर्था (The word वसुम्बरा as applied to the world is true to the meaning when such men reside in her). Which men do you mean ? येषां यथासि इन्दुमण्डलम् ऋ पयन्ति (I mean those men whose fame outrun the moon's white orb even) . Then their fame is also white—शुभाणि यथासि (Yes, their pure and hence white fame surpasses the moon's orb even) 64.

Prose.—येषां शुभाणि यथासि इन्दुमण्डलम् ऋपयन्ति, ते वश्यान् गुरुन् कुर्वन्ति तैः वसुम्बरा अन्वर्था (भवति) ।

Eng.—They whose white (1, ०, chaste) fame puts the moon's orb to shame, make the family members high, and the earth is significant with them 64

Beng.—याहादेर शुभबश इन्दुबिन्दके नब्जित करे, उाहावा वंशह् णोकदेर उन्नत करे एवं ताहादेर कर्तृक पृथिवीर 'वसुम्बरा' नाम नार्थक हय ।

Expl—See *Prak.*

Mall.—गुरुर्नति—'त' नराः व श्यान् अन्वयभवान् 'गुरुन् कुर्वन्ति' प्रथमन्ति । स्वनाम्ना व्यपदेशयन्ति रघुदिलीपादिवत् इत्यर्थ 1 । 'तैः नरैः वसुम्भि धनानि धरति (? धारयति) इति वसुम्बरा ["संश्रया मृतृ नञि—" इत्यादिना खच, प्रत्यये "खचि ऋभ" इति ऋत्वात् सुमागमश्च 2] 'अन्वर्था अजुगतार्था, तेषां वसुभूतानाम् धारणात्, इति भाव 3 । 'येषां शुभाण्ये यथासि इन्दुमण्डलं ऋपयन्ति' लज्जयन्ति' यथासि निष्कलङ्कत्वात् इति भाव । ईदृश द्वि यथ मानमहत् एव सम्भवति इति तात्पर्यार्थ । [क्रोधातो' य्यन्तात्, लट्, । "वर्त्ति ऋो—" इत्यादिना पुगागमः । अत्र ऋपयस्य सादृश्यपर्यं- वसनात्, उपमासङ्कार. 4] ॥ ६४ ॥

Notes on Malli.

1. The sense is, like Raghu and Dilipa (they) mark the race by their own names, 2. खच् in वसुन्धरा comes by the rule 'सञ्जाया भृत्-' (char), then चारि has the उपधा shortened when खच् follows in णिच् by the rule "खचि ऋस्." Then the augment सुत् comes by the rule "अर्द्धवद-" (ante), [N. B—Here Malli's धरति should become धारयति, for the rule 'सञ्जायाम् भृत्'—adds खच् after धारि and not after धृ]। 3, The sense is, for having sustained them that are equal to wealth (वसुभूत) 4, In ऋपयन्ति we have लट् after ऋी + णिच् । In णिच् पुक् comes in by the rule "वर्त्तं ऋी-" (char), Here the figure is उपमा, for similarity follows from ऋपय ।

CHARCHA

- 1 गुरुन्—गुरु heavy. 'herz', 'famous', तान् । Pred. to वक्ष्यान् ।
- 2, कुर्वन्ति—कृ + लट्, अन्ति । Nom. ते । [करोति—कुरुते, करिष्यति-
ते, अकार्षीत् अकृत] ।
3. वक्ष्यान्—व श race, तस भव इति वश + यत् = वंश्य those that are born in the race, तान् । Obj. of कुर्वन्ति ।

4. अन्वर्था—अनुगा अर्थमिति, or अनुगत अर्थ यया इति अन्वर्था (true to the meaning), प्रादितत्, or बहुव्रीहि by the vaittika "प्रादिभ्यो—" (ant.) Such men are jewels, and earth is वसुन्धरा for having contained them See Malli 'तेषां वसुभूतानां धारणात्" । Qual वसुन्धरा । In this sense of अन्वर्थ, cf "अन्वर्थो राजा प्रकृतिरञ्जनात्"—Raghu

5 ते —करण श्या ।

6, वसु &c.—वसून् धारयतीति वसु + धृ + णिच् + खच् कर्त्तरि स्त्रियाम् = वसुन्धरा a name of 'Earth' As the word implies सञ्जा, so खच् comes by the rule 'सञ्जायाम् भृत् हजिधारिसहितपदम्" Also See Notes on Malli, Nom to भवति understood.

7. शुभाणि यशानि—Pure fame is compared by poets to white luminous substances of, “मिता वमलः खलु कौत्सि मौक्तिका” Naishada, also see “तनोति शुभ गुणममदा यशः.” Kirata canto I,

8. क्रेपयन्—क्रे + णिच् + लट्, अन्ति put to shame, Nom यशानि । In णिच्, क्रे becomes क्रेप with पुग् added by the rule “अर्णङ्क्री-बीरौ क्रीथीच्छाय्याता पुक् षौ” the roots कृ, क्रे वो &c. and आकारान्त roots take पुक्, when णिच् follows, Then by गुण etc we get क्रेप णिच् ति = क्रेपयति etc,

9 इन्दु &c — मण्डल lit, circle, here the moon's orb सन्ति जलोच्छ्वासेन भुवन किन्न करोति इति उन्द + उ कर्त्तरि (औणादिक) = इन्दु moon, इन्दो मण्डलम्, इतत् । तत् । Obj. of क्रेपयन्ति । Moon though white and bright still she has a stain in her, but pure fame is unstained hence its greater whiteness. see Malli “यशस निष्कलङ्कत्वात्” ।

10. Voice — शुभैः यशोभिः...क्रेप्यते...ते' वंश्या गुरव क्रियन्ते वसुधैरया अन्वर्थया भूयते ।

65, *They are great who take revenge on enemies*

उदाहरणमाशीःषु प्रथमे ते मनस्विनाम् ।

शुक्लेशनिरिवामघो^० यैररातिषु पात्यते ॥ ६५ ॥

Prak.—ते आशो ष उदाहरणम् र वन्ति (Men should be so and so (great)—this is the general wish (आशो), and in counting such great men these only are cited as instances) Who are cited as examples ?—मनस्विनां प्रथमे ते (I mean those men who are foremost among the self-respected ones), How they head the list of the self-respected ones ?—यै अरातिषु अमर्षं पात्यते (They direct their anger and energy on the enemy to keep up their prestige The enemy can not but hold them in awe. Thus they rise through self-respect). Anyparallel ?—शुक्ले अशनिः इव (As thunderbolt on a dry tree destroys it,

so their ire forced on an enemy completely vanquishes him. Hence they rise high indeed) 65

Prose.—यै गृष्के अग्नि इव अरातिषु अमर्षं पात्यते, मनस्विनां प्रथमे ते आशौ षु (पुरुषाणां योग्यताकामनासु) उदाहरणम् (भवन्ति) ।

Eng—Those who let their ire fall on enemies like thunderbolt on dry (tree &c) are cited as examples of the benediction (that men should be so and so great), foremost as they are among the self respected 65,

Beng—যাহারা গুষ্ক দ্রব্যে অগ্নিপাতেব ত্রায় শত্রুর উপর ক্রোধ নিক্ষেপ করেন, মনস্বিগণের মধ্যে শ্রেষ্ঠ তাহারা, “মানুষ এই প্রকার হউক” এই আশীর্বাদেব উদাহরণ হইয়া থাকেন ।

Expl — See Prak. & Eng.

Malli — ‘यै अमर्षं क्रोध ‘गृष्क’ नीरसे अग्नि इव अरातिषु विषये ‘पात्यते’ प्रचिद्यते ‘मनस्विनां’ मानिना ‘प्रथमे’ अग्रमया ‘ते, आशौ षु—पुरुषैः एव’ भवितव्यम्, एव रूपान्तु ‘उदाहरणं’ निदर्शनं भवन्ति इति शेषः, रामादिवत् उपमानं भवन्ति इत्यथ 1। अत न त्याज्य मान इति सन्दर्भात्. 2 ॥ ६५ ॥

Notes on Malli.

1, The sense is, they are standards of comparison like Rama &c, 2 The meaning of the saying is, hence self-respect should not be given up.

Charcha

1. उदाहरणम्—उदाहरयति यत् इति उद+आ+ह+लृाट् कर्मणि= उदाहरणम् example. विषयेविशेषणं of ते । “विषयोद्देश्ययो लिंगवचनेषु न तन्मता” इति अत्र लौकिकत्वम् । For difference of gender in विषेय and उद्देश्य of. “उत्पाठ्य मेरुशृंगानि आक्रोडपर्वतास्तेन कल्पिता.” Kumara II. sl. 43.

2. आशौषु—आ + शास + क्तिप् = आशौ benediction. तासु । अषि ७मी । In the benediction that man should be such high. See Malli “पुरुषैः एव भवितव्यम् एव रूपान्तु” ।

3. ते—Nom, to भवन्ति understood,

4. मनस्विनाम्—मनः प्रशन्त अस्ति एषामिति मनस् + विनि = मनस्विन' high souled, तेषाम् । निर्दारे षष्ठौ by the rule "धत्तश्च निर्दोरणम्" । Hence मनस्विषु is also correct मनस्विनाम् प्रथमे hence आशौ षु उदाहरणम् ।

5. शुष्के—शुष्क + क्त कर्त्तरि = शुष्क Dry substance Adj uses substantively, तस्मिन् । विषयधिकरणे ओम् । अरातिषु has plural, यो शुष्के ought to have been. शुष्केषु । उपमान or अरातिषु । क in place of क्त after उप comes by rule "गद' न" ।

6. अग्नि—अग्नि the underbolt, स । उपमान of अमर्ष । अमर्ष' like अग्नि is terrible Both destroy the thing on which they fall Hence the two are compared.

7. अरातिषु—अराति enemy तेषु । विषयधिकरणे ओम् ।

8. पात्यते—पत + णिच् + लट्, ते कर्मणि । Nom (अनुक्त कर्त्ता) ये । Agrees with उक्तकर्म = अमर्ष (deriv, ante) [पतति, पपात, परिष्यति, अपपतन] ।

9. Voice,—येः अग्निमिव अमर्षे पातयन्ति प्रथमे' त . उदाहरणेन (भुयते)

10, Remark—अग्नि readily falls on a dry substance and also easily destroys it For dry things are good conductors of electricity and are easily combustible Hence the poet says शुष्के (द्रव्ये) अग्नि इव (अमर्ष' अरातिषु पात्यते) ।

66, I do not seek after the supreme soul

न सुखं प्रार्थये नार्थमुदन्वद्द्वीचिचञ्चलम् ।

नानित्यतामनेस्त्रस्यन् विविक्तं ब्रह्मणः पदम् ॥ ६६ ॥

Prak.—(अह') सुखं न प्रार्थये [I do not seek after pleasure], Then you want money perhaps—उदन्वद्द्वीचिचञ्चलम् अर्थे न प्रार्थये [Neither even do I look up for money, money is worthless and transient like sea-waves and does not pay the pain of penance], Then you want the soul supreme—विविक्तं ब्रह्मणः पदं न प्रार्थये (I am not even desirous of the abode of the pure

Supreme soul]. Are you not trying for immortality being afraid of Sansar ?—अहम् अनित्यताशने वस्यन् न (I am not afraid of this short lived life full of torments, that I will seek the Permanent Absolute by penance—Thus all these efforts are not for avoidance of rebirth or to gain ब्रह्म &c. Hence my aim is nothing of the above kind) 66

P1090,—अहम् सुखं न प्राप्स्ये, उदन्वदोचित्तुलम् अयं न प्राप्स्ये, अनित्य-
ताशने वस्यन् विविक्तं ब्रह्मण परं न प्राप्स्ये ।

Eng —I do not look for pleasure, nor do I look for money transactions like the sea waves, nor even fearful of thunderlike (overcast) storminess I seek after the pure abode of Brahman (the Supreme soul)

Beng—आमि सा कामना कर न, নন্দ্র উদ্বোধিত্তুলম্ অয়ং ন প্রাপ্যে, অনিত্য-
(অত্যাচার) ধনও চাই না, (এমন কি) অনিত্যতাশনে বসে ব্রহ্ম
হইয়াও পবিত্র ব্রহ্মপদ প্রার্থনা করি না ।

Expl —See Park of Eng

Malli,—यदुक्तम् “अभिद्रोहेण भूतानाम्” इत्यदि तत्र युष्मिन् उत्तरमाह 1
नेत्यादि—‘उदन्वदोचित्तुलम् उदन्वदोः वायव वक्षत समुदतरगतत आस्थिर ‘मुख’
काम ‘न प्राप्स्ये’ न इच्छामि । तथा चञ्चलम् ‘अथञ्च न प्राप्स्ये’ । विश्व ‘अनित्यता
शने’ अनित्यता विनाशिता, सा एव अशानि तस्मात् ‘वस्यन्’ विभ्यत् [“वा भूय—”
इत्यादिना श्यन् प्रत्यय 2। ‘विविक्तं’ निवाच ‘ब्रह्मण’ विषय आत्मन, पश्यते इति
‘पद’ स्थानम् ऐक्यलक्षणं सूक्तञ्च ‘न प्राप्स्ये’ एतन् यदुक्तम् “उच्छेदं जन्मनः
कर्तुम् इत्यादि, तत् समाहितम् 3 ॥ ६६ ॥

Notes on Malli

1 By the two slokas he gives the answer to “अभिद्रोहेण भूतानाम्” &c. (-1, 21) that has already been said. 2 श्यन् optionally comes after भाय, चम, क्रम, वस् &c — when सा-धातुक affixes follow, by the rule “वा भाशभ्लागभसुक्रमुक्लमुदभिवृटिलष” । 3 By this, the answer to the saying “उच्छेदं जन्मनः” &c, is established.

CHARCHA

1. सुखम्—सुखयतीति सुख् + णिच् + अच् कर्त्तरि = सुखम् pleasure, तत् । Obj, of प्रार्थये ।

2. प्रार्थये—प्र + अर्थ् + णिच् (चुरादि) + लट्, ए कर्त्तरि । Wish. seek after &c. Nom. अङ्गम् ।

3. उदन्वदौचि etc. —उदन्वत् sea (deriv, sl, 40). वीचि wave, चञ्चल passing, transient उदन्वत् वीचय इतत्—। उदन्वदौचय. इव चञ्चलम् इति उपमान तत्—by the rule “उपमानानि सामान्यवचने.” —An उपमान-वाचक word may be compounded with the word denoting common attribute. Qual, both सुखम् and अर्थम् । Both are short lived, [N. B.—Malli's वति in समुद्रतर गवत् is rather unsound for here it has no connection with a क्रिया, whereas the rule for वति is “तेन तुल्य क्रिया चेदति:”] ।

4 अनित्यता &c,—न नित्यम् अनित्यम् not permanent, नञ्जन्त—। अनित्यस्य भाव इति अनित्य + तल् = अनित्यता non permanency i, e. mutability अनित्यता एव अश्नि., रूपकमंथा by the rule “मयूरव्य सकादयश्च” । तस्मात् “भौदार्यानां भयहेतु .” इति अपादाने १मो । The idea of nothingness now and then pierces us. Hence it is identified with a piercing thunderbolt (अश्नि) । And through fear of it, man resorts to Brahman, so Arjuna replies that he does not want ब्रह्मपद through fear of अनित्यत. of स सार ।

5. वसन्—वस (दिवादि) + लट्: स्थाने शब्द = वसत् fearing स: । Qual. अङ्गम् । [वसति वसति, तवास, वसिष्यति] । For gram, See Notes on Malli.

6. विविक्तम्—विविक्त here means 'pure' (पूत), Here it may also be taken to mean 'free from obstacles or dangers', Hence Malli has “विविक्तं निर्वाधम्” । Qual, पदम् । When वैराग्य possesses us, we seek after ब्रह्मपद, hence it then becomes निर्वाध for us.

7 ब्रह्मण—ब्रह्मन् here means "Soul supreme" तस्य । श्रेये इष्टी । related to पदम् । ' ब्रह्मण' = परमात्मन ।

8, पदम्—पद abode (स्थान) । In this sense, cf, "बविवेकः परमापदा पदम्"—oanto II "ब्रह्मपदं प्रविशाय विदित्वा"—Sankara. Obj. of प्रार्थये । ब्रह्मपद is highest विष्णुपद ।

9, Voice, ..सुखं प्राप्यंते...अर्थ' अञ्जल' प्राप्यंते मया ..वस्यता मया .. प्रार्थयते ।

67. *I wish to kill my enemies*

प्रमाष्टुंमयशःपङ्कमिच्छेयं ह्यना कृतम् ।

वैधव्यतापितारातिवनितालोचनाम्बु भिः ॥ ६७ ॥

Park.—अयशः पङ्कं प्रमाष्टुंम् इच्छेयम् (My aim is to wipe off our infamy). Whence has infamy come on you?—ह्यना कृतम् अयशः-पङ्कम् (Our infamy was brought on us by our deceitful defeat at the game of dice), How will you shake off this infamy? —वैधव्यतापितारातिवनितालोचनाम्बु, भिः प्रमाष्टुंमिच्छेयम् (I mean to kill all my enemies. And consequently the flow of tears of their female relations at that reverse, will extinguish our ire of taking revenge on enemies. Thus our complete victory over the enemies will be appreciated by all and will wash off this dark infamy of ours) 57.

Prose—ह्यना कृतम् अयशः पङ्कं वैधव्यतापितारातिवनितालोचनाम्बु, भिः प्रमाष्टुंमिच्छेयम् ।

Eng. I wish to wash off this mud of infamy brought on us by deceit, by the tears of enemies' beloved wives, oppressed by widowhood,

Beng—कपट पाशाय हले उपस्थापित এই अवशःपङ्क, आदि वैधव्य-पौडित शत्रुश्रीगणेर नयनवारिधारा कालन करিতে ইচ্ছা করি ।

Expl.—See Prak, & Remark below.

Ma'li.—प्रमाष्ट मिति—किन्तु 'कृशपा' कपटेन कृत शब्दभि इति शेष । 'अयश' एव पङ्कमिति रूपकालङ्कार । 'वैधव्य [पितारातिवनितालोचनाम्बु]भ वैधव्येन तापितानां दुःखीकृतानाम् अरातिवनिता लोचनाम्बुभि' 'प्रमाष्टम्' चालयितम् 'इच्छेयम्' अभिलषयम् [इषधानो लिङि रूपम्] येरनियतमातिरिक्त न किञ्चित् इच्छामि इत्यर्थ ॥ ६७ ॥

Notes on Ma'li.

1 The sense is, I wish no hing more than revenge on the enemies

CHARCHA

1, प्रमाष्टम्—प्र + ष्ट + तुमुन् to wash off, to efface [माष्टि, लोट छि—ष्टड्ढि, अमाष्टं, ममाजं, माजिंथति माचंति, अमाजोत् अमाजोत्] । Cf "वाच्य त्यागेन पद्मा परिमाष्टम् &c" "अयश प्रमाष्टम्" &c —Raghu.

2. अयश &c —न यश अयश infamy नजनम् । तदेष पङ्कम, कर्मधा by the rule "मयुरव्यसकादयथ" । Here अयश is identified with पङ्क (See Ma'li also 'अयश ..इति रूपकालङ्कार') for both st.ans उपे. Obj of प्रमाष्टम् ।

3 इच्छेयम्—इष + लिङ् विधौ + याम् । Nom, अहम् । Conj ante.

4, कृशपा—कृशन् is deceit The deceit was at the game of dice. तेन, करणे श्या ।

5. कृतम्—कृ + क्त कर्मणि । Adj Qual, अयश पङ्कम् । Nom. अरातिभि understood.

6. वैधव्य &c,—धव husband विगत धव' अस्या इति विधवा widow, बहुव्रीहिः । विधवाया भाव वैधव्यम् (with धञ्) । तप + णिच् + क्त कर्मणि—तापित oppressed. वनिता is a beloved wife, अरातीनां वनिता wives

of enemies, इतत् । वैधव्यं न तापिता इतत् । वैधव्यतापिताः अरातिवनिताः, कामंधा । लोचनामा अश्वनि, इतत् । वैधव्यतापितारातिवनिताना लोचनाश्वनि, इतत् । ते । करणे श्या । As mud is washed off by water so our infamy will be washed off by the tears of enemies' wives,

7 Voice --मया इत्येत ।

8 Remark,—(1) The enemies being killed their wives will be widows, and the tears caused by this widowhood will so to say, wash off our infamy. For a somewhat similar saying of, “पितृघातुं शमं शिवेभिरा रिपुनाशेनश्चमन्तति” Canto II & Rag VI 28,

(1) Thus too Śar Arjuna does not want सुखं or कृत्यं or ब्रह्मपद, but as a Kshatriya he wishes to kill the enemies who have insulted them. And this is the prime duty, of a क्षत्रिय, of ‘धर्म्यादिगुणान्कुर्येत्यन्तं क्षत्रियस्य न विद्यत’ ।

68 Your speech on me has thus gone amiss

अपहस्यथवा सद्भिः प्रमादो वास्तु मे धियः ।

अस्थानविहितायामः कामं जिज्ञेसु वा भवान् ॥३८॥

Prak —अथवा सद्भिः अपहस्ये (I will be laughed at by the good for this motive of mine) I think of you otherwise—

मादः वा अस्तु (Yes ; my wit may be deranged, I may be guilty for this work or aim of mine. But still I will stick to this idea of mine). You then make my position false—अस्थानविहितायाम भवान् कामं वा जिज्ञेतु (You have made a fruitless effort in giving me advice for मादः । For my motive, as you see is otherwise. This I think may put you to shame, but I can't help) 68

Prose —अथवा सद्भिः अपहस्य, मे धियः प्रमादः वा अस्तु, अस्थानविहितायाम भवान् वा कामं जिज्ञेतु ।

Eng —I will be laughed at by the good, or there may be a defect of my wit, or you truly feel shame for having made this effort of advice in a wrong place, 68.

Beng—आमार एहै उत्रोगेर जन्तु आमि मद्गण कतुक हसित हईते पारि, अथवा आमार बुद्धि प्रमाद (दोष) हईया थाकिवे अथवा आपनि अहाने हितोपदेशरूप एहै परिश्रम करिया मताई लज्जित हईया थाकिबेन ।

Expl—Easy.

Malli. - एव' तर्हि "यः करोति वधीदका" इत्याद्युक्तदोषः स्यात् इति आशङ्कामङ्गोक्त्य 'ग्लानिः न दोषाय" इति न्यायमाश्रित्य युष्मन्नीचरमाह १—अपहस्ये इत्यादि—'अथवा सदमि. पच्छित्' 'अपहस्ये' अपहस्ये इत्यर्थः ['वत्मानसमोप्ये वत्मानसमा' इति हसतेरप्यन्तात् कर्मणि लट् । अप्यन्तु धान् पाठ १] 'मि धिय' प्रमाद' अनवधानत्वं 'वा असु ; भवान्' अपि 'अख्यानविहितथास' अख्याने अयोग्यविषये विहितः आयासः द्वितीपदेशरूपप्रयासः येन स तद्योक्त' विकल्पप्रयत्न' सम. इत्यर्थ' 'काम' वा जिहते' लज्जताम् ॥

Notes on Malli.

1, Then the fault enumerated by "यः करोति" &c, (sl, 19), may come—accepting this apprehension he answers by the two slokas अपहस्ये etc, by having recourse to the maxim, "worry is not conducive to fault" 2. In अपहस्ये there is लट् after अणिलन्त root 'हस' in the sense of near future amounting to present by the rule "वत्मानसमोप्ये—" (Malli). Here लट्, seen after हस + णिच्, is wrong

CHARCHA.

1. अपहस्ये—अप + हस + लट् ए कर्मणि । Nom. सदमिः । Agrees with सक्तकर्म = अहम् । वत्मानसमोप्ये भविष्यति लट् । See Malli, [हसति, लहास, अहासोत्] ।

2 अथवा—An अव्यय implying 'विकल्प' । He says his effort may be viewed as such or such, but he will stick to it as his only motive (see remark sl. 67), for the reasons given in the next sloka and in the Remark below.

3 प्रमाद—प्र+मद+ञ् भावे=प्रमाद lit carelessness, hence fault. Nom. to अस्तु। In the sense of द्वेष the form is प्रमद with अप, cf. the rule “प्रमदसम्बद्धौ द्वेषे”।

4 धिय—धे+क्विप् करणे=धीः intellect with तस्या। श्रेषे षष्ठो ; related to प्रमाद।

5, वा—An अव्यय meaning 'or', of 'पुराणो वा सस्वन्व' जन्मान्तर-नविडयन्”—uttaracharita

6 अस्थान &c—विहित (कृत) आयास' अनेन, बहु। अस्थाने (अविषये) विहितायास', सुप्सुपा। Or—अस्थाने विहित अस्थानविहित, सुप्सुपा। अस्थानविहित आयास अयम्, बहु। Qual भवान्। You (Indra) have advised me for मुक्तिपथ, but यद्दपथ is now by aim, so your effort (आयास) for persuading me to stick to मुक्ति is अस्थानविहित।

7, कामम्—An अव्यय meaning 'true' (सत्यम्)। In this sense, of “महाभाग काम नरपतिरभिन्नस्थितिरसौ” Sak V. Adv Qual. जिज्ञेत्।

8. जिज्ञेत्—ज्ञो+लोट तु। Nom, भवान्। भवन् meaning 'you' governs a verb in the third person by the rule “शेषे प्रथम”। conj, ante. Your effort has gone amiss, hence you may be ashamed ज्ञो (हादि)+क्त=ज्ञीत as in ‘ज्ञीतमिव नभस्वितीतमले” XII sl. 13, also ज्ञोण sl 58 and comp गन्तु जिज्ञमि—in sik

9 Voice—‘सन्त' मां अपहसन्ति प्रमादेन भूयताम विहातायासेन भवता ज्ञोयताम् (Here अस् is changed to स by the rule “अस्तेभुं”)।

10 Remark—Arjun points out that for this effort of his, all these alternatives here, e.g. अपह्वास, वृद्धिप्रमाद etc, are possible, but he cannot help doing also, for he wants to kill enemies and to him efforts for salvation not without gaining वृद्धिः will be an obstacle to victory.

69 My aim is revival of व शलक्षी।

वंशलक्ष्मीमनुद्धृत्य समुच्छेदेन विद्विषाम्।

निर्वाणमपि मन्येऽहमन्तरायं जयश्रियः ॥ ६६ ॥

Park.—निर्वाणमपि जयश्रियः अन्तराय मन्ये (To me salvation stands in the way to victory), I can not follow you—वयस्यैव अन्तर्गत्य निर्वाणम् [First I am to establish the hereditary kingdom, then salvation is laudable for me, without delivering the lost fortune, salvation, which is all conquering can not give me victory and prosperity over worldly enemy. In other words, salvation favours the similarly disposed only, but I now want शत्रुजय], But how will you be victorious in शत्रुजय ?—विहिषाम समुच्छेदेन (I will kill all our enemies and restore our lost fortune. Then fortune will favour me and I may then freely proceed to salvation) 69

Prose —अहं विहिषाम समुच्छेदेन व शत्रुजयम् अन्तर्गत्य निर्वाणमपि जयश्रियः अन्तराय मन्ये ।

Eng.—Without establishing hereditary fortune (kingdom) by the destruction of enemies even the effort for salvation do I deem as an obstacle to victorious fortune.

Beng—शत्रुं उच्छेद कश्चिद् वंशवर्धनं पुनरावर्तनं न करिष्ये ।
आमि मोक्षोत्थोगकेण जयश्रीव अन्तराय मन्ये करि ।

Expl—My first duty is to conquer my enemies then I will try for मोक्ष । Otherwise the one will stand in the way of the other

Mall.—वश्रिति—‘अहं’ तु ‘विहिषाम’ शत्रुणां ‘समुच्छेदेन’ विनाशेन करणेन व शत्रुजयम् अन्तर्गत्य ‘अपुनरावर्तनं’ ‘निर्वाणं’ मोक्षमपि ‘जयश्रिय अन्तराय’ विघ्नं ‘मन्ये’ न तु पुरुषार्थम् इत्यर्थः । किमुत अन्योत्सवादिफलम् ? इति भावः ॥ ६० ॥

CHARCHA

1. व श्र इत्ये —लक्ष्मी (deriv ante) fortune, व श्रस्य लक्ष्मी fortune of the race, e, our hereditary kingdom (lost at dice), इ तत् । ताम् । Obj of, अन्तर्गत्य ।

2, अनुदृत्य—उदृ+हृ or धृ+ल्यप्=उद्धृत्य having rescued न उद्धृत्य, नञन्त । .We prefer उदृ+धृ in the sense of delivering of, “उद्वेगैश्चरत प्रपितामहान् भगौरथ” in atlarachantī.

3 ममुच्छेदेन—सम्+उदृ+क्षिदृ+घञ् भावे=ममुच्छेद extirpation तेन । करणे ष्या ।

4 विद्विषा—द्विषन्तीनि द्विष+क्विप् कर्त्तरि=द्विष enmity व विशेषेण द्विष, निद्विष don't rooted in nature, प्रादितन् तेषाम । नदयोगा कर्त्तुणि इष्टी ।

5 निर्वाणम्—निर+वा+णञ् भावे=निर्वाणम् 1, e, सन्त । or निर+वा+क्त भावे=निर्वाणम् meaning 'salvation', the न 19 निर्वाण when क्त follows comes on by the rule 'निर्वाणोऽवाते' क्तान् वात is not the कर्त्ता here, Here take निर्वाण to mean 'effort for निर्वाण', otherwise complete मोक्ष being all freedom can not be an obstacle to any victory, Without achieving victory, (one's motive), one will not be favoured by fortune Thus his work being un- one, circumstances being unfavourable his मोक्षोद्यम will not be successful but rather shall stand in the way to victory Hence Arjuna says this निर्वाणम्=सम निर्वाणम् ।

6 मय्ये—मन+लट्, ए । I think Nom. अहम् । [मिने, संसृत असक्त] ।

7 अन्तरायम्—अन्तरा an अव्यय meaning 'middle'. अन्तरा अयते गच्छति इति अन्तरा+अय+अच् कर्त्तरि=अन्तरा । obstacle तत् । pred. क्त निर्वाणम् । Or—अन्तरे मय्ये अयते गच्छति इति अन्तर+अय+अच् कर्त्तरि=अन्तराया ।

8 जयाम्य—जो (deriv o into I) Fortune जय जो' सुप सुपा or जयस्य जो इतत् । तस्या । शषे इष्टी, related to अन्तरायम् । Try for निर्वाण after conquering external & internal enemies, else you will be foiled in your attempt—this is the instruction

9, Voice — •मन्यते • •मया • ।

70 Let me win back my lost fame.

अजन्मा पुरुषस्तावत् गतासुस्त्वमेव वा ।

यावन्नष्टुभिरादत्ते विलुप्तमरिभिर्ययः ॥ ७० ॥

Prak,—तावत् पुरुषः अजन्मा (Till then man is as good as unborn), He may have a good future before him—तावत् गतासु पुरुषः (Man is till then almost dead) Death ends all!—दण्मेष वा (Man may be alive but then he is no better than a grass. Such humiliating in his position) How long does this humiliation continue of him?—यावत् इषुभिः यशः न आदत्ते (This worthless humiliation lasts so long as man does not get back due fame like a brave man by killing enemies) I cannot follow you—अरिभिः विलुप्तं यशः (The enemy has ousted us from our kingdom. Thus as men we have been lowered in the estimation of the public Hence I say that our fame is destroyed And now our duty is to restore our lost property by destroying enemies, and to re establish our lost fame by destroying enemies, until we do this we are not men so to say). 60

Prose—पुरुषः यावत् अरिभिः विलुप्तं यशः इषुभिः न आदत्ते तावत् अजन्मा, गतासु, दण्मेष वा ।

Eng.—Man is almost unborn, dead or grass-like until he gets back by arrows (i.e. by open fight) his fame destroyed by enemies

Beng—बतकण पर्याञ्छ लोके शत्रुकर्तृक विलुप्तं यश बाणघाता अर्थात् युद्धघाता फिदाईया ना आने ततकण से अज्ञातप्राय, मृतप्राय अथवा तृणप्राय इय ।

Expl.—See Prak

Mall.—ननु अयं ते दुरायुः इत्यत आह—अजन्मिति । 'पुरुष यावत् अरिभिः विलुप्तं' संज्ञितं 'यशः इषुभिः न आदत्ते' अरिवधेन न प्रत्याहरति इत्यर्थः । 'तावदजन्मा' अज्ञानप्राय इत्यर्थः । ननु अज्ञानोऽपि जननान्तरमुपयज्यते एव इति अरुच्या पञ्चान्तरमाह I—'गतासु' मृतं मृतत्वमर्थः । मृतोऽपि प्राक् उपयुक्तवान् इति अरुच्या—'दण्मेष वा' इति दण्मेष इत्यर्थः । अकिञ्चित्करस्य वैकाल्यानुपयोगात् जीवन्मृत इत्यर्थः । अतः नाहमायुहात् ब्रवीमि, किन्तु बीरधर्ममनुपालयामि इत्यर्थः २ ॥ ७० ॥

Notes on Malli

1 "Though unborn he may deserve another birth"—not accepting this he suggests an alternative 2. The sense is, he is dead like though living, for one doing nothing is of no service at any time Hence I do not say so through earnestness but I follow the duty of the valourous,

OHARCHA

1 अजन्मा—जन्मन् birth अविद्यमान जनसम्पत्, वद् by the varttika "नजोऽस्वर्थांना वाच्यो वा चोत्तरपदलोप" । Hence अविद्यमानजन्मा is also correct Qual पुरुष । Here अजन्मा means अजन्मत्युत्थ । See Malli—अजातप्रायः ।

2. तावत्. यावत्—See ante Correlative terms

3 गताम्. गता असव अस्य, वद् । Pred to पुरुष । 'गतासु ... मृततुल्य'—Malli.

4 लणम्—Pred to पुरुष । "लणम् लणतुला" Malli.

5 एव—अव्यय denoting certainty (अवधारणे) ।

6 इषुभि—इषु arrow, of "उत्कर्षं स च धन्विना यद्दिव्यं सिद्ध्यति लक्ष्मि चर्त्त" —Suk तै , करण श्या । करण of the क्रिया in अदत्ते ।

7 आदत्ते—आ+दा+लट् ते । Lakov. Nom, पुरुष । [ददाति दत्ते, अदात् अदित, ददौ दद्रे] "आडोदोऽनास्यविह्वरणं" इत्यात्यनेपदन । No कर्त्तृभिप्रायविवता here, it is a general assertion, But of "नादत्ते प्रियमण्डनाप" &c Suk, for कर्त्तृभिप्राय विवचा ।

8. विनष्टम्—वि+लृप+क्त कर्मणि=विनष्टम् destroyed Qual यश् ।

9 अरिभि—अनुक्त कर्त्तरि श्या ।

10 यश्—10 IV ant: O] of आदत्ते ।

11 Voids ...पुरुषेण...अदोपत ...अजन्मा गतासुना लणेन(भयते) ।

71 Conquer enemies and be a man

अनिर्जयेन द्विषतां यस्यामर्षः प्रशाम्यति ।

पुरुषोक्तिः कथं तस्मिन् ब्रूहि त्वं हि तपोधन ॥ ७१ ॥

Prak—हे तपोधन त्व ब्रूहि (O Ascetic just you say this)
 What shall I say ?—तस्मिन् कथं पुरुषोक्तिं इति ब्रूहि (Tell me how
 the term 'man' can be applied on him) On whom do you
 mean ? = यस्य अमर्षं प्रशस्यति (I mean him whose anger subsides).
 Anger should subside—द्विषताम् अनिर्जयेन प्रशस्यति (He whose anger
 abates even without conquering evil doing enemies should
 not deserve the title "man") 71

Prose.—यस्य अमर्षं द्विषताम् अनिर्जयेन प्रशस्यति तस्मिन् कथं पुरुषोक्तिं
 (प्रवर्त्तते)—इति हे तपोधन, त्वं ब्रूहि ।

Eng—How the designation "man" can be applied on
 him whose anger abates without conquering enemies, O
 Ascetic, you say this ?

Beng—যার ক্রোধ অপকারী শত্রুর জয় না করিয়াই প্রশান্ত হয়,
 তাঁর উপর পুরুষাখ্যা কিরূপে যাইতে পারে, হে তপোধন, ইহা আমাকে
 তুমি বল ।

Expl—A man is not a man unless he shows manliness
 i. e, courage, fortitude by ousting evil-doers etc

Mall.—सर्था हेरिन्थीयान कर्तव्यमित्याक्त, तदकारणे पुरुषगुणानां हानि
 दोषमाहा—अनिर्जयेनिति 'यस्य अमर्षं' क्लोध 'द्विषता' शत्रु गाम् 'अनिर्जयेन' निर्जयार्थ-
 नैव [उपलब्धे तनौया] 'प्रशस्यति' तस्मिन् 'पुरुषोक्ति' पुरुष इत्युक्ति । "पुरुषशब्द"
 'कथम्' न कथाश्चत् इत्यर्थं प्रवर्त्तते इतिशेष । प्रवर्त्तनमित्यस्य पुरुषकारस्य
 अभावान् इतिभाव । हे तपोधन 'त्वं ब्रूहि' त्वमेव 'ब्रूहि' कथय । न च तं किञ्चित्
 अविदितमस्तीति भाव 2 ["हि हेताववधारणे" इत्यमर] ॥ ७१ ॥

Notes on Malli.

1. It is said that revenge on enemies should by all
 means be done, now he enumerates the faults of the quali-
 ties of man if that is not done 2. The sense is, nothing is
 unknown to you—a तपोधन ।

1, अनिर्जयेन—निश्चितः जयः or नि'नि शेषेण जय', निर्जय complete victory प्रादितम् । न निर्जय', नञत् । तेन । करणे रया । करण of the क्रिया in प्रगम्यति । प्रगम of अमर्ष' may be either by (i) निर्जय or (ii) by अनिर्जय । Here we have the second instrument Hence करणत्व in अनिर्जयेन suits well For a similar use of करण रया cf. "शाम्यत् प्रत्यपकारण" & quoted in note 4 below . Or सद्भावे रया । Here सद् being understood, as in—फुटोरम भृत्सितेन शम्भुना in Sisū], or following Malli we have here उपलक्षणो हतोरा । Thus अनिर्जयेन अमर्ष' = अनिर्जयेन उपलक्षित अमर्ष' । But this is not a real लक्षण । So avoid this

2 द्विषताम्—द्विष+गृह् = द्विषत् enemy तेषाम् । कृत्योगा कर्मणि इष्टो ।

3 अमर्ष'—मर्ष' tolerance न मर्ष' , नञ्त् । Nom to प्रगम्यति ।

4 प्रगम्यति—प्र+गम+लट् ति । [शाम्यति, शशाम शर्मिष्यति, अशमत] । In लट् लोट् लङ् लिङ् and गम (द्विवाटि) becomes शम the rule is "शमामष्टाजां दोषं श्यनि" । Cf "शाम्यत् प्रत्यपकारे नोपकारेण दुर्जन" Kumara

5, पुरुषोक्ति'—पुरुषस्य (पुरुषशब्दस्य) उक्ति, इतत् । Nom to भवेत्. or प्रवर्त्तेत understood

6 कथम्—An अव्यय implying 'प्रश्न' ।

7 तस्मिन्—Refers to यस्य । अधि ७मी ।

8 ब्रूहि—ब्रू+लोट् हि । Nom त्वम् [ब्रूवोति ब्रूते, अब्रवीत् अब्रूत्, उवाच, अबोधत् अबोधत्] । ब्रू is usually द्विकर्मक, both its कर्म's are understood here

9. हि—An अव्यय implying अवधारण (certainty) 'हि हेतावधारण —Malli,

10 तपोधन—तप एव धनमस्य, बहु । तत् सम्बद्धौ । For significance see Malli.

11. Voice ..अमर्षेण प्रगम्यते पुरुषोक्त्या प्रहस्येत.. ..त्वया उच्यताम् ...

12, Remark—It is natural the valourous cannot but destroy enemies , of "समूलघातमघ्नः पराजोयन्ति मानिनः"—Sisū.

72. *He is a man who is liked and is praised by all.*

कृतं पुरुषशब्देन जातिमात्रावलम्बिना ।

योऽङ्गीकृतगुणैः श्लाघ्यः सविस्मयमुदाहृतः ॥ ७२ ॥

N B—Slokas 72 & 73 from a complete sentence.

Prak—पुरुषशब्देन कृतम् (Nothing is gained by the mere word “पुरुष” in a man) Why, the word पुरुष signifies much—जातिमात्रावलम्बिना पुरुषशब्देन कृतम् (I say—nothing is achieved by the mere word पुरुष । It refers to the particular class namely, mankind only. In other words I do not like the man whose name is only an addition to the denotation of the term “man” and serves no purpose). When then is the term ‘man’ significant in a man?—यः सविस्मयमुदाहृतः स पुमान् पुमान् (He who is mentioned with concern is a man in the proper sense of the term In him the term ‘man’ is significant indeed). Preposterous!—अङ्गीकृतगुणैः श्लाघ्यः सन् य उदाहृतः स पुमान् पुमान् (I say that man is a man who is praised by the deserving man and is talked of with great concern) 72

Prose—जातिमात्रावलम्बिना पुरुषशब्देन कृतम् (प्रयोजनं नास्ति) । यः अङ्गीकृतगुणैः (लने) श्लाघ्यः (सन्) सविस्मयम् उदाहृतः स पुमान् पुमान् ।

Eng—What purpose is served by the mere word “man” denoting the class only? That man is a man who being belauded by the admirers of wit, is mentioned with concern. 72

Beng—जातिमात्रेण अभिधायक पुरुषशब्दं द्वावा किञ्चै सिद्धं ह्यनं ।
गुणपङ्कपात्तो व्यक्ति कर्तृकं साधारं प्रकृतं ह्येयां सज्जमे कथितं ह्यं,
तादृशैर्बोधार्थं पुरुष । १२ ।

Expl—Broadly speaking 2 things attach to a man after birth—(i) his class (ii) his merits. If anyone has no merit

so to say then it seems his birth merely adds to the class. And such birth is of no avail. But if anyone is highly spoken of for his merits then his birth as a man is significant.

Malli.—ननु पुरुषत्वजात्यै व पुरुषोक्तिप्रवृत्तिः किं पुरुषकारेण ? तदाह ॥—कृत-
मित्यादिना इयेन । 'जातिमात्रावकाश्विना' जातिमात्राभिधायिना 'पुरुषशब्देन कृतम्'
अलं, न तेन किञ्चित् साध्यते इत्यर्थः । [अत्र गम्यमानसाधनक्रियापेक्षया करणत्वात्
तृतीया इत्युक्तं प्राक् । कृतमिति निषेधार्थमव्ययम् चादिषु पठ्यते २] सत्यं जातिमात्रेऽपि
पुरुषशब्दः प्रवर्तते, परन्तु नासौ पुंसामाशयः पञ्चादिसाधारणत्वात् इति तात्पर्यार्थः ३ ।
तर्हि कोट्टक् ज्ञाष्य १—इत्याशङ्क्य आह, य इत्यादिना अर्थइयेन—'अङ्गोक्तगुणैः'
कथितः । पुंसा ईदृशेन भवितव्यम् इति निदर्शितं ॥ ७२ ॥

Notes on Malli.

1. Now the question is—the term man is applied for the class man so what is the use of 'manliness'—on this he answers by the two slokas कृतम् ८० 2. It has been said before that श्या in पुरुषशब्देन is करणे, being करण of the साधनक्रिया understood, कृतम् is an अव्यय implying 'prohibition' and is read in the चादि list. 3 The purport is—It is true that the word man is applied to class. But that is not to be wished by men, it (the class) being common with animals.

CHARCHA

1. कृतम्—A निषेधार्थक अव्यय—meaning 'अलम्' of. "अथवा कृतं सन्देहेन"—Sak. पुरुषशब्देन कृतम्—तेन अलम् 1. e. तेन न किञ्चित् साध्यते । See also sl, ८2,

2. पुरुषशब्देन—पुरुषस्य or पुरुषोचितः शब्दः, इत्यत् or शाकपाथि वादिषत् उत्तरपदलोपी समासः । तेन करणे श्या । करण of the क्रिया साध्यते ८०, understood. See note 1. above

3 जाति &c.—जन + क्तन् भावे = जाति class. सा एष इति जातिमात्रम्, भू रव्य'सकादित्वात् समान । जातिमात्रम् अवलम्बते (अभिषत्ते) इति जातिमात्र + अच् + लम्ब + णिनि कर्त्तरि = जातिमात्रवलम्बो denoting the class only. तेन । Qual पुरुषशब्देन । Or अवलम्बने इति अवलम्बी (with णिनि), जातिमात्रस्य अवलम्बो, इतत् । तेन । Kasika is against the 1st derivation But Bhashya approves it. See details in canto I. sl. 20 under 'हितानुवत्सिभि' ।

4. य'—Its correlative is सः of the next sloka

5 अंगी &c — अ ग् १३ person, अ न गं अंग सन्पद्यमानं कृतम् इति अंग + ष्टि + क्त + क्तकर्म णि = अंगीकृत accepted अंगीकृत गुण ये. वद्वा ते' । An adj used substantively, of "विशेषणमात्रप्रयोगो विशेष्यप्रतिपत्तौ" इति वामनः । अनुक्ते कर्त्तरितया, श्या, इष्टो here is also correct, for श्लाघा has क्त्य affix, the rule is "क्त्यानां कर्त्तरि वा" ।

6. श्लाघा — श्लाघ + ण्यन् कर्मणि = श्लाघा praise-worthy, pred toय' ।

7. सविस्मयम्—वि + स्मि + अच् भावे = विस्मय wonder, here सम्भ्रम (concern), तेन सह वर्त्तमानम्. वद्—by the rule "तेन सर्त्ति तुल्ययोगे", तत् यथा तथा । Adv. Qual, उदाहृत' ।

8. उदाहृत — उद् + आ + ह + क्त कर्मणि = उदाहृत, mentioned, spoken of. Agrees with the उक्तकर्म य ।

9 Voice — .. किञ्चित् साध्यते...श्लाघान सता येन उदाहृतेन (भूयते) —or...श्लाघा य...जग उदाहृतम्' ।

10. Remark.—A man is no man unless he serves some purpose, cf, "असम्पादयतः कश्चित्थे जातिक्लिभागुणै' । यदृक्काशब्दवत् पु म स श्लायै कर्म केवलम्"—in Sisū.

१३ He is a man who subdues all.

असमानमिद्वीजांसि सदसा गौरवेरितम् ।

नाम यस्याभिनन्दन्ति द्विषोऽपि स पुमान् पुमान् ॥७३॥

Park.—स पुमान् पुमान् (He is a man in the true sense of the term), Who is a man?—यस्य नाम द्विष अपि अभिनन्दति (I mean him whose name even the enemy speaks highly of) Naturally one utters the name of an antagonist—सदसा गौरवैरितम् नाम (His name is honourably and not in a passing manner uttered in the assembly both of friends and foes) And what is the result of this utterance?—ओजसि यसमानसिव नाम (The result is—all submit to the name. The utterance of the name though occasional commands respect Thus the very name being gravely uttered adds to its potency and highly honours the powers of the hearers And this effect is possible only, when the name of a powerful man is uttered. Hence I say that the man whose very name being honourably uttered sets all hearers in awe is a real man)

Prose—सदसा गौरवैरितम् (सत्) ओजसि यसमानसिव यस्य नाम द्विष अपि अभिनन्दति स पुमान् पुमन् ।

Eng — He is a man whose name being sole only uttered by the assembly subdues as it were all (other) powers and is approved (i. e. praised) even by the enemies

Beng—कथाप्रसङ्गे सभाकर्तृक गौरवपूर्णक उच्चारित हईवा येन श्रेयादिगैर तेज ग्राम करे—याव एमन नाम शक्राओ प्रशंसा कवे, सेई वथार्थ पुरुष बटे ।

Expl — See Park.

Malli.—यसमानमिति—किञ्च 'सदसा' समया गौरवैरितम् गौरवैश्च ईरितं कथाप्रसंगेषु गौरवप्रवक्तुम् उच्चारितम् सत् 'ओजसि' शृण्वता तेजसि 'यसमानं गिनन्तु' इव स्थित यस्य पुंसः 'नाम द्विष, अपि अभिनन्दति' अनुभोदन्ते, किन्तु सुहृद् इति भावः । 'स पुमान् पुमान्' पुरुषत्वेन गण्यते इत्यर्थः । प्रथमं पुशब्दः जातिवचनं, द्वितीयं, गुणवचनं, स श्लाघा । [अत्र पुमान्, पुमान्, इति तात्पर्यमात्मैदमिदं]

शब्दाद्यंतीरुक्त्यलक्षणं लटानुप्रास 'फलद्वार' । तथा च सूत्रम् 'तात्पर्यभेदयुक्तो
लाटानुप्रास इति' ॥ ७३ ॥

Notes on Mallinatha.

1 Here the first पुमान् refers to जाति (class) and the second refers to merit and this is laudable. 2. Here the figure is लाटानुप्रास: in as much as the repetition of words differ in sense only. Thus the sutra is—लाटानुप्रास is repetition of words with difference in sense.

CHAROHA

1. यसमानम्—यस + शानच्. कर्त्तरि = यसमान lit swallowing, hence overpowering. तत् । Qual. नाम । The name of a high personage when uttered subdues all other powers. For यस meaning ईष्य, cf. "यावतो यसते यासान्" etc.—Manu, when meaning आक्रमण, cf. "संयस्यते सौ पुरुषाधिपेन"—Bhatti.

2. इव—An अव्यय implying एत प्रेक्षा (surmise),

3. ओजांसि—ओजस् is power, तानि । It refers to the powers of hearers or all other powers, Obj, of यसमानम् ।

4. सदसा—सदस् assembly. तेन । अनुक्ते कर्त्तरि श्या ।

5. गौरव &c, — ईर + क्त कर्मणि = ईरित uttered. गौरवेण (सम्भूमेण), ईरितम्, इत् । Qual. नाम ।

6. नाम—नामन्, name, तत् । Obj, of अभिनन्दन्ति ।

7. अभिनन्दन्ति—अभि + नन्द + ण्ट अन्ति । Approve, praise, Nom द्विवः । [मनन्द, अनन्दत्, नन्दिष्यति] ।

8 अपि—अव्यय implying समुच्चय । For force of the word see Malli—"किसुत सुहृद् ", Or—It may also imply गर्हा, Disregarding (गर्हा) their enmity the enemy praises his name. For a similar senses of अपि, comp, "सोऽपि लदानकर्त्तुः विजहति चन्द्रः"—Raghu,

9 पुमान् etc.—The words differ in senses, see Malli and notes thereon The second पुमान् is a Pred, to first and implies the merit of the first word पुमान् ।

10 Voice. ..द्विङ्भि, अभिनश्यते ..तेन पुंसा पु सा मूयते ।

74. For remedy Yudhishthira depends on me.

यथाप्रतिज्ञं द्विषतां युधि प्रतिचिकीर्षया ।

ममैवाध्येति नृपतिस्तृष्यन्निव जलाञ्जले : ॥ ७४ ॥

Prak —नृपति. मम एव अध्येति [The king looks eagerly for me], Why this eagerness ?—युधि द्विषतां प्रतिचिकीर्षया [He wishes to take revenge on enemies in battle through me]. Let the battle be begun—यथाप्रतिज्ञं प्रतिचिकीर्षया [He being a follower of truth, will wait for the stipulated period as arranged at the game of dice and will then oust the enemy¹, How is his eagerness for you ?—जलाञ्जले तृष्यन् इव मम अध्येति (His eagerness for me is like the avidity of a thirsty for a handful of water. Hence I am paining to repay his eagerness). 74.

Prose.—नृपति यथाप्रतिज्ञं युधि द्विषतां प्रतिचिकीर्षया जलाञ्जले तृष्यन् इव मम एव अध्येति ।

Eng.—The king wishing to kill the enemies in battle according to his promise, eagerly yearns after me as if thirsty of water.

Beng—राजा युधिष्ठिर प्रतिज्ञानुसारे (अर्थात् १२ वৎसर वनवास ७ एकवत्सर अज्ञातबाणेर पर) युद्धे शत्रुदिगेर प्रतिविधान करिते ईच्छा करिया, जले तृषातुर हईयाई धेन आमार अरण करितेছেন ।

Expl.—Easy

Malli.—‘ननु सतसु भौमादिषु तवाय क अभिनिवेश , इत्यत्राह यद्येति।—‘नृपति’ युधिष्ठिर. ‘यथाप्रतिज्ञं’, युधि द्विषतां प्रतिचिकीर्षया द्विषत प्रतिकर्तुं निश्चया । प्रतिज्ञानुसारेणैव जिघांसया इत्यर्थ । ‘तृष्यन्’ पिपासु , जलाञ्जले’ इव, मम अध्येति,

इच्छति, कार्यसिद्धिः मदायत्तत्वात् मामिथ अरति अ 2, अतः अयं मम अभिनिवेश इत्यर्थः । [“अधोगर्थ—” इत्यादिना कर्मणि षष्ठी] ॥ ७४ ॥

Notes on Malli.

1. Now expecting the saying “there being ‘Bhima and others why is this attention of yours”—he answers by यथा &c. 2. Indeed he remembers me, for success of work is dependent on me.

CAARCHA

1. यथाप्रतिज्ञम्—प्रति+ञा+अङ्भावे स्त्रियाम्=प्रतिज्ञा promise 1, e to remain in the forest for 12 years and to remain incognito for a year, प्रतिज्ञाया अनतिक्रम. यथाप्रतिज्ञम् अव्ययौ—। Adv Qual, प्रतिष्वकौर्षया । As a सत्यधन, युधिष्ठिर thought of revenge after the stipulated period is over.

2. विषयान्—Deriv. ante, कृदयोगा कर्मणि षष्ठी, the कृत् is in प्रतिष्वकौर्षया ।

3 युधि—युध्यते अस्याम् इति युध्+क्विप् अधिकरणे = युध् battle, तस्याम् । अधि ७मी ।

4, पति &c—प्रतिकर्तुं मिच्छा इति प्रति+कृ+सन्+अ भावे । स्त्रियाम्—प्रतिष्वकौर्षया the wish to remedy 1, e, to take revenge. तथा ; द्वैतौ श्या ।

5, मम—“अधोगर्थद्वयेशां कर्मणि” इति कर्मणः शेषत्वविवक्षया इष्टो ।

6, अध्येति—अधि+इ+लटति, Remembers. Nom वृपति । The कर्म of अध्येति becomes इष्टो in मम, to denote शेषत्वविवक्षा । See Note 5, Conj ante

7 लघ्न—लघ (दिवादि)+लट् स्थाने शट्=लघ्न being thirsty, hankering Pred to वृपति ।

8. जलाञ्जले’—अञ्जलि is palm folded together. जलपूर्णः or जलस्य अञ्जलि.’ शार्कपाणिन्यादि or इतत् । तस्य । कर्मणः शेषत्वविवक्षायां इष्टो ।

Here we cannot have कारक इष्टौ । For that is barred by the rule “न लोभाय्यनिष्ठास्त्रलण्डंनम्” and we have ल (शट) in लश्चन् । cp. “सम्वायं कारकषष्ट्या. प्रतिषेध । शेषे षष्ठो तु स्यादेव । ब्राह्मणस्य कुर्वन्”—Bhattoji.

9. Voice—वृत्तिना लक्षता ..अधीयते .. ।

75 So I am to undergo all this penance,

स वंशस्यावदातस्य शशाङ्कस्यैव लाञ्छनम् ।

कृच्छ्रेषु व्यर्थया यत्र भूयते भक्तुं राक्षया ॥ ७५ ॥

Prak—स अवदातस्य वंशस्य लाञ्छनम् [He is a stain to the pure family]. How is this like ?—शशाङ्कस्यैव लाञ्छनम् [The moon is all-pure but has only a stain on her, similarly that man is a black spot on the pure family], Whom do you mean ?—यत्र कृच्छ्रेषु भक्तुं आक्षय्य व्यर्थया भूयते (I speak of that man with whom master's command when difficulty arises becomes ineffective. Such man is a spot in a pure race] 75

Prose,—स अवदातस्य वंशस्य शशाङ्कस्यैव लाञ्छनम् । यत्र (पुरुषे) कृच्छ्रेषु भक्तुं आक्षय्य व्यर्थया भूयते ।

Eng.—He on whom the master's command becomes ineffective in emergency is a stain on the pure race like the stain on the pure moon

Beng—विपदের সময় বাতে প্রভুর আজ্ঞা ব্যর্থ হয়, সে শুদ্ধবংশের, শশাঙ্কের কলঙ্কের আয় কলঙ্ক বিশেষ ।

Expl.—Easy.

Mallī — ननु युधिष्ठिर' स्वार्थं साधयति , त्वया च स्वार्थमावम् अनुसन्धीयताम्' इत्यत्र आह—स इति ॥ स नरः 'अवदातस्य' स्त्रच्छस्य वंशस्य शशाङ्कस्यैव लाञ्छनम् कलङ्कः । 'यत्र' यस्मिन् पुरुषे 'कृच्छ्रेषु भक्तुं' स्वामिन 'आक्षय्य व्यर्थया भूयते

[भावे लट्] चादि स्वार्थसाधकं कुलघातकः । तत्कथं स्वार्थनिष्ठकार्यता युक्ता इत्यर्थः ॥ ७५ ॥

Notes on Malli

1. "Yudhisthira is achieving his own end, you too look after your own interest"—on this he says, 2. The sense is, he destroys the race who in time of danger serves his own interest, how then work on selfish motives is proper?"

CHARCHA.

1. वशस्य—शेषे इष्टौ, related to लाञ्छनम् । Here वश and वशश्च are compared.

2 अवदातस्य—अव+दैप् (शोधने)+क्त=अवदात lit white, hence pure, तस्य, Qual. both वंशश्च and वशश्चस्य । For अवदान meaning white of, "कुन्दावदाता कलहंसमालाः"—Bhatti, and "कुन्दे सविधमवधुहंसतावदाते"—Ritusamhara

3. लाञ्छनम्—लाञ्छन is mark 1, e. black stain (here), विधेय-विशेषण of स. । The base is neuter, विधेयोद्देश्ययो लिङ्गवचनेषु न तन्मता, of—"सेनापरिच्छदस्तस्य"—Raghu

4. क्लृप्तेषु—क्लृप्त् difficulty, तेषु । अधि ७मी ।

5. व्यर्थथा—विगत. अर्थ यस्य इति व्यर्थः ineffective, बहु । स्त्रियाम् टाप् व्यर्था । तथा । Pred to आश्रया । विगतार्थथा is also correct, See "प्रादिभ्यो—" ante,

6. यत्र—यद्+ञि (७मी)+त्रक् स्वार्थे । अधि ७मी । 'यत्र यस्मिन् पुरुषे'
—Malli

7. मूयते—मू+लट् ती भावे । Nom आश्रया । Conj. ante.

8. Voice —तीन लाञ्छनेनमूयते..... आश्रया व्यर्था भवति..... ।

76 Further गृहस्थ्य &c should be observed in order
by every one.

कथं वादीयतामर्वाङ्मुनिता धर्मरोधिनौ ।

आश्रमानुक्रमः पूर्वैः स्मर्यते न व्यतिक्रमः ॥ ७६ ॥

Prak — अर्वाङ् कथं वा धर्मरोधिनो मुनिता आदीयताम् [How can I first embrace sannyasa before my life as a householder and as a वनवासी is not over In that case I will not be able to follow the right path of religion—my मुनिता will then be धर्म-विरोधिनौ ।] I cannot follow you—पूर्व आश्रमानुक्रम स्मर्यते [The old sages advise to enter the four Asramas e, g, ब्रह्मचर्य, गृहस्थ्य, वानप्रस्थ and सन्न्यास in due order Then and then alone our mind becomes trained and can easily follow true religion] I think reverse is also sometimes seen—व्यतिक्रमः न स्मर्यते [I speak with reference to the 4 asramas. If all these are to be respected then reverse is never seen in the Smriti, Reverse can only be seen when वैराग्य possesses us Then even from the 1st Asrama (1, e, ब्रह्मचर्य) we can enter the 4th one. But my context here refers to all the four Asramas in order Hence I say so¹. 76

• Prose — धर्मरोधिनो मुनिता अर्वाङ् कथं वा आदीयताम् । पूर्वैः आश्रमा-नुक्रम स्मर्यते न व्यतिक्रमः ।

Eng.—How can I even before (गृहस्थ्य) take up Sannyasa , it will obstruct religion, The old sages speak of the due order of the four Asramas and not their reverse

Beng—आमि गर्हस्थ्येव पूर्वेই শাস্ত্রবিরোধী চতুর্থাশ্রমনিয়ত সন্ন্যাস কি করিয়া গ্রহণ করি। পূর্বাচাৰ্যগণ চাৰি আশ্রমের অনুক্রম (অর্থাৎ ব্রহ্মচর্য হইতে গার্হস্থ্য, তথা হইতে বানপ্রস্থ ইত্যাদি ক্রম) স্মৃতিতে আদেশ দিয়াছেন, ব্যতিক্রমের বিধান করেন নাই ।

Expl.—Arjuna speaks of the religion of those who will respect all the four Asramas. They must observe the right order e, g, first ब्रह्मचर्य, then गृहस्थ and so on and not the reverse order of this.

(Also see Prak and notes on Malli.)

Malli —यदुक्तं “विप्रहोहि रणोत्साहम्” इत्यादि तत्र उत्तरमाह, कथमिति —‘धर्मोधिनी’ धर्मोधिनी ‘अर्थाक्’ गृहस्थ्यात् प्राक्’ एव ‘सुनिता’ बामप्रस्थत्वं चतुर्थाश्रमता वा [वषट्कर्मण तस्य विधानात्, “वयाणां वर्णानां वेदमधीत्य चत्वार आश्रमाः” इति सूत्रकारवचनात् च, चतुर्विधस्यापि कश्चित् इष्टत्वात् । तदेतत् सम्यक् विवेचितमस्मानि रघुवंशसंज्ञोक्त्या “स किलाश्रममन्तान्माश्रितः” इत्यत्र ।] कथं वा आदीयताम्’ मया कथं वा अङ्गीक्रियताम् [स प्रश्ने खोट] । तथाहि—पूर्वैः’ मन्वादिभिः । आश्रमानुक्रमेण व्यतिक्रम [ब्रह्मचारी भूत्वा गृहोभवेत् गृहोभूत्वा वनो भवेत् । वनो भूत्वा प्रव्रजेत्—इति स्मृत्यनुसारात् इत्यर्थः । एतदपि “चत्वार आश्रमाः” इत्येतत्पक्षमाश्रित्य उक्तम् । “यदि चित् वैराग्यं तदा ब्रह्मचर्यादेव प्रव्रजेत् गृहस्था वनात् वा” इति उक्तमप्यस्यापि श्रवणात् । सामान्येन विशेष समर्थनरूपेण अर्थान्तरत्यासः] ॥ ७६ ॥

Notes on Malli.

1. This being enjoined according to the वषट् (ब्राह्मण, चतुर्विध वैश्य) and also owing to the saying of the सूत्रकार “of the three वषट् (ब्राह्मण, चतुर्विध and वैश्य), the 4 Asramas come when veda is read,” and some wish this also for the चतुर्विध । All this has been discussed by Malli in Raghū VIII sl. 14 “स किल &c.” [N B—Mallinath in his sanjivani under Raghū, has shown that not only the Brahmanas but also the चतुर्विध, and वैश्य too shall adopt the fourth Ashrama. Thus the Sruti is “यदहरेव विप्रजेत नदहरेव प्रव्रजेत्” and this has reference to all the three twice-born castes. The saying of the सूत्रकार too namely, वयाणां वर्णानाम् &c. is to the same effect, Though स्मृति and अति enjoin प्रव्रज्या to the Brahmanas only still this is interpreted with reference to चतुर्विध and वैश्य too, only they have no right in विद्वेषधारणः । Hence regarding सुनिता of अजु न Malli here

says अविद्ययापि...इत्यन्तः] । 2 The sense is, regarding to the सुति —“one should be a गृही after finishing ब्रह्मचर्यं, then become a वनो after being a गृही, and then go out as a sannyasin after becoming a वनो”, this has been said with respect to the saying “four Asramas” come when vedas are studied etc. For reverse is seen in the Srutis in the saying”.—If वैराग्य comes to one he should go out as a sannyasi even from ब्रह्मचर्यं or from गृह or from वन’ । The figure here is अर्थान्तरन्यास in as much as a particular statement is supported by a general one,

CHARCHA

1. कथम्—An अव्यय implying प्रश्न । ‘वा’—it suggests विकल्प । This is a विकल्प of the statement in the previous sloka.

2 आदीयताम्—आ + दा + लोट् + ताम् कर्मणि । Shall be adopted. Conj ante Nom मया understood. Manu has सम्प्रश्ने लोट् ।

3 अर्वाक्—अवरखिन् काले अस्ति इति अवर + अच् + क्तिन् = अर्वाक्, पूर्वोदगादित्वात् साधु । The word lit, means ‘पश्चात्’, here it means प्राक् (before) अव्यय—अधि ७मी । अव्ययत्वात् सुबलोप ।

4. सुनिता—For सुनि See ante. सुने भाव इति सुनि + तल् भावे = सुनिता । उक्ते कर्मणि १मा ।

5 धर्मं &c.—धर्म साधु रूणद्धि इति धर्मं + रूध् + षिणि साधुकारिणि कर्त्तरि भ्रियाम् = धर्मरोधनो obstructor of religion. Qual. सुनिता, cp—“आक्रान्तिविशेषा गुणविरोधिनी न भवन्ति”—Sak

6. आश्रमं &c.—अशु + क्रम + चञ् भावे = अनुक्रमः Order. आश्राम्यति अखिन् इति आ + श्रम + चञ् अधिकरणे = आश्रम । आश्रमाणां अनुक्रम । इत् । उक्ते कर्मणि १मा ।

7. पूर्वम्.—पूर्वं refers to the old sages मनु &c. तै । अनुक्ते कर्त्तरि १या ।

8. कार्यते—कृ+कृट् ते कर्मणि । [अरति सकार, करिष्यति, अकार्षीं] ।
 9. व्यतिक्रमः—वि+अति+क्रम+चञ् भावे=व्यतिक्रमः reversal of order. उक्ते कर्मणि १म् ।
 10, Voice —अहम्.....सुनितां धर्मरोषिनोम् आददानि... . पूर्वापूर्वं वा सुगय अन्क्रम.....करन्ति ।
 77 Hence to discharge my duties I have no independence.

आसक्ता धूरियं रुढा जननी दूरगा च मे

तिरस्करोति स्वातन्त्र्यं ग्यायांश्चाचारवान् नृपः ॥ ७७ ॥

Prak.—मे स्वातन्त्र्यं तिरस्करोति [My independence is gone]. How so?—आसक्ता रुढा इदं धृ स्वातन्त्र्यं तिरस्करोति [Work of revenge has been entrusted with me I cannot but do it Hence for this I cannot do otherwise—my स्वातन्त्र्यं is gone]. Entrust the work with 'some other—दूरगा जननी च स्वातन्त्र्यं तिरस्कारोति (My mother's condition has appealed me. I for her sake shall take the revengs on enemies]. Bhima can well rescue your mother—आचारवान् ग्यायान् नृपः स्वातन्त्र्यं तिरस्करोति (My virtuous elder brother has also commanded myself to do this deed. I cannot but carry out his order Hence सुनिता is not my duty as yet).

Prose.—आसक्ता रुढा इय धुः, दूरगा जननी च आचारवान् ग्यायान् नृपः (च) मे स्वातन्त्र्यं तिरस्करोति ।

Eng —This grave entrusted burden of duty, distant mother and pious elder brother all destroy my independence (by urging me to this work of revenge).

Beng—आमाते आसक्तु এই বৃহৎ বৈরনির্যাতনভার, দূরবর্তিনী মাতা এবং আচারবান্ জ্যেষ্ঠভ্রাতা আমার স্বাধীনতা দূর করিয়াছে ।

Expl -I will first finish my duty and also thus carry out my elder brother's order, then only can I embrace सुनिता । Also See Prak.

Malli.—तुन भवान् गृहस्थ एव तत्कथम् अर्थाङ्गमुनित्वविरोधः ?—इत्याद्यङ्गं
सत्यं गृहस्थ. अस्मि, तथापि कृतनिश्चिन्तगृहस्थकर्तव्यस्य एव वानप्रस्थाधिकारः न
गृहस्थमावस्य । न चाङ्गमपि कृतक्रय , इति उत्तरमाह आसक्तेति१—“आसक्ता
जग्रा, अवश्यकर्तव्या इत्यर्थः । ‘रूढा’ प्रसिद्धा महती इत्यर्थः । ‘इय’ पूर्वोक्ता ‘धू’
वैरिन्यात्तनभार । ‘दूरगा’ दूरवर्ती ‘जननीच’ मातापि तथा ‘नृप’ अपि ‘आचारवान्’
तपोऽधिक इत्यर्थः । तदापि ‘ज्यायान्’ व्यष्ट नृप युधिष्ठिर ‘चम’ मम स्वात्मस्य
स्वाकृत्यं ‘तिरस्करोति’ दूरोकरोति आग्रमम् प्रतिवधनाति इत्यर्थः । तिरस्करोति इति
इति प्रत्येकमभिमन्व्यते, अन्यथा न नवचमप्रमङ्गात्२ ॥ ७७ ॥

Note on Malli

1. Apprehending the saying.—“You are गृहस्थ, how then there is inconsistency in your saying of taking up of मुनिता first, he says truly am I so; but eligibility to वानप्रस्थ &c. comes of a गृहस्थ who has discharged all his duties and not of a mere गृहस्थ. And I have not as yet done all my duties, [Hence मुनिता does not suit me now], 2. तिरस्करोति is connected independently with धू, जननी and नृप. otherwise we would have got plural (in तिरस्करोति) ।

CHAROHA

* 1 आसक्ता=आ+सञ्ज+क्त कर्त्तरि स्त्रियाम्=आसक्ता attached. Malli has “आसक्ता जग्रा, अवश्यकर्तव्या” । Qual. धू ।

2. धूः—धूर, is burden, of. “आससञ्ज भूमिधूरम्—” Raghu. Hence here it means “वैरिन्यात्तनभारः” । Nom, to तिरस्करोति ।

3. रूढा—रूढ+क्त कर्त्तरि स्त्रियाम्=रूढा well-known, hence great. See Malli “रूढा प्रसिद्धा महती इत्यर्थः” । Qual. धू । Vyasa and Yudhishthira set this task (धूर.) of वैरिन्यात्तन on him—it was great hence See canto. III and ante

4. दूरगा—दूर गच्छति दूर+गम्+ङ कर्त्तरि स्त्रियाम् दूरगा remaining at a distance Qual जननी ।

5. तिरस्करोति—तिरस्+क्त+कट्ति । Destroys धू,—जननी and

व्यप. are separate nominatives, Such singular verbs are seen when several nouns, are separated by च, of, “आदित्यश्चाग्निश्चोऽनलश्च योर्भूमिगो वृद्धयं वनश्च, उभेवस्य्ये चर्मश्च जानाति नरस्य इत्तम्” । तिरस् is here a गति by the rule ‘तिरोऽन्तौ’ । तिर करोति is also correct by the rule “तिरसोऽन्तरसाम्” । Here we cannot have गतितत् in तिरस्करोति owing to the prohibition “उपपदमतिङ्”—an उपपद is compounded but not with a तिङ्-न्त word It is merely placed before करोति by the rule “ते प्राग्धातो” । But तिरस्कृत, तिरोहित are cases of गतित - ।

6. स्वातन्त्र—स्वतन्त्र independent तस्यभाव इति स्वतन्त्र + व्यञ् = स्वातन्त्र्यम् independence, cf, ‘अनुष्ठाननित्यत्वं स्वातन्त्र्यमपकर्षति” uttara-charita, Obj, of तिरस्कराति ।

7 आचारवान्—आ + वर + वञ् कर्मणि = आचार observances = नियम (1, e. तपोनियम) । स अस्ति अस्य इति आचार + वतुप = आचारवान् । Qual. व्यप. । The order of such an elder to other must be heeded to

8. वृष—नन् पातोति न + पा + क कर्त्तरि = वृष a King Nom to तिरस्करोति । Here क comes by the rule “आतोऽनुपसर्गेक.” ।

9. Voice—आसक्तया हृदया धुरा.. दूरगया जनन्या ..आचारवता व्यायसा नृपेण...तिरस्क्रियते..... ।

78. *As a self restrained I will fight and never fly away.*

स्वधर्ममनुबन्धन्ते नातिक्रममरातिमिः ।

पलायन्ते कृतध्वंसा नाह्वान्मानशालिनः ॥ ७८ ॥

Prak.—मानशालिन. स्वधर्ममनुबन्धन्ते [The self-respected follow the duty of a Kabattriya]. This is not always true—अतिक्रम न अनुबन्धन्ते [They never transgress their duty In fact they are always true to this Dharma]. If they be vanquished in

battle—अरातिभिः कृतध्वंसा आहवात् न पलायन्ते (In following their duty they may be ousted by the enemy but in spite of this defeat they never fly from battle field. Rather they give up life, than self-respect) 78

Prose,—मानशालिन स्वधर्मम् अनुदन्ते, अतिक्रम न , (ते) अरातिभिः कृतध्वंसा (धत्त अपि) आहवात् न पलायन्ते ।

Eng.—The self-respected follow their own duty (i. e., the duty of a Kshatriya) and not the transgression (of duty) ; even being ousted by the enemy they never fly off from the battle-held. 78

Beng—मानशाली व्यक्ति स्वधर्म अर्थात् कृतधर्म अनुसरण करे; स्वधर्म अतिक्रम करे ना। शत्रुकर्तृक विक्षेप इहेयां ताहारा युद्ध इहेते पलायन करे ना।

Expl.—See Prak.

Mall.—उक्तमनुपसहरति स्वधर्ममिति — मानशालिन स्वधर्मं चानधर्मं 'अनुदन्ते' अनुवन्ते 'अतिक्रम' स्वधर्मातिक्रम 'न' अनुदन्ते । तत किम् ? अत आह अरातिभिरिति—'अरातिभिः कृत व सा' कृतापहारा' सन्त' (अपि) आहवात् न पलायन्ते । अयमेव स्वधर्मानुषे इत्यं 1 । ["उपसर्गस्यायती" इति रिफस्य लत्वम् । अदमन्.—"न निवर्तेत सयामात् चानधर्मं नुष्करन्" इति । अत्र उत्तरवाक्याथे प्रति पूर्ववाक्याथस्य हेतुत्वात् वाक्याथइतुक काव्यलिङ्गमलङ्कार 2] ॥ ७८ ॥

Notes on Malli

1, The sense is, this is following their own duty. 2. In पलायन्ते the र of पला becomes ल by the rule "उपसर्गस्य अयती" । On this Manu has "Remembering the duty of a Kshatriya, do not fly from battle," Here the figure is काव्यलिङ्ग where हेतु follows from the meaning of a sentence in as much as the meaning of the antecedent clause is the cause of the meaning of the subsequent one

2 अनुरन्धने—अनु + रुध + लट्, अन्ते । Follow. Nom मानशालिनः । “कर्मभिप्राये क्रियाकाले आत्मनेपदम्” । [रुणद्धि—रुन्धे, रुणोधे—रुन्धे, रोष्यति—ते] । The great चविय follow their स्वधर्मं 1, e. युद्ध with their enemies, see “न निवर्तेत सयामात्” etc in Malli and cp—“धर्म्यात् हि युद्धान् चवियस्य श्रेयोव्यत् न विद्यते” Gita. Also cp—“चिरपरिचितानि अक्षरणि सामरन्धन्ति”—Uttara

3. अतिक्रमम्—अति + क्रम + घञ्, भाने = अतिक्रम' transgression 1, e. transgression of duty, तम् । Obj. of अनुरन्धने ।

4 अगतिभिः—अनुक्त कर्त्तरि श्या । The क्रिया is in कृत of कृतश्च साः , so कृत should not have been compounded, but the construction being obvious सम स may be allowed, cf “सापेक्षत्वे ऽपि गमकत्वात् समास ”, cf “मदङ्गानमितनकमान्”—Raghu.

5, पलायन्ते—परा + अय + लट् अन्ते । Nom, मानशालिन । Here र becomes ल, see “उपसर्गस्थायत्तै” (in Malli),

6 कृत & ०—ध्वंस + घञ् भावे = ध्वंस destruction, defeat, कृतः ध्वंस' एवाम्, बहु— । Pred, to मानशालिनः ।

7. आह्वयात्—आह्वयन्ते अत्र इति आ + ह्वे + अय् अधिकारणे = आह्वय' battle. तस्मात् । अपादाने प्रथी ।

8, मानशालिनः—मानेन शालन्ते शोभन्ते इति मान + शाल + शिनि कर्त्तरि = सनशालिन' the self-respected Nom. to अनुरन्धने and पलायन्ते । The self-respected rather die than give up their valour and respect of “व्यञ्जन्यस्त्वं मुखमत् न धाम मानिन ”—Kirat II and ‘सम्भावितस्य चाकौत्सिर्भरणादतिरिच्यते”—Gita etc

9 Voice—मानशालिभिः स्वधर्मं अनुरन्धयते , अतिक्रम. कृतश्च सै सद्भिः पलायन्ते ।

79, *Either I will perish or I will succeed by worshipping Indra*

त्रिच्छिन्नाभ्रविलायं वा विलोये नगमूर्धनि ।

आराध्य वा सहस्राक्षमयशःशस्यमुद्धरे ॥ ९९ ॥

Prose.—अहं विच्छिन्नाधविलायं (यथा तथा) नगमूङ्गं नि विलीये वा, सहस्राक्षम् आराध्य वा अथवा शल्यमुद्धरे ।

Eng—Either I will perish at the top of this mountain like a cloud torn to pieces by wind, or worshipping Indra the thousand-eyed, I shall wipe off this shaft of infamy.

Beng—हय आमि बाताहत छिन्नमेघेर ग्राय एहै पर्कृतशुङ्गे विलीयं हईव, अथवा सहस्राक्ष ईन्द्रके आराधना करिना अथशःशल्य उद्धार करिव (अर्थात् शत्रुनाश कविना अथशः दूर करिव) ।

Expl—Arjuna's determination was to pacify Indra by penance and thereby to conquer the enemy otherwise he will perish at the mount Indrakila in his arduous attempt

Malli.—“किं बहना, ममाय निश्चयं श्रूयताम्” विच्छिन्नोक्ति—“विच्छिन्न” वाताहतं यत् “अध” (मेघ) तदिव इति “विच्छिन्नाधविलायं यथा तथा [“उपमाने कर्मणि च” इति कर्त्तरि उपपदे षमुल् १] “नगमूङ्गं नि” अस्मिन् गिरिच्छेदे “विलीयं” विशीयते वा [“कयादिषु यथाविध्यनुप्रयोग”] यत् वा “सहस्राक्षम्” इन्द्रम् “आराध्य अथवा” एव “शल्य” तत् उद्धरे’ उद्धरिष्यामि, न तु गत्यन्तरशब्दा इत्यर्थः । वाशब्दः विकल्पे ॥ ७६ ॥

Notes on Malli

1 “What more, let this resolve of mine be heard”—this the says by विच्छिन्न &c. 2 Here षमुल् with कर्त्तरि as the उपपद comes by the rule “उपमाने कर्मणि च” । [“वात् कर्त्तरि” इति दोषान्] ।

CHARCHA

1, विच्छिन्न &c.—अध is मेघ here It also means गगन । वि+च्छिद + क्त कर्त्तरि = विच्छिन्न torn to pieces विच्छिन्नम् अधम्, कर्मणा— । तदिव विलीयते इति विच्छिन्नाध+वि+ली+षमुल् = विच्छिन्नाध विलायम् perishing like a torn cloud तत् तथा तथा । Adv. Qual. विलीये । Here षमुल् comes कर्त्तरि by the rule “उपमाने—” (see Malli)

2. वा—An अव्यय indicating विकल्प, cf. ‘शिवयां शिष्याया यदसि’ &c.—Uttaracherita.

8. विहोषी—वि+हो (हिवादि)+कट ए कर्त्तरि । Shall perish. Nom' अङ्गम् understood, भविष्यति कट by the rule "वत्मानसानोष्के वर्तमानवद्वा" । After विलायम् (असुक्) the root here is also हो by the rule "कवादिषु यथाविध्यनुप्रयोग" । वि+हो also implies गति, of, "पुरोक्ष यावत्तु भुवि व्यस्योयत"—Sisu.

4. नग &c—Derive, ante नगस्य सूक्तं, top of Mount 1, e, Indrakila, इतत् । तस्मिन्, अधि ङमौ ।

5. आराध्य—आ+राध+णिच्+ल्यप् having worshipped

6. सहस्र &c—सहस्रम् अक्षौणि अस्य इति सहस्राक्ष+षच (समासान्) =सहस्राक्ष. thousand-eyed-one 1, e. Indra तम् । Obj, आराध्य । Here समासान् comes by the rule 'बहुब्रीहौ सक्थ्यन्तो स्वांगात् षच् ।'

7. अयश् etc.—न यश् इति अयश् ; नञ्त्तत् । अयश्च is infamy, शल्य shaft, अयश्. एव शशयम्, मयूरव्यंसवादिवात् समास । ङत् । Obj of उद्धरे ।

8. उद्धरे +घृ+कट ए कर्त्तरि shall erase, wipe off Nom. अङ्गम् । [धरति ते, दधार दध, धरिष्यति त] । For कट here see note 3, above.

9. Voic •मथा विधीयते . उद्धियते . ।

80. *Then Indradiscloses himself and advises
Arjuna to worship Siva.*

इत्युक्तवन्तं परिरभ्य दोर्भ्यां

तनूजमाविष्कृतदिव्यमूर्तिः ।

अधोपघातं मघवा विभूत्यै

भवोद्भवाराधनमादिदेश ॥ ८० ॥

Prak—मघवा भवोद्भवाराधनम् आदिदेश [Indra advised Arjuna to worship Siva, the भवोद्भव], What will be the result then?—विभूत्यै अधोपघातम् भवाद्भवाराधनम् [The worship will remove his sins and sorrows and he will find his good] Did Arjuna recognise Indra—आविष्कृतदिव्यमूर्तिः सन् (Indra disclosed his own identity to him) What did they do when identity was

known—इन्द्रात्कवन्तं तनूजं दोर्भां परिरभ्य आदिदिश (Indra embraced his son Arjuna with his arms and then advised him Siva's worship) 80

Prose,—मघवा इन्द्रात्कवन्तं तनूजं आबिष्कृतदिव्यमूर्तिं (सन्) दोर्भां परिरभ्य विभुस्यै (मङ्गलाय) अघोपघातं भवोद्भवाराधनम् आदिदिश ।

Eng.—Indra with his divine form disclosed, embraced with his arms, Arjuna—his son who said this, and advised him Siva's worship the destroyer of all sorrows for his good.

Beng—এই কথা বলিল, ইন্দ্র নিজমূর্ত্তি প্রকটিত করিয়া তদীয় পুত্র অর্জুনকে বাহুদ্বারা আলিঙ্গন করিয়া মঙ্গলের (জয়ের) জন্য তাকে দুঃখবিনাশী ভবোদ্ভব শিবের আরাধনার আদেশ করিলেন ।

Expl,—Easy

Malli.—इतीति—'मघवा' इन्द्र' 'इन्द्रात्कवन्त' 'तनूज' पुत्रम् अर्जुनम् । 'आबिष्कृतदिव्यमूर्तिं' आबिष्कृता प्रकटिता दिव्यमूर्तिं निजरूप येन स तथोक्त सन् "दोर्भां" बाहुभ्यां 'परिरभ्य विभुस्यै' श्रेयसे । उपहन्यते अनेन इति उपघातम् [करणे चञ् प्रत्यय] अघानां दुःखानाम् उपघातम् 'अघोपघात' भवोद्भवाराधनं भव स सार तस्य उद्भव कारणमिति भवोद्भव' शिव, तस्य 'आराधनम्' उपासनम् 'आदिदिश । शिवमुद्दिश्य तद् चर इति आन्नापयामास इत्यर्थे ॥ ८० ॥

1 The sense is, ordered him to practise penance aiming appeasement of Siva.

CHARCHA

1. इति—An अव्यय, refers to the speech of अर्जुन । Obj of उक्तवन्तम् ।

2. उक्तवन्तम्—उ or वच् + क्वत् + क्त + क्तवन्तु + क्त + रि + क्तीति = उक्तवान् saying. तम् ।

Qua! तनूजम् ।

3, परिरभ्य—परि + रभ + क्थप्, having embraced,

4. दोर्ध्नाम्—दोर्ध् arm, ताभ्याम् । करणे श्या । Decline—दोः, दोषी, दोषः, दोषम, दोषा—दोषः; दोषा-दोषा, दोर्ध्नाम् &c.

5. तन्जन्म्—Both तन् and तनु means body तथात् जात इति तन् + जन् + उ कर्त्तरि भूते = तन्जन्. son. i, e, Arjuna. तम् । Obj. of परिरेभ्य and आदिदेश ।

6 आविष्कृत &c —&c —आविस् manifest An चव्यय । 'प्रकाशे प्रादुराविः स्यात्' । आविस् + क्त + क्त कर्मणि = आविष्कृत shown दिविभवा इति दिव् + यत् स्त्रियाम् = दिव्या divine. Here यत् after दिव् comes by the rule "ए प्रागपागुः क्तप्रतीचो यत् ।" दिव्या मूर्त्तिः, कर्मधा— आविष्कृता दिव्यमूर्त्तिः. येन, बहु । Pred. to मघवा । Being pleased, Indra disclosed his identity to Arjuna. आविस् is a गति optionally by 'साच्चात् प्रथतौनि च' । And आविष्कृत is an instance of गतितत् । The समास is prohibited when a तिङन्त follows, See notes on तिरस्करोति sl. 77

7. अघोप &c —उपहृत्यत अनेन इति उप + हृ + घञ्, करणे = उपघात that which destroys. अघ sin, sorrow. तेषाम् उपधातम्, इतत् । Qual. भवोद्ध्वारधनम् । Or—भावे घञ् । अघाना सुपघात. यस्मात्, व्यधिवहु ।

8 मघवा—Nom. singular of मघवन्, by the rule "मघवा बहुलम्" the प्रातिपदिक has also the form मघवत् (to be declined like श्रीमत्) । Nom to आदिदेश ।

9 विभूत्यै—वि + भू + क्तिन् भावे = विभूति, wealth, prosperity (here). तस्यै । तादर्थ्यं ४४ीं ।

10. भवोद्ध्व &c —आ + राध (पुरादि) + लुट् भावे = आराधनम् worship भवतोति भू + अच कर्त्तरि = भव is ससार here. 'उद् + भू + अच् अपाशने = उद्ध्व' source, cause, भवस्य उद्ध्वः. भवोद्ध्व Siva, इतत् । Or बहु as in note 7. तस्य आराधनम्, इतत् । तत् । Obj. of आदिदेश ।

11. आदिदेश—आ + दिश + क्तिन् ऋक्. (च) । Ordered [दिशति, आदिशत्, दित्यदि, आदिशत्] । आ + दिश also means 'to show'. of, "अपि-शरणमार्गमादेयम्"—Sak

12 Voice.—मघीना...मूर्त्तिना (सता) . आदिदेशे ।

